

Григорій Сковорода і Харківський колегіум

Покровський храм, що входив до Свято-Покровського чоловічого училищного монастиря з Колегіумом, в якому викладав Г.С. Сковорода. Фото С. Таранушенка, 1922 рік

У Харківському колегіумі. Літографія В. Віхтинського. 1972 р. (Із фондів ЦНБ ХНУ імені В.Н.Каразіна)

Сторінки рукописного «Лікарського поради́ника» часів Григорія Сковороди. Кінець XVIII ст. (Із фондів ЦНБ ХНУ імені В.Н. Каразіна)

Харківський колегіум був заснований у 1726 р. з ініціативи Белгородського єпископа Єпіфанія Тихорського. Григорій Сковорода починає працювати у Харківському колегіумі з 1759 р. як викладач поетики. Різномісні знання, поглиблені перебуванням за кордоном, самостійний характер мислення, видатні філологічні здібності вченого були широко відомі. Проте у 1760 р. Сковорода проявив стійкість переконань і твердість духу, категорично відмовившись від пропозиції вступити до чернецтва і пішов з колегіуму.

Педагогічна діяльність все ж вабила філософа, йому бракувало аудиторії, студентів, з якими можна б було ділитися своїми думками і впливати на їх свідомість. Допоміг випадок: відвідуючи друзів у колегіумі, хтось з них попросив Сковороду взяти участь у вихованні племінника і викладати йому грецьку мову. Він погодився. Керівництво скористалося присутністю вченого і запропонувало йому читати у колегіумі дисципліни на вибір. Сковорода викладав поетику, грецьку мову, курс синтаксими, а також навчав учнів колегіуму співати по нотах у супроводі органа. Цього разу Сковорода працює у колегіумі протягом трьох навчальних років: 1761–1762, 1762–1763, 1763–1764. Був хорошим педагогом, бо навчати — це його життєве покликання.

Людина енциклопедичної ерудиції, виняткових талантів, музика, поет, який мав за плечима незвичайну життєву долю, — все це викликало до нього велику пошану і любов учнів колегіуму. У подальшому Сковорода читав курс добронравія тільки у додаткових класах при Харківському колегіумі у 1768–1769 рр. Вороги філософа активізувалися, доноси і цькування продовжувалися. Сковорода допрацював навчальний рік повністю і закінчив викладання у колегіумі. Це була його остаточна спроба займатися педагогічною діяльністю в офіційних навчальних закладах.

Для забезпечення навчального процесу при Харківському колегіумі була організована бібліотека. Дотепер збереглися два рукописних каталоги книгозбірні: за 1753–1799 рр. і поч. XIX ст., в яких записана богословська та богослужбова література, наукові видання, навчальні посібники, словники. Цілком вірогідно, що Г. Сковорода міг цікавитися бібліотечними книгами, а також виданнями із книжкового зібрання богослова-філософа Стефана Яворського, яке надійшло до колегіуму у 1732 р.

На сьогодні значна частина бібліотеки Ст. Яворського (понад

400 прим.) зберігається окремою колекцією у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Ще одним мовчазним свідком часів життя та діяльності мандрівного філософа є рукописна книга, відома під назвою «Повний домашній лікарський поради́ник». Манускрипт надійшов до університетської книгозбірні у 1877 р. під назвою: «Изъяснение как болезней так и терминов врачевских особливых». На 412 сторінках тексту приводиться опис хвороб людини і способи їх лікування, вказані рецепти ліків. На форзаці — запис: «Книгу эту в случае смерти моей отослать в Харьковский университет. Книга эта писана малороссийским философом Сковородою. 24 мая 1872 г. Иван Кучинский». Довгий час авторство Поради́ника приписувалось Сковороді, що цілком можливо. Адже за спогадами його учня М. Ковалінського він був «... почитителен ко всякому состоянию людей, посещал больных, утешал печальных, разделял последнее с неимущими, выбирал и любил людей по сердцу их, имел набожность без суеверия, ученость без кичения, обхождение без лести».

Після проведення почеркознавчої експертизи був зроблений висновок, що рукопис написаний не Сковородою, але те, що він причетний до укладання цього манускрипту, в тій чи іншій мірі, не викликає сумніву. Це підтверджують і водяні знаки паперу, на якому написаний Поради́ник. Виявлені філіграні: «ЯМВСЯ»; «1794», які свідчать, що папір виготовлений Ярославською мануфактурою онуків Сави Яковлева у 1794 р. Це доводить, що рукопис був створений за життя Сковороди і має до мандрівного філософа безпосереднє відношення.

Життєва позиція, педагогічна діяльність, багатогранна творчість українського мислителя Григорія Сковороди справили значний вплив на культурне життя Слобідської України. Вихованці Харківського колегіуму поширювали просвітницькі ідеї, пропагували освіту й науку серед широких мас населення, чим підготували необхідні умови та сприяли відкриттю одного з перших класичних навчальних закладів Східної Європи. Тож діяльність колегіуму можна вважати початковою сторінкою історії Харківського університету, заснованого у 1804 р. з ініціативи видатного просвітника Василя Каразіна.

Марина Боброва, Ірина Кононенко

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Є. Щербінін, Г. Сковорода і Додаткові класи до Харківського колегіуму

Невідомий художник. Генерал- поручик Євдоким Олексійович Щербінін. 1770-ті рр. Державний Ермітаж

Ігумен Арсеній. Портрет Самуїла Миславського. 1798 р. Національний художній музей України

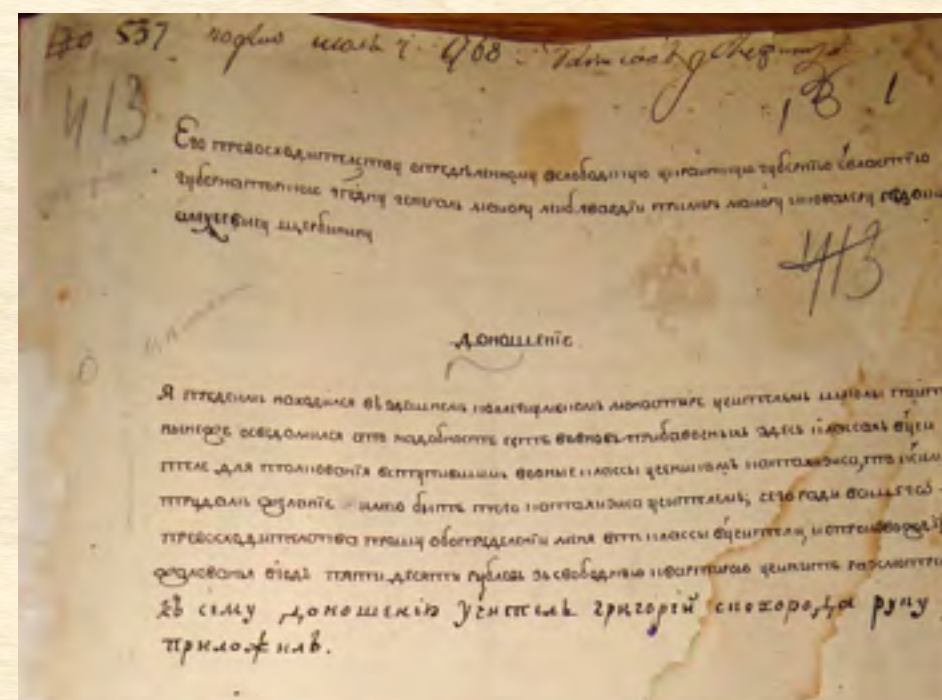

Федір Рокотов. Портрет Катерини II. 1763 р. Державна Третьяковська галерея

Фрагмент експозиції музею в с. Сковородинівка. Картина Г. Томенка «Г. Сковорода в Харківському колегіумі»

«Доношение» (заява) Г. Сковорода про прийом на роботу до Додаткових класів Харківського колегіуму в якості вчителя катехізису. 7 липня 1768 р. (ЦДІА)

1763 року лейб-гвардії премер майор Євдоким Олексійович Щербінін (1720—1783) очолив Комісію щодо Слобідських полків. За результатами її роботи полковий устрій на Слобожанщині був ліквідований і 18 січня 1765 р. була утворена Слобідсько-Українська губернія, а Щербінін став губернатором і обіймав цю посаду до червня 1775 р., а у 1780–1783 рр. був генерал-губернатором Харківського намісництва.

6 липня 1765 року Катерина II видала указ про відкриття при Харківському колегіумі Додаткових класів для дітей шляхетства. У резолюції зазначалося: «До наук, що їх викладають тепер у Харківському колегіумі, додати класи французької та німецької мов, математики й геометрії, малювання, а особливо інженерії, артилерії та геодезії, на що призначити суму до трьох тисяч рублів...».

Одразу після цього указу Є. Щербінін запропонував Г. Сковороді посаду вчителя катехізису в Додаткових класах, і Г. Сковорода тоді ж створив щось на зразок посібника для «спудеїв» — «Начальная Дверь ко Христианскому Добронравию. Написана в 1766 году для Молодого Шляхетства Харьковской Губернии. А обновлена в 1780 году». Починається ця «методичка» фразою, яку знають усі шанувальники філософа: «Благодарение Блаженному Богу о том, что Нужное сделал нетрудным, а трудное ненужным» — перекладом сентенції Епікура. І далі йдеться про те, як бути щасливим, у чому справжнє щастя. За Сковородою, щастя — не в Америці, не на Канарах, не в багатстві, не в чинах і навіть не в здоров'ї. Воно взагалі не може бути збудоване на «піску плоті», в обмеженому часі і просторі, на смертній людині. Тільки Бог дає щастя, причому скрізь і завжди: сонце і повітря завжди по-

руч, отже нема підстав бути нещасним. А далі у 10 главах він з'ясовує поняття Бога, Божого промислу, віри, надії, любові, гріха, Божих заповідей.

Як бачимо, Григорій Савич готовий був читати свій курс вже 1766 року. Однак владики Порфирій Крайський чинив такий шалений опір відкриттю Додаткових класів, що губернатор зміг їх відкрити лише 2 лютого 1768 року, через два з половиною роки після царського указу. А про те, щоб там працював Сковорода, Преосвященний і чути не хотів. 7 липня 1768 року Крайський помирає, і Щербінін того ж дня дає знати Сковороді, що можна писати заяву на роботу. Власне, її пише губернаторський канцелярист, а заявник лише «руку приложил», тобто поставив свій автограф. 50 рублів річного окладу і вільна квартира, 4–6 уроків на місяць по суботах — такі були умови праці. Отже, філософу залишалось багато часу для творчості та самовдосконалення. Після Крайського белгородським єпископом став однокурсник Сковорода по Києво-Могилянській академії Самуїл Миславський, який сприяв розвитку Додаткових класів, цілком дружньо ставився до товариша студентських років, однак був проти того, щоб катехізис викладала світська людина, та й ще так неканонічно, як це робив Григорій Савич (принаймні «Начальная дверь...» йому здалася місцями темною, а деякі вирази видалися сумнівними). Наслідком цих протиріч стало те, що Сковорода покинув класи, навіть не дочитавши курс (останній колегіумський документ, в якому згадується Г. Сковорода, датується 13 квітня 1769 р.). Більше «український Епікур» не служитиме ніде.

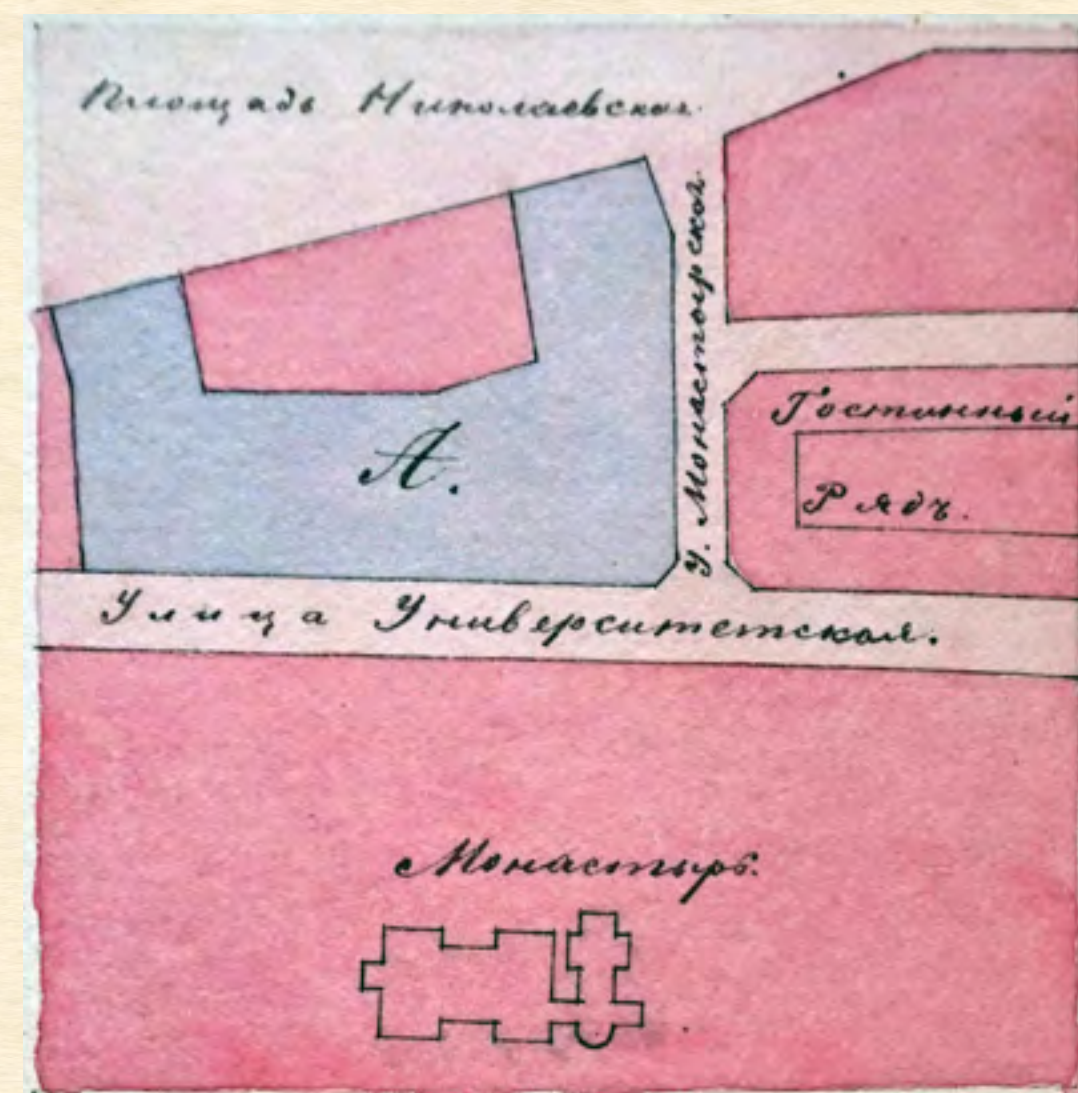
Михайло Красиков

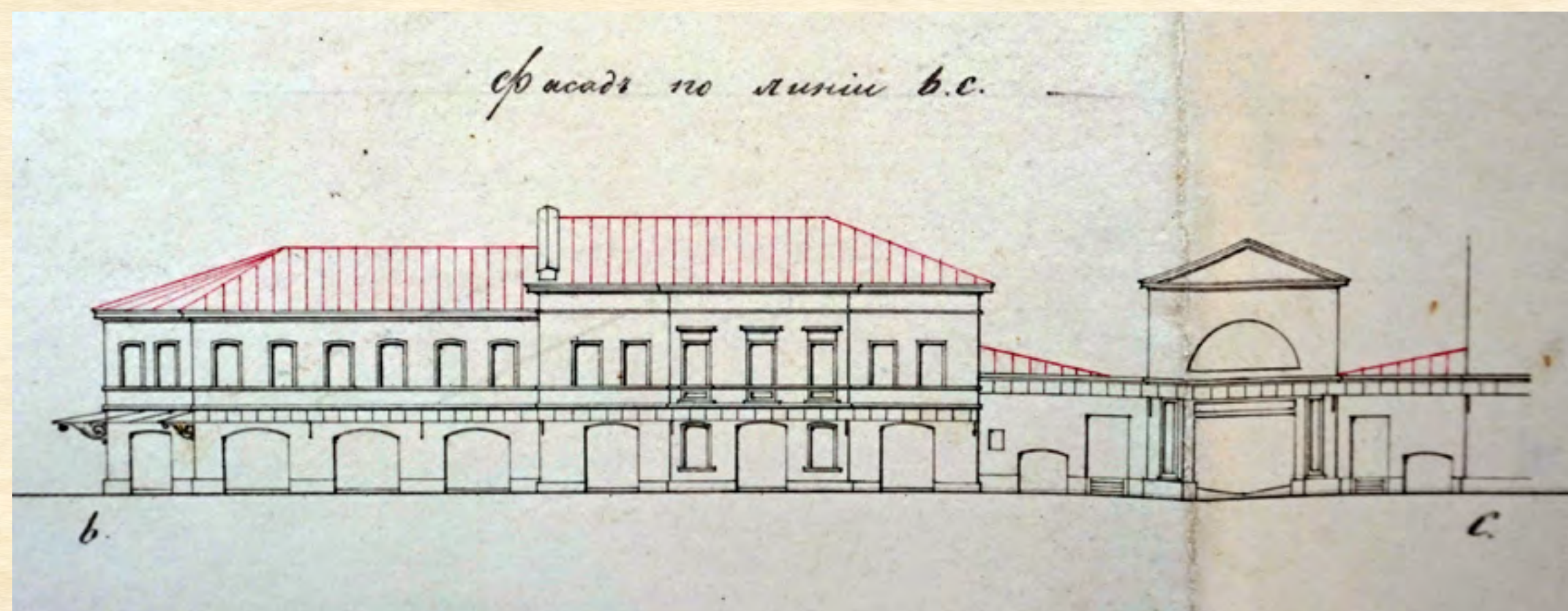
Друзі Сковорода, купці Артем Карпов, Степан Курдюмов, Іван Єрмолов

Стара Троїцька церква міста Харкова, реконструкція О. Парійського

План частини Університетської вулиці, на якій під буквою «А» позначено дворове місце нащадків купця Артема Карпова

Креслення будинку купця Артема Карпова

У Харкові Григорій Сковорода спілкувався не тільки із учнями, їх батьками та духовенством, деякі представники тільки недавно народженого харківського купецтва знайшли спільну мову із ним. Мабуть все це сталося через знайомство із Харківським купцем 3-ї гільдії Єгором Єгоровичем Урюпіним у якого Сковорода купував папір та інші канцелярські товари. Урюпін відносився до партії харківських купців, яку очолював Артем Дорофійович Карпов, тому мабуть і бував у них на зібраннях у будинках Карпова чи Урюпіна. Відомий також лист Сковорода до Артема Карпова датований 1779 роком.

Артем Карпов 1745 року народження, а от дати смерті не має, але це сталося між 1795 та 1811 роками. Його батько був купцем у Кременчуці, сам він на 1782 рік був записаний як купець 3-ї гільдії міста Єлисаветград. Та осівши із братами Федотом та Михайлом у Харкові, Артем Карпов записався з 1783 року як купець другої гільдії. Він скупив в колишній цитаделі декілька дворових місць побудував на них два дерев'яні будинки на 7 та 14 покоїв, 8 дерев'яних флігелів та безліч лавок, які приносили постійний дохід до 3000 карбованців сріблом на рік. Більшість же будинків та флігелів, які згодом стали кам'яними він здавав в оренду губернським установам, оскільки вони розміщались по майбутній Університетській вулиці напроти Покровського монастиря, тобто в самісінькому центрі Харкова.

У 1784 році Артем Карпов був обраний міським головою, яким шість років. На цій посаді він приймав у Харкові імператрицю Єкатеріну другу, а також вступив у конфлікт із другою потужною купецькою партією яку очолював купець 2-ї гільдії Василь Тамбовцев. В родині Артема Карпова були жінка Пелагія Дмитрівна, та діти: Костянтин, Павло, Михайло, Євдокія, Олександра, Олена, Агрипина, Федір. До прибуття в Харків Карпови були старовірами, але до 1791 року вийшли з розколу і були прихожа-

нами Успенського собору.

Чи спілкувався Сковорода із Артемом Карпови, коли він став міським головою, нам не відомо. Як і факт спілкування Сковорода з іншими купцями і в тому числі із Урюпіним у пізніші часи. Все ж таки це своєрідний стан населення, не корінний у Харкові. І ставлення до нього Сковорода у різні часи його життя нам описати досить важко. Інший купець відомий за двома листами Сковорода — Степан Микитович Курдюмов (1742 року народження), але треба відзначити, що він був значне бідніше Карпова. він як і Урюпін був за походженням із Путивля, а у Харків прибув у 1772 році, і був записаний у 3-ю гільдію. В Харкові Курдюмов одружився на місцевій жительці Софії Олексіївні, від якої у нього народились Василь, Домна, Наталія та Ганна. Єдиний син Василь Курдюмов отримав навчання у Додаткових класах, його особисто знав Сковорода, мабуть тому слід вважати, що він бував у родині Курдюмових, яка мала свій дерев'яний будинок на Подолі поблизу Троїцької церкви. Василь Степанович Курдюмов був записаний у статську службу, дійшов до титулярного радника, отримав і дворянство, він же успадкував батьківський будинок на Подолі.

Що стосується купця Івана Івановича Єрмолова, ще одного купця, якому адресував Григорій Сковорода, то він скоріш за все не був Харківським купцем. А тільки проживав і торгував у Харкові. А якщо і був купцем харківським, то на 1782 рік не був зачислений у купці по Харкову, а на 1795 рік помер, чи виїхав, що не давало змоги його.

Те що Сковорода звертався до них з певними проханнями говорить про те, що він був з ними добре знайомим, інакше не просив би про одягу чи інші речі побуту. Тобто у них були досить прості відношення.

Андрій Парамонов, Вячеслав Горбоносів

Олександр Крінер – останній володар маєтку Пан-Іванівка

На початку 1880-х років володарем Пан-Іванівки (сучасної Сковородинівки) стає австрійський підданий Сумський купець 2-ї гільдії Олександр Антонович Крінер (1850 року народження), який працював управляючим Павлівського рафінадного заводу Харитоненко у повітовому місті Суми. Йому належала і частина акцій цього заводу, для якого він розробив свій спосіб виготовлення рафінаду. Його особистий заробіток на заводі складав 1200 карбованців на місяць. При Крінері завод потерпів від пожеги 1907 року і при ньому ж відновився протягом 1908-1909 років. Завод відстроїв нові корпуси, завезено було сучасно імпортне обладнання, кількість робітників досягла 2100 людей. Перед смертю Павла Івановича Харитоненка у 1914 році, Крінер покинув пост директора і займався своїми заводами.

Окрім Пан-Іванівки у нього був маєток в селі Костянтинівка Богодухівського повіту, в обох маєтках управляючим був Карл Федорович Виганд. Ще один маєток Крінера був у Курській губернії, де працював його особистий цукровий завод.

Саме О. А. Крінер проводив перебудову маєтку в Пан-Іванівці, розширив кам'яний будинок XVIII століття, тоді ж було розширено і дерев'яну комору, яка теж вціліла до наших часів. За часів Крінера біло побудовано новий спиртовий завод, будинки управляючого та робітників. Ще у 1880-ті роки Крінер переобладнав старий цегельний завод в Пан-Іванівці і почав випускати свою цеглу з клеймом «ААК».

У 1901 році Олександр Крінер прийняв підданство Російської імперії, а у 1904 році йому було даровано звання потомственного почесного громадянина. В родині у Крінера був тільки один син – Костянтин (1881 року народження), на його честь маєток у Пан-Іванівці називався Костянтинівським. Костянтин Олександрович

Крінер у 1910-ті роки постійно проживав у Пан-Іванівці. У 1914 році він купує у директора Гутянської селекційної станції Бруно Лауперта автомобіль марки «Рекс-Сімплекс» за 3500 карбованців, та поліція вважала що та покупка зроблена заднім числом і конфіскувала автівку.

Олександр Крінер постійно проживав у повітовому місті Суми, де мав кам'яний будинок по сучасній Троїцькій вулиці № 33. Він був побудований за проектом архітектора Карла Шольца на початку 1890-х років. Будинок Крінера у Сумах зберігся до наших часів, і хоча йому у радянські часи добудували другий поверх, перебудовували дворовий фасад – він входить до реєстру пам'ятників архітектури місцевого значення. Місцеві жителі зовуть його «Будинком Фауста», оскільки на фасаді над вікнами розміщені чоловічі та жіночі рельєфи з характерним ренесансним типом обличчя та деталей одягу. Вважається, що на них є зображення самого Крінера та його дружини.

При садибі у Сумах у Олександра Крінера був невеликий сад, стояв гараж із автомобілем марки «Мітчел», на якому постійно їздив найнятий водій. Кухня у будинку Крінера розташовувалась у підвальному поверху, а їжа подавалась у столову на ліфтовому пристрої. Що стосується відношення батька та сина Крінерів до Сковороди, то мабуть його не було зовсім. Родовий склеп Ковалевських і могила Григорія Сковороди розміщувались на території саду місцевого священика. Сад та маєток Крінерів від саду священика розділяв яр, тому мабуть та територія їх і не цікавила. На фото, які залишив нам Стефан Андрійович Таранушенко, ми бачимо, що могила Сковороди стоїть лише частково доглянутою.

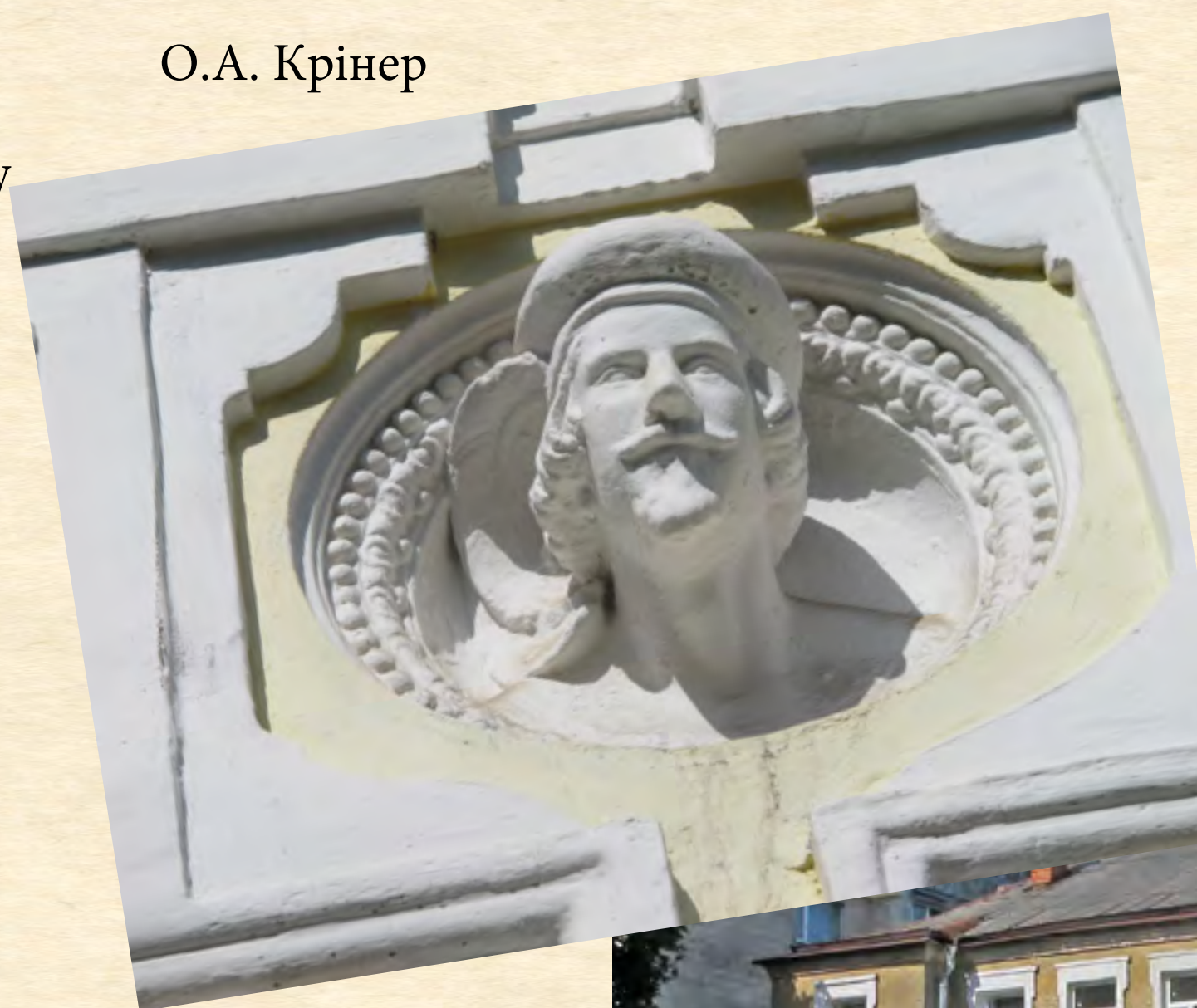
Андрій Парамонов

О.А. Крінер

Будинок Олександра Крінера знятий з дзвіниці Троїцької церкви, фото початку ХХ ст.

Дом Олександра Крінера та фрагмент фасада у місті Сумі, фото В. Цибки, 2021 рік

Охтирський Троїцький монастир

Охтирський Троїцький монастир був заснований монахами Лебединського Троїцького монастиря, які на чолі з ігуменом Йоникієм прийшли з Правобережжя. Розташований монастир поблизу села Чернеччина, що поблизу міста Охтирка Сумської області. Тут річка Ворскла робить крутий розворот навколо високого правого берега, який вознісся на 40 метрів над рівнем річки, утворюючи овал розмірами 100×280 метрів.

Історико-археологічні дослідження цього невеликого плато виявили на ньому культурний шар давнього городища IX–XII століть.

У 1641 році на цьому місці було засновано прикордонне місто Охтир (Охтирськ), зруйнований у 1652 році. У 1654 році в південно-західній частині покинутого городища 40 ченців Лебединського Троїцького монастиря заснували монастир, назвавши його Благовіщенський.

У 1671–76 рр. звели дерев'яні укріплення, Благовіщенську церкву, трапезну, келії. Розквіт монастиря відноситься до початку XVIII століття при духівнику російського імператора Петра I протоієреї Тимофії Васильовичі Надаржинському, за кошти якого в 1724–1727 рр. був побудований кам'яний Троїцький собор. Тоді ж монастир був перейменований в Троїцький. Територія монастиря була обгороджена цегляним оборонним муром. У 1741 році зведено оборонна дзвіниця, церква Петра і Павла, трапезна при ній, цегляні келії.

У 1787 році під час секуляризації монастирських маєтків в Російській імперії Охтирський Троїцький монастир був ліквідований, а його стіни, трапезну, церкву і корпуси келій розібрали на цеглу. Собор став парафіяльним храмом для довколишніх сіл Чернеччина та Доброславівка.

У 1842 році закритий монастир відновили: побудували навколо монастиря кам'яну стіну з воротами, теплу церкву Різдва Богородиці і три дерев'яних корпуси келій.

У другій половині XIX століття при монастирі під горою спорудили кам'яні будівлі лікарні та готелю. На схилі монастирської гори був побудований вхід до печер, оформле-

ний тридільною арковою композицією, увінчаною високим фронтоном.

Остаточо монастир ліквідували в 1920-х роках, після чого тут розмістилася дитяча колонія. Пізніше, в 1940-х роках, зруйнували собор і всі монастирські споруди, за винятком оборонної дзвіниці.

У 70-ті роки XX століття тут заводом «Промзв'язок» був влаштований полігон для випробування антен, який в 90-і роки перестав існувати.

Відродження монастиря знову почалося в 2002 році з реставрації уцілілої давньої дзвіниці. У наступні роки були побудовані корпус для братії з домовим храмом в ім'я Всіх Преподобних Отців і готель для паломників. Поруч з дзвіницею побудований новий храм в ім'я Святої Трійці, в якому на Пасху 2012 року відбулось перше богослужіння.

Охтирський Свято-Троїцький монастир був заснований більше 350 років тому. Розквіт його припав на 1720-ті роки, коли ктитором монастиря, а також іноком став царський духовник Тимофій Надаржинський. Вкладником монастирю був і його син Осип Надаржинський, який побудував церкву Преображення Господнього з братською трапезною і дзвіницею, а в 1741 році — лікарню з храмом Петра і Павла.

Григорій Савич Сковорода відвідав Охтирку у 1770 році прийшовши до неї з Києва. Як пише Михайло Ковалінський, він жив деякий час в Охтирському Троїцькому монастирі у свого приятеля архимандрита Венедикта Расновського і звідти восени 1770 року вийшов із Охтирки на Гусинку.

Сьогодні ще збереглися фрагменти старої брукованої дороги, що веде до Святої Гори. Збереглися старі стежки, по яких, ймовірно, і ходив Г.С. Сковорода.

*Експедиція до Свято-Троїцького монастиря в липні 2021 р.
Андрій Парамонов,
Вячеслав Горбоносів,
Володимир Лопатко*

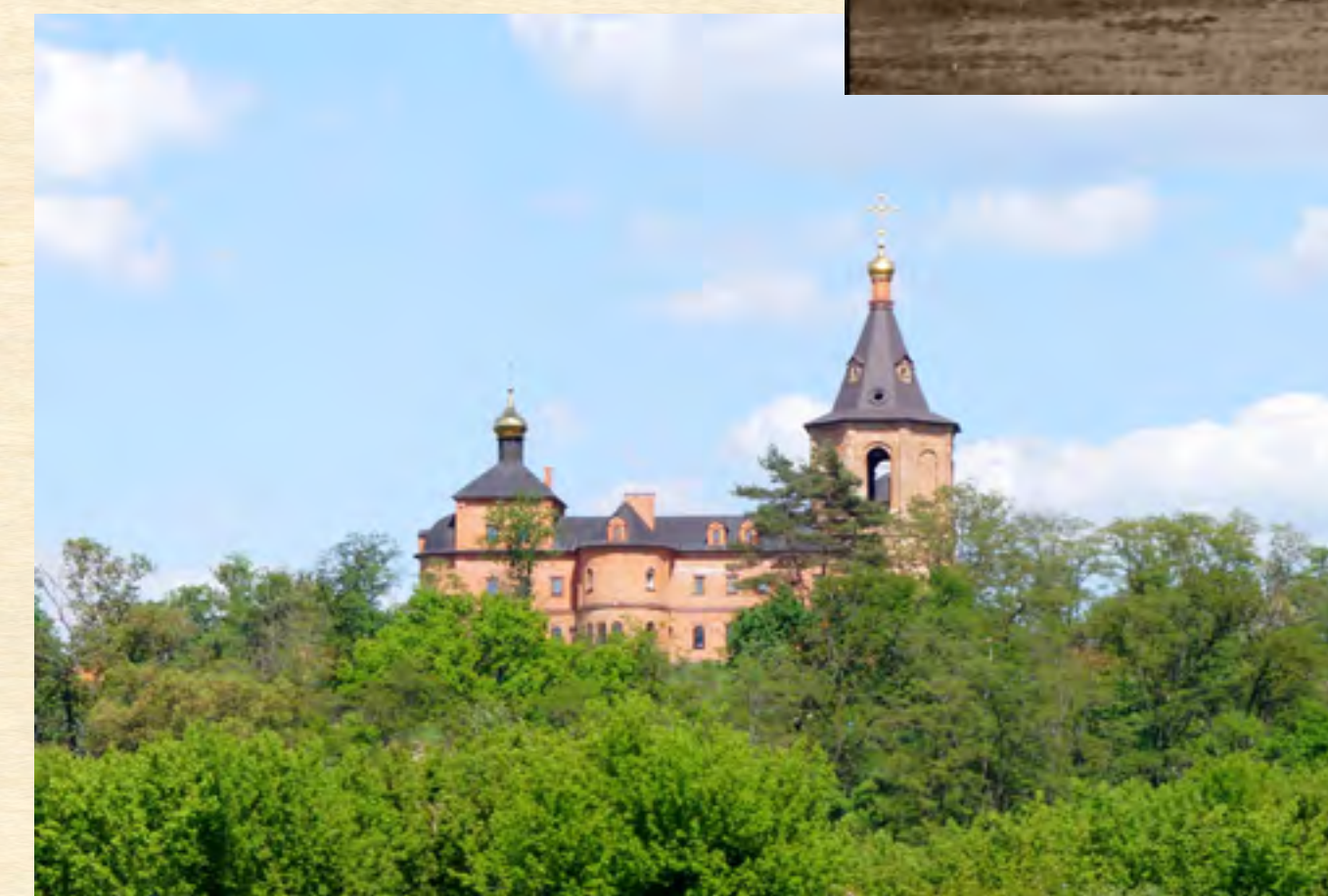
Охтирський Троїцький монастир, літографія початку XX ст.

Троїцький собор Охтирського монастиря, реконструкція О. Парійського

Дорога до Охтирського монастиря, фото початку XX ст.

Охтирський Троїцький монастир, фото В. Горбоносова, 2021 рік

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Маєток Щастя Григорія Ковалинського

У 1781 році Григорій Сковорода вирушив у подорож до Таганрогу, де на той час перебували його учні — крігс-комісар портової таможні Григорій Іванович Ковалинський, та священник Олексій Базилевич. Про це нам свідчить лист рідного брата Григорія Ковалинського — Михайла, який написав листа Сковороді з Петербурга 18 лютого 1782 року у Таганрог, який до цього отримав листа Сковороди саме із Таганрога.

Вважається, що Сковорода вирушив у цю подорож влітку 1781 року по головній поштової дорозі на Кавказ: Бабаї–Зміїв–Балаклія–Ізюм–Святогірський монастир–Слов’янськ–Бахмут–Ровеньки–Таганрог. Із цього маршруту нам достовірно відомо, що Сковорода заходив в село Ровеньки Катеринославського намісництва, сучасної Луганської області.

Зважаючи не фактор безпеки, та інших можливостей, наявність постійних дворів, трактирів, де можна було б заночувати, або відпочити — постова дорога на Кавказ дійсно краща. Але навіть тоді йти на Зміїв та Балаклію, якщо ця дорога пряміше із Чугуєва, а до нього з Бабаїв ближче.

Але я переконаний, що Сковорода йшов зовсім іншою дорогою і вона теж була безпечною, відомою та комфортною, та ще й наповнена прекрасними краєвидами. Тим більше що цю дорогу обрав для своєї подорожі академік Гільденштедт у 1774 році. Згадаємо також, що Сковорода вирушив у дорогу до Григорія Ковалинського, а маєтки його учня і його братів розташовані саме по цій дорозі. В цих маєтках Сковорода міг і відпочити, отримати все що йому потрібно для подорожі, можливо і супроводжуючого із підданих черкас Ковалинських.

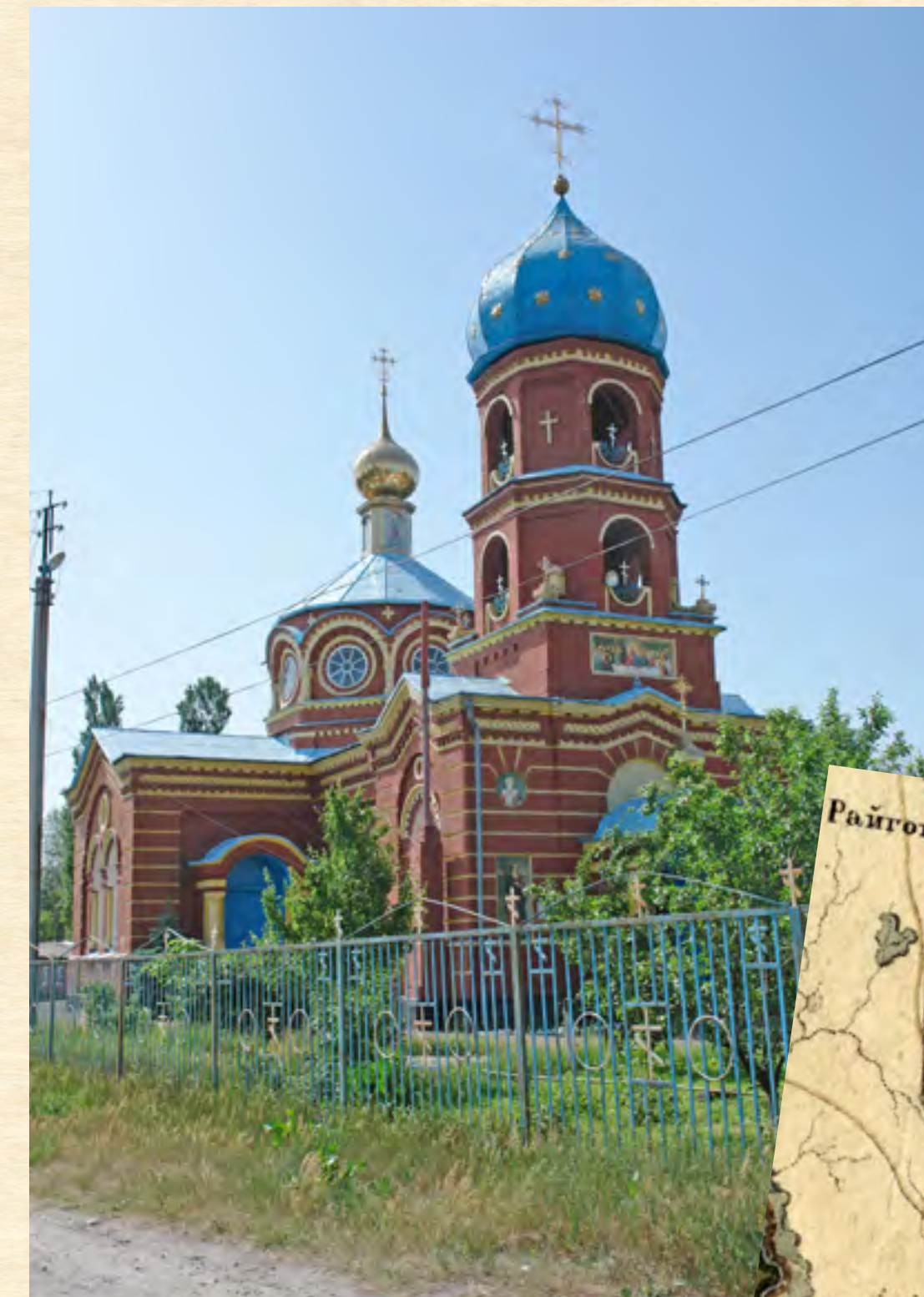
Першим таким маєтком стало село Грушино, яке належало Івану Івановичу Ковалинському і розташовано між фортецями Троїцькою та Олексіївською Української оборонної смуги. Далі вздовж цієї лінії Сковорода перейшов до маєтку Петра Івановича Ковалинського — Отрада, яке

розташоване поруч із Михайлівською фортецею. Подальша подорож проходила так: село Лозовенька, Петровська фортеця, село Стратилатівка (Камінка), село Гола Долина, Святогірський монастир і далі вже по лівому березу Сіверського Дінця до Старої Айдар і там зовсім поруч маєток Щастя, який належав Григорію Івановичу Ковалинському і входив до складу Старобільського повіту. Далі шлях лежав через Ровеньки на маєток Ковалинського Рязене і нарешті Таганрог, де у Ковалинського була своя міська садиба.

Маєтності крігс-комісар таможні Григорій Ковалинський отримував як офіцер армії князя Г.О. Потьомкіна на прохання, а інші, наприклад Рязене, як рангову дачу. Онук Григорія Ковалинського — Петро Петрович Ковалинський вважав, що землі де було засноване село Щастя (друга назва село Зимова) подарувала імператриця Єкатеріна друга. Саме тому він у 1898 році став будувати церкву в ім'я Святої Катерини.

На той час коли у Щасті перебував Сковорода хутір Щастя населяли в 45 дворах 276 селян, пізніше значна частина з них будуть переселені в маєтки Ковалинського біля Таганрогу. Землі при хуторі було багатенько — 3621 десятина, з яких 2500 була пашні, тобто основою економіки тут було хліборобство. Лісу було небагато, тому винокурня виробляла тільки 125 відер горілки на рік. Сам маєток було побудовано в дуже красивій місцевості, природні два озера Лопуховате та Чисте, поруч Сіверський Донець. За часів Сковороди тут стояв дерев'яний будинок на фундаменті з дикого каменю, пізніше його обклали цеглою. Сьогодні колишній хутір Щастя — місто новоутвореного Щастинського району Луганської області. Будинок Ковалинських зберігся до наших днів, хоча у радянські часи він піддався перебудовам, був обкладений плиткою. Сьогодні потребує реставрації.

Андрій Парамонов,
Вячеслав Горбоносів,

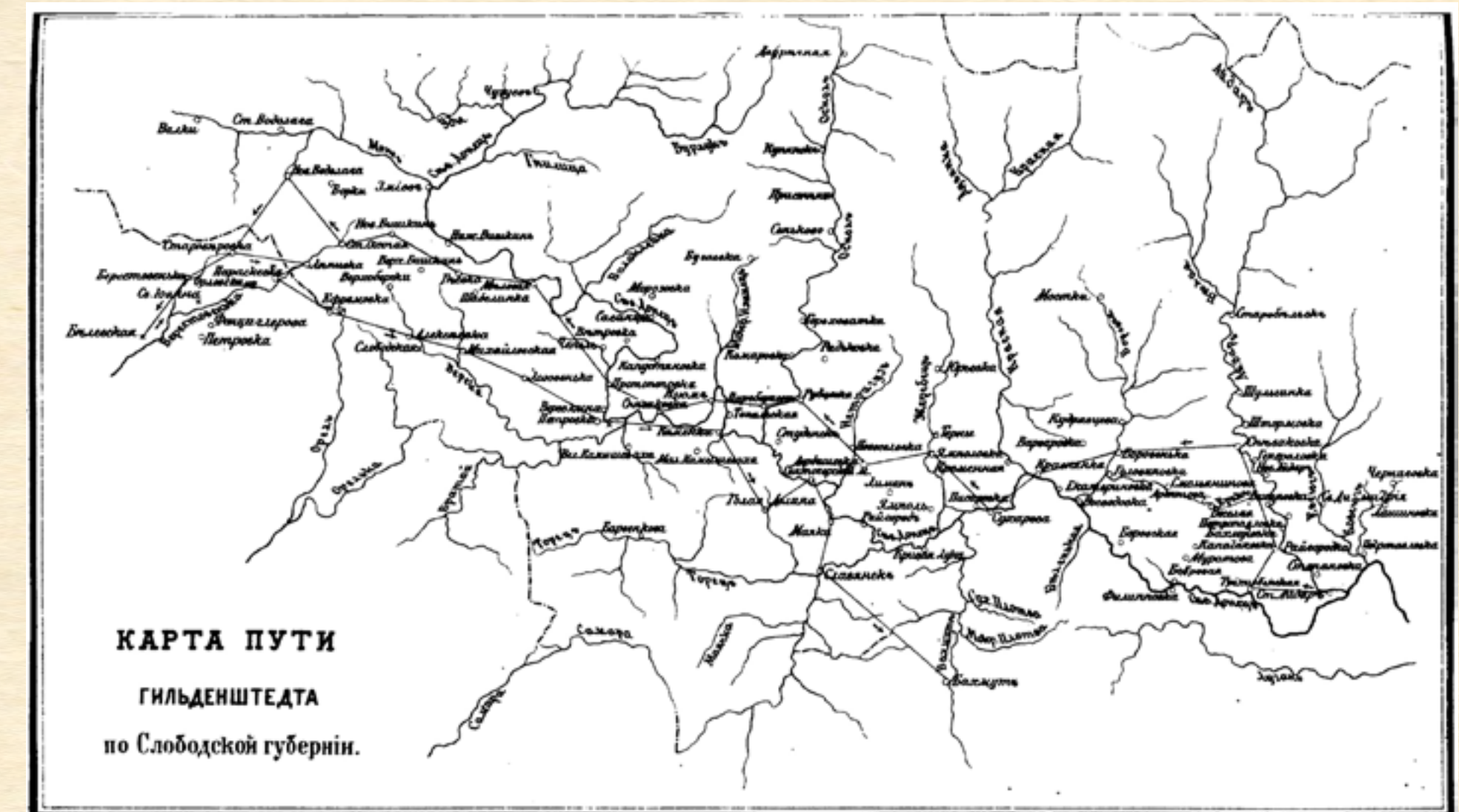

Церква Катерини на хуторі Щастя, фото А. Парамонова

Частина карти Старобільського повіту з хутором Щастя

Карта подорожі академіка Гільденштедта у 1774 році

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Бабаї: «сидіння» і «пришестя» Григорія Сковороди

«Да возвеселятсѣ Бабаи со всеми отраслеми, селами» – писав Григорій Сковорода своєму учневі Якову Правицькому. Період з 1761 до 1764 рік у житті Сковороди – час, коли він повертається до Харківського колегіуму в якості викладача. Одним з його учнів був син священника Яків Правицький. У листі до свого другого учня Михайла Ковалинського філософ так характеризує Правицького: «мені здається, я переконався, що Яків Правицький, – юнак хороший, не задрісний, простий, дуже жадібний до істинної науки, задоволений своїми здібностями, від природи по-справжньому порядний, м'який, людяний. Це ті якості, які спонукали мене полюбити його».

Не тільки глибока повага і любов до вчителя, а й шанування його творчості відрізняло Якова Правицького. Саме він зберігав і переписував твори Сковороди – значною мірою завдяки йому вони до нас дійшли. «У друга нашого бабаївського іерея Якова Правицького всі мої творення зберігаються. Як на мене вони б давно пропали! Я здивувався, побачивши у нього мого «Наркіса» і «Симфонію» – писав Григорій Савич в одному з листів.

До початку 70-х років XVIII століття – часу закінчення мандрівок в біографії Сковороди – Яків Правицький вже служить священником у селі Бабаї, що в 15 верстах від Харкова. Село це, а також Жихор, Ледньово, Уди, Липове з навколишніми землями, а ще – Довжик, Буди, Рогань, Олексіївка, Філіппова, Березово, Ржавець, Яковлівка, Рогозянка – були на той момент володінням Петра Андрійовича Щербиніна – троюрідного брата харківського губернатора Євдокима Щербиніна і одного з найбагатших людей Слобожанщини. До того ж це була ще й освічена людина, яка займала пост губернського прокурора.

У власника садиби в Бабаях Петра Щербиніна – хоч і простий, але великий будинок, а в його гостинності Сковорода переконався, живучи у нього в Довжику. Напроти садибного будинку – дерев'яна церква, біля якої – будинок священника Якова Правицького та ще кілька будівель: зупинитися є де, і скрізь приймуть з пошаною, любов'ю і повагою. «Жительствував у Щербиніна в Бабаях» – свідчить Ковалинський. «Втім у всіх місцях, де він жив, він обирав завжди відокремлений кут, жив просто, один, без послуги» – пише біограф і учень Сковороди Михайло Ковалинський. А тому, напевно, він вибрав би в якості місця для життя панський будинок: комфорт для нього був не важливий. І ставитися серйозно до меморіальної дошки, встановленої в 1960 році

на будинку Щербиніна, котрий зазнав багаторазові добудови і перебудови – в тому сенсі, що саме тут були написані «Байки Харківські», напевно чи варто.

Дати всіх його візитів встановити неможливо, але з упевненістю можна сказати: в 1774 році саме в Бабаях, перебуваючи в гостях у Якова Правицького, Григорій Сковорода написав другу половину своїх знаменитих «Байок Харківських». «Любий друже! – пише він у листі Опанасу Панкову в 1774 році. – На сьомому десятку нинішнього століття, відставши від вчительської посади і усамітнівшись в лежачих близько Харкова лісах, полях, садах, селгах і пасіках, навчав я себе чесноті та навчався у Біблії, до того ж, благопристойними іграшками бавлячись, написав півтора десятка байок, не маючи з тобою знаєності. А цього року, в селі Бабаях, помножив оні до половини».

Півроку тривало бабаївське «сидіння» Сковороди. «Я більше не в Бабаях, а живу в Липцах, у Алексія Івановича Авксентьєва» - пише сам Сковорода. Заради справедливості потрібно додати, що в Бабаях він завершує і діалог «Кільце». Мандрівник Сковорода добре вивчив місцевість і знайшов місце, яке подобалося йому куди більше, ніж будь-які панські хорони. Ландшафтний парк садиби Щербиніна переходив в великий та прохолодний Чорний ліс. Якщо йти від садиби по стежці на захід, то можна дістатися до «магічного трикутника», де йому найкраще працювалося: спочатку – до прекрасної галявини, на якій росла велика розлога груша. Саме тут любив сидіти, міркувати і писати український мудрець Сковорода. Ще трохи західніше знаходиться Холодна криниця, яку тепер частіше називають Сковородинівською; за переказами, філософ власноруч розкопав і облаштував це джерело. А неподалік задумливо дивиться в небо зеленим оком лісове озеро – свідок тих давніх подій.

Через дев'ять років, у 1883, Сковорода знову повернеться в Бабаї для того, щоб завершити інший свій твір – діалог «Брань архістратига Михаїла з ». На той час в Бабаях стараннями Щербиніна будується нова кам'яна церква – дещо незвичної для Слобожанщини, але дуже красивою архітектури. Священником в ній як і раніше служить Яків Правицький.

Геніальному «старчику» Григорію Вар-Саві залишалося ще 11 років мандрів на Землі...

Інна Можейко

Фасад садибного будинку Щербиніних після перебудов.

Кам'яна церква в Бабаях (розібрана в першій пол. 30-х років ХХ ст.) Фото С. Таранушенко, 1912 рік

Сковородинівська криниця після реконструкції 2018 року. Фрагмент розпису. Фото: К. Сидак

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Маєток Розаліон-Сошальських в селі Гусинка. Гусинська пустинь

Різотрав'я і вид на нову церкву в Гусинці.
Фото В. Оглобліна. 2021 рік

Фрагмент 1-ї частини Генерального Плана Куп'янського повіту, де зазначена слобода Гусинка. 1789 рік.

Меморіальна табличка на будівлі Гусинської загальноосвітньої школи.
Фото В. Оглобліна. 2021 рік

Гусинка. Фото Ю. Ворошилова, 2003 рік

«В Изюмском округѣ, Харьковской губерні имѣли жительство дворяне Сошальскіе, которых брат меньшей просил тут же Сковороду пожить у него, предлагая ему спокойное пребывание в деревнѣ его, гдѣ все по вкусу и охоте своей он мог найти, как и самого хозяина, ищущаго любви его. Сковорода поехал с ним в деревню его Гусинку, полюбил мѣсто и хозяев и поселился не в далеком расстоянии от деревни, в пасѣкѣ их»

Так перші згадки про село Гусинка з'являються в учня, доброго друга й першого біографа мандрівного філософа Михайла Ковалинського в рукописі «Жизнь Григорія Сковороды».

Історія Гусинки бере початок з другої половини XVII століття. Поселення виникло у великій розлогій балці, серед широких степових просторів, подекуди прорізаних смугами густих лісів. Відомо, що у 1690 році в слободі Гусинка було закінчено будівництво церкви, в яку любив ходити і Григорій Савич під час свого перебування тут. На початку XVIII століття землі довкола річки Гусинки були виведені з фонду Ізюмського слобідського козачого полку й надані у власність писареві цього полку Юрію Семеновичу Розаліон-Сошальському. У документах початку і середини XVIII століття слобода носила назву Гусинець, а за часів Сковороди — вже Гусинка Куп'янського повіту. Назву цю пов'язують з річкою Гусинкою, що бере початок з місцевих джерел і впадає в річку Великий Бурлук.

З Олексієм Юрійовичем Розаліон-Сошальським, літнім одиначком, завзятим книголюбом й великим оригіналом, таким, як і сам Сковорода, та його братами Осипом і Юрієм Григорій Савич познайомився у 1770 році. На цей час в селі налічувалося 100 дворів і 1093 жителі, які вважалися кріпаками Сошальських. Селяни головним чином займалися хліборобством, жінки, крім роботи в полі, ткали полотна і сукна. Розаліон-Сошальські мали винокурні і великі пасіки, а сам будинок стояв над високим берегом ставка в оточенні лип, і був він в три поверхи.

В 1771 році Сковорода знов повертається до гостинного

маєтку Розаліонів і надалі часто найжджати сюди і довго тут житиме — в самій Гусинці або в сусідній з нею Моначинівці, що також належала Сошальським, найчастіше ж в гусинському лісі, при пасіці.

Пасіка й криниця поруч стали улюбленим місцем усамітнення філософа. «Із Гусинської пустині» «із Гусинського лісу», а ще «із Гусинської Скринницької пустині», — так у своїх листах Сковорода зазначав зворотню адресу, під пустинню маючи на увазі не монастир, а відлюдне місце. «Тишина, безмятежє, свобода возбудили в нем всѣ чувства тѣх драгоценных удовольствій, которыя опытом извѣстны одним мудрым и цѣдомудрым», — писав М. Ковалинський.

«Из Харькова паки отправился он в Гусинку, любимое свое пустынножительство...». Шлях з Харкова неблизький, більше сотні верст. Дістатися Гусинки можна було або з Великого Бурлука, або ж з Куп'янська. Імовірно, що Сковорода ходив і через Несамовите, Старий Салтів та Великий Бурлук, де гостював в маєтку Якова Донець-Захаржевського, і «великими» дорогами через Чугуїв та Куп'янськ, і найкоротшим шляхом через Кочеток, Печеніги, Мартову, а далі повітовими та степовими дорогами до Гусинки.

В Гусинці Григорій Савич проводить зиму, весну і літо 1779 року, відомо також про його перебування тут у 1782 і 1785 роках. Влітку 1787 року Сковорода пише в Гусинському лісі діалог «Убогий жайворонок», який присвячує Федору Івановичу Дисському. Нарешті, він відвідує Гусинку в 1792 році, вже в останнє.

На сьогодні в Гусинці матеріальних свідків часів мандрівного філософа майже не залишилося. На місці старої церкви збудували нову, але триста років тому її куполи так само «випливали» посеред безкрайого поля назустріч подорожньому. Немає вже ані будинку Розаліон-Сошальських, ані пасіки, стала майже непомітною річка Гусинка... Але декілька старих кремезних лип на пагорбі над ставком, лісова криниця з неймовірно смачною водою й польові стежки бережуть пам'ять про того, якого світ так і не спіймав.

Володимир Оглоблін, Олена Долженко

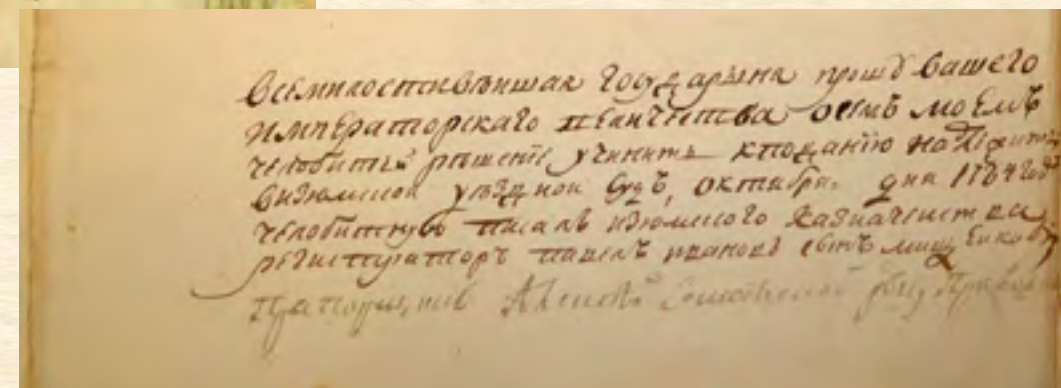
ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Маєтки Розаліон-Сошальських у Моначинівці, Василівці та Селищі

Частина геометричного плану Куп'янського повіту з маєтками Розаліон-Сошальських, 1783 рік

Автограф Олексія Розаліон-Сошальського, 1783 рік

Стара хата в селі Селище, фото В. Горбоносова, 2021 рік

Васильків ліс та став, тут ходив Сковорода, фото Ю. Ворошилова

Під час перебування Григорія Сковорода у селі Гусинка Куп'янського повіту, нам відомо, що він постійно подорожував по величезним маєтностям братів Розаліон-Сошальських. Першим володарем Гусинки був писар Ізюмського слобідського полку Юрій Семенович Розаліон, представник польського шляхетного роду. Потім його син полковий осавул Ізюмського полку Юрій Юрійович Розаліон-Сошальський, дружиною якого була Євдокія Яківна Ковалевська, мабуть через це зіграло роль в знайомстві Сковорода із представниками роду Розаліонів. В цій родині було багато дітей, зараз нам відомі: Тавіфа, Осип, Іван, Юрій, Олексій, Онисія, Уляна та Ірина.

Запросив Сковороду до Гусинки прапорщик Олексій Юрійович Розаліон-Сошальський, сталося це вперше у 1770 році. Олексій (1731 року народження) служив недовго, він поступив в Ізюмський полк у 1760 році підпрапорним, а у відставку вийшов прапорщиком вже регулярного війська 9 вересня 1765 року. Був він високим (188 см) з продовгуватим лицем, чорнявим, з вусами та кудрявим волоссям, карими очима, мабуть красивий, але не одружений.

Ще на 1765 рік Олексій Розаліон-Сошальський спільно володів із братами капітаном Осипом, прапорщиком Юрієм, сотником Іваном – Гусинкою та навколишніми землями. Загалом браті Розаліон-Сошальські мали 13894 десятини землі, з яких під пашнею біло 5150 десятин, сінокосів 7101 десятина, лісу 1345 десятин, інші були під поселеннями та незручними землями. Окрім Гусинки на цих землях було заселено село Моначинівка, то сім хуторів.

Моначинівка розкинулась на правому березу річки Куп'янки, в ній постійно проживав Юрій Юрійович Розаліон-Сошальський у якого в селі був дерев'яний будинок. Поруч з будинком стояла каплиця та був розбитий величезний плодовий сад де росли яблуні, груші, бергамоти, дулі, вишні, смородина. В селі було два пруди із млинами, поруч с селом стояли шість шинків, де Розаліони продавали горілку, налівки, пиво, мед.

З листів Сковорода, ми бачимо, що він неодноразово бував у Моначинівці, скоріш за все це пов'язано не тільки із тим, що він любив подорожувати, але і з складним характером Олексія Розаліон-Сошальського. Також ми бачимо що в Моначинівці живе і капітан Осип Розаліон-Сошальський, хоча у нього був свій будинок у Гусинці.

Інший маєток Розаліонів де любив бувати Сковорода – зараз покинуте село Селище, де за часів його відвідування Гусинки був лише хутирець і пасіка Розаліон-Сошальських. І сьогодні це місцевість приваблює пасічників, дуже колоритна природа з виходом на поверхню крейди, нажаль старовинний став вже занепадає.

У 1785 році брати Розаліон-Сошальські поміняли свої землі поблизу міста Ізюма (ліс Співаківський) із Зміївським Преображенським монастирем, який передав їм хутір в лісі та хутір Гусинський на річці Суха Гусинка. Так до величезного маєтку добавились ще 4900 десятин землі, головним же чином це були сінокоси, а ще 96 десятин будівельного лісу, стави, а ще дерев'яний монастирський будинок. Звичайно ж що Григорію Савічу було де прогулюватись в маєтностях Розаліонів, мабуть тому, що він мав змогу тут бути вільним і днями бродити по чудовим природним ландшафтам і так часто відвідував «графство» своїх друзів.

Один із маєтків Розаліонів був поруч із селом Селище, слобідка Василівка (Преображенськ) теж була обміняна у монастиря, однак це сталося ще раніше. Вона стоїть поблизу Василькова лісу, де і сьогодні ростуть велетні дуби, непролазні хащі, криниці з чистою і холоднющою водою – надзвичайно цікаве місце.

Сьогодні слід вважати всі старі дороги та тропки в колишній земельній дачі Розаліон-Сошальських слід вважати меморіальними, бо по ним ходив у 1770-80-ті роки Григорій Савіч, кожна з них приводить мандрівника до цікавого та красивої природної місцевості!

Андрій Парамонов,
Вячеслав Горбоносов

Маєток Василя Земборського — хутір Гужвинський

Колишній хутір Гужвинський, фото А. Парамонова, 2021 рік

Лісник Микола Іванович Гужва біля Семенівського дубу, фото 1969 рік

Криниця на околиці Дергачів, колись була в маєтку Земборських, фото В. Горбоносова, 2021 рік

Частина геометричного плану Харківського повіту з маєтками Земборських, 1783 рік

Влітку 1769 року Сковорода покинув додаткові класи у Харкові і першим місцем спокою став маєток підпрапорного Василя Михайловича Земборського, знайомство з яким відбулось у Колегіумі, коли він навчав його сина Івана. Ось як описує це Михайло Ковалинський: «...Близ Харькова есть место, называемое Гужвинское, принадлежащее помещикам Земборским, которых любил он за добродушие их. Оное покрыто угрюмым лесом, в середине которого находился пчельник с одною хижиною. Тут поселился Григорий, укрываясь от молвы житейской и злословий...». Саме в маєтку Земборських Григорій Савич написав свій твір «Асхань». Василь Михайлович Земборський народився в родині городового Харківського сотника та пізніше у 1712–1720-ті роки Деркачівського сотника і полкового осавула Харківського слобідського полку Михайла Степановича Земборського та його дружини Уляни Юріївни. Службу у Харківському полку Василь почав підпрапорним, але вже 28 червня 1759 року вийшов у відставку. Його старші брати досягли більшого перейшовши до регулярного війська, Іван був у чині капітана, а Григорій прем'єр-майора.

Маєтки братів розкинулись поблизу сучасних сіл Мала Данилівка, Семенівка, Зайченки та Караван Харківського району. Головний маєток слобідка Окоп, якій належав Івану і Василю Земборським стояв на лівому березу річки Лопані. А ще були слобідка Луг, хутори Гужвинський та Рогозянський. Проживали в цих маєтках за часів Сковороди до 150 підданих селян, Землі в маєтностях було 1851 десятина з них 1501 десятина ліси, та от тільки все це були дров'яні ліси, тобто діаметром менше 20 см. Основою лісів були дуби, клени, липа, ясені, горіхи, вільха. Серед звірів можна було зустріти вовків, зайців, диких кіз, білок та різних родів птахів.

В слобідці Окоп у Василя Земборського був свій дерев'яний будинок, досить великий сад із яблунями, грушами, дулями, сливами та вишнями. В річці Лопані водились щуки, карасі, лини, окуні, плотва, в'юни та раки. Піддані селяни займалися окрім панської роботи ще й ремеслами: чоботарським, кравецьким, гончарним, столярним, жінки пряли льон, коноплі, вовну, ткали полотна та сукна. Оскільки пашні у Земборських було небагато, а здебільшого ліси та сінокоси, звичайно ж що вони займалися випасом скоту, якій з весни до осені стояв у хуторах.

Хутір Гужвинський стояв на лівому березі річки Лющихи на території сучасного села Караван. В цьому хуторі у Василя Земборського були ще млин на ставку, який давав до 40 четвертей помольного хліба на рік, та потужний бджоляний завод.

Оскільки головний маєток Василя Земборського був у Окопі, то Сковорода мабуть вперше йшов по великій поштовоїй дорозі із Харкова на Золочів, тобто по сучасній Клочківській вулиці міста Харкова, проміж селом Мала Данилівка і далі звертав до Окопу йшовши понад річкою Лопань. А от перебуваючи у Земборських міг вже ходити до містечка Деркачі, сіл Семенівка та Польова вже іншими шляхами. Останнє належало Курязькому Преображенському чоловічому монастирю, де жили економічні селяни, але місцевість тут живописна і Сковорода не минув би сусіднє село. До цього часу збереглись перекази серед місцевого населення, що у лісах поблизу Семенівки зберігся великий дуб, через який проходив Сковорода. Дуб той носить назву Семенівський, або Пересічанський. Звичайно ж вже оселившись на хуторі Гужвинський, він ходив зрідка і до Харкова, тільки тепер вже коротким шляхом.

Андрій Парамонов, Вячеслав Горбоносов

Вільшана та Ярошівка - маєтки Ковалевських

Учасники клубу «Гостинної на Дворянській» біля Миколаївської церкви у Вільшані, фото О. Долженко, 2021 рік

Інтер'єр іконостаса та верхів соборної церкви Різдва Богородиці, фото С. Таранушенка, 1928 рік

Харківські ворота Вільшанської фортеці, реконструкція А. Парамонова

Меморіальний знак на місці садиби Ковалевських у Ярошівці, фото В. Горбоносова, 2021 рік

В напрямку на Богодухів розкинулось вздовж річок Лосик та Вільшанка велике містечко Вільшана. До її заснування причетний родич полковника Харківського слобідського полку Григорія Донця — Семен Ковалевський. Місцева фортеця була значним укріпленням на просторі між річками Уди та Мерло у недалекій відстані від Муравського шляху, яким користувались татарські загоны для нападу. Серцевина Муравського шляху співпадає із сучасною дорогою від села Максимівка на трасі Харків–Охтирка до міста Золочів, та проходить повз маєтності Ковалевських у Кадниці та Іванівці (Сковородинівці).

Місцевість від Вільшани до Харкова на схід, до Муравського шляху на захід, і до Валок на південь, представляла собою потужні будівельні ліси. З одного боку це постійна небезпека, а з другого можливість займатись будівництвом та винокурінням. Згаданий вище Семен Ковалевський став родоначальником одного із великих шляхетних родів Слобідської України, саме він почав різними шляхами збирати землі поблизу Вільшани, купувати їх, захоплювати. Займанщину Семена Ковалевського розширили його сини Золочівський сотник і полковий осавул Яків Семенович, він же осадив маєтності на Кадницьких байраках, та Вільшанський сотник Василь Ковалевський. Зростала і сама Вільшана у фортеці стояла соборна церква Різдва Богородиці, пізніше перейменований у Покровська; Архангело-Михайлівська, Воскресіння, Трьох Святителів Покровська та Миколаївська. Величезні території дістались нащадкам Ковалевських, декілька цікавих маєтків було їм засновано. Представники цього роду мали стосунки із Григорієм Савичем Сковородою, але до цього часу жоден з дослідників біографії філософа не згадував Вільшану як місце де він бував. Хоча всім відомий

лист Сковороди до Михайла Ковалинського від вересня 1762 року, з якого ми розуміємо, що він живе десь поруч у маєтку Ковалевських чи може і у самій Вільшані. Ми знаємо також, що на той час село Сковородинівка називалось Іванівка Вільшанська, і деяких дослідників мають припущення, що Сковорода і мав на увазі ту Іванівку. Та річ у листі йде про те, що він може забирати пошту у Вільшані. Навряд чи річ може йти про Іванівку, яка взагалі вдалині від поштових шляхів не тільки на 1762 рік, але і наприкінці XVIII століття. Подорожі Сковороди постійно мали б проходити повз Вільшану, і коли він ходив на Київ, бо ж всі паломники між Святогірським монастирем та Києво-Печерською Лаврою ходили через Охтирку, де був Чудотворний образ ікони Охтирської Божої Матері. Та і потім коли бував у Пан-Іванівці (сучасної Сковородинівці). Тому він звичайно ж не міг оминати собор Різдва Богородиці у Вільшані, хоча вона не зберіглась, але завдяки Стефану Таранушенку до нас дійшли її зображення. Можливо саме протоіерей з цього храму Василь Максимович Лудокорвін, або священник цієї ж церкви Даниїл Залеський і відспівували Сковороду, бо і самій Вільшані це був собор, та і по всій окрузі важлива церква, де колись був і протопоп. До наших часів зберіглась інша вільшанська дерев'яна церква — Миколаївська, яка була побудована у 1753 році і звичайно ж Григорій Савич хоча б один раз, но побував в ній. Це одна з небагатьох будівель, яка пов'язана з його ім'ям і зберігає зовнішні традиції народної архітектури. Тож Вільшану треба обов'язково ввести до переліку місць де бував Григорій Сковорода і приділити більш пильну увагу до цього факту дослідникам.

Андрій Парамонов, Вячеслав Горбоносов

Учень і друг Сковороди – Михайло Іванович Ковалинський

Олексіївська фортеця Української оборонної смуги

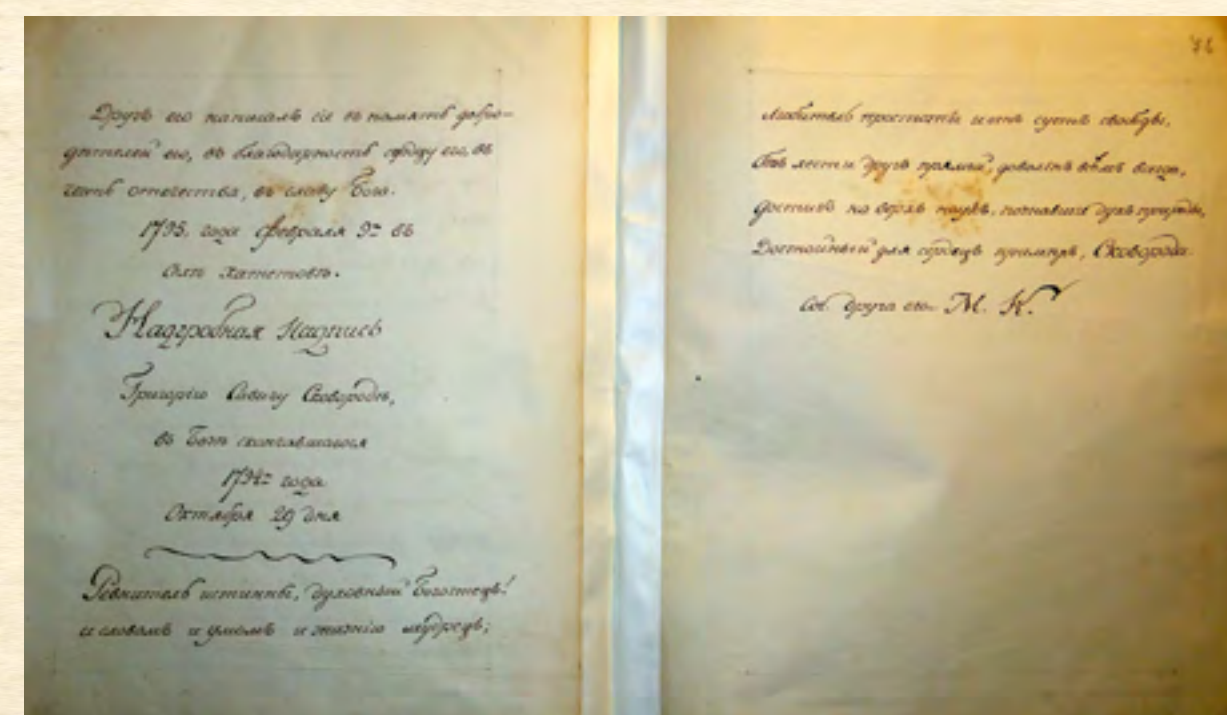
Герб роду Ковалинських

Село Олексіївка сучасного Лозівського району Харківської області, фото А. Парамонова

Село Олексіївка та Олексіївська фортеця на мапі кінця XVIII ст.

Рукопис Михайла Ковалинського «Жизнь Григория Сковороды»

Михайло Ковалинський народився 16 лютого 1745 року в Олексіївській фортеці Української оборонної смуги (сучасне село Олексіївка Лозівського району Харківської області), де його батько Іван Антонович Ковалинський був священником церкви Різдва Богородиці. Окрім Михайла в родині було ще троє синів: Петро, Григорій та Іван. Поблизу фортеці батько отримав маєтки Отрада (сучасне село Отрадово) та Грушино.

Петро, Михайло та Григорій Ковалинські навчались у Харківському Колегіумі, були учнями Григорія Сковороди, зустрічались з ним і окремо у дяді — протоієрея Петра Ковалинського, який мешкав в своєму будинку на Залопані.

Михайло Іванович Ковалинський поступив до Колегіуму у 1753 році, зі Сковородою він познайомився навесні 1762 року коли навчався у класі богослів'я. По закінченні Колегіуму, Ковалинський у 1766–1769 роках викладав у цьому закладі поетику. У 1769 році гетьман Кирило Розумовський запросив його бути вихователем його дітей — Лева та Григорія і Михайло Ковалинський вирушив у Петербург. Разом із дітьми Розумовського він відвідує у 1772–1775 роках Францію та Швейцарію. Повернувшись до столиці, Ковалинський служив прокурором Військової колегії у Петербурзі, у 1778–1779 роки головним наглядачем Виховного будинку у Москві, а у 1780-ті роки керівником канцелярії князя Григорія Потьомкіна.

У 1793 році Михайло Ковалинський отримав чин генерал-майора, однак в цьому ж році його було уволено від служби «за воровство и грабёж». Та в ті часи ці поняття були мабуть не такими вже і тяжкими злочинами, бо імператриця відправила його намісником в Рязань, за часів імператора Павла I, він стає тайним радником і продовжує служити губернатором Рязанській губернії. Імператор відправив його у відставку у 1800 році, але і після того його було призначено куратором Імператорського московського університету. Остаточо він зали-

шив службу у 1803 році, жив у Москві де і помер 6 червня 1807 року, похований у Симоновим монастирі.

Михайло Ковалинський був нагороджений орденами Білого Орла, Святого Станіслава та Володимира IV ступеня, товаришував з Г. Державіним секретарем імператриці А. Грибовським. Дружина Михайла Ковалинського — Надія Михайлівна, теж була відомою в столицях, вона входила в транс, передрікала майбутнє. В родині було четверо дітей: Михайло (1778 р.н.), Ілля (1790–1855), Севастян, та Надія.

Дружба зі Сковородою супроводжувалась досить жвавою перепискою на латині, до наших днів збереглося 79 листів Сковороди до Ковалинського, та шість листів Ковалинського до Сковороди. Більшість збережених листів за період 1762–1764 роки. Під впливом Сковороди формувались погляди Михайла Ковалинського, Григорій Савич присвятив своєму учневі декілька трактатів та діалогів: «Аскань», «Разглагол о древнем мире», «Жена Лотова», «Брань архистратига Михаила со Сатаною», «Потоп змиин».

Михайло Ковалинський написав декілька од на честь імператриці Єкатеріни II, зробив переклад з французької книги д'Аламбера «Записки Христини, королеви шведской». Но головною книгою Ковалинського став рукопис «Жизнь Григория Сковороды», яку він почав писати після смерті свого друга і закінчив 9 лютого 1795 року в селі Хатетові.

Ось як описував Михайла Ковалинського сучасник, письменник і драматург Степан Петрович Жихарев: «Очень умный, приятный и приветливый человек, хотя в бытность его губернатором и не то о нём говорили; но другие времена – другие нравы. Он, кажется, немного мистик. Обещал со временем сосудить меня сочинениями Сковороды, который был его наставником. Манускрипт этих сочинений беспрестанно у него на столе перед глазами».

Андрій Парамонов, Вячеслав Горбонос

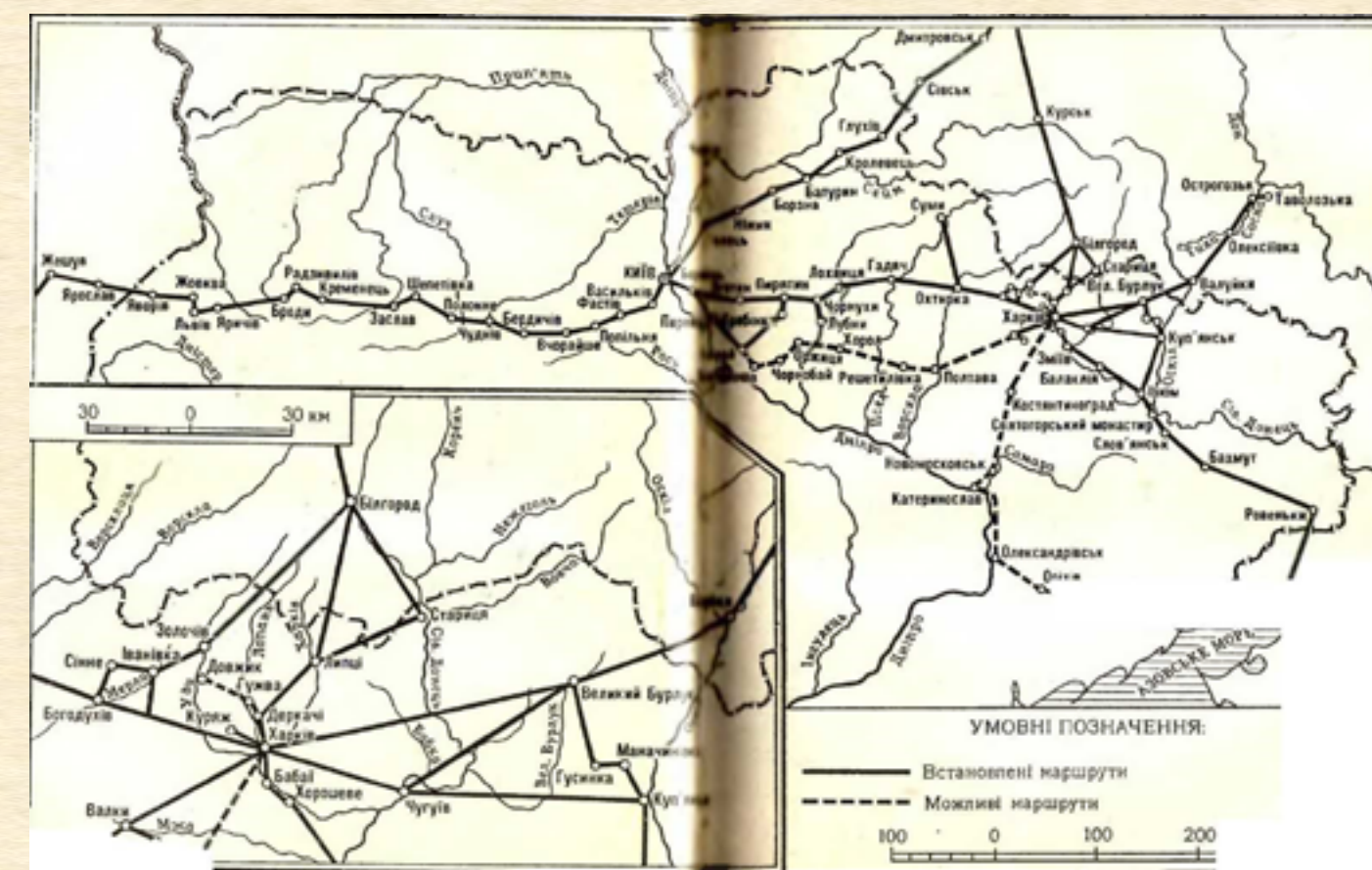
Travelblogger: монастири и странник

Спасо-Преображенский собор
Куряжского монастыря

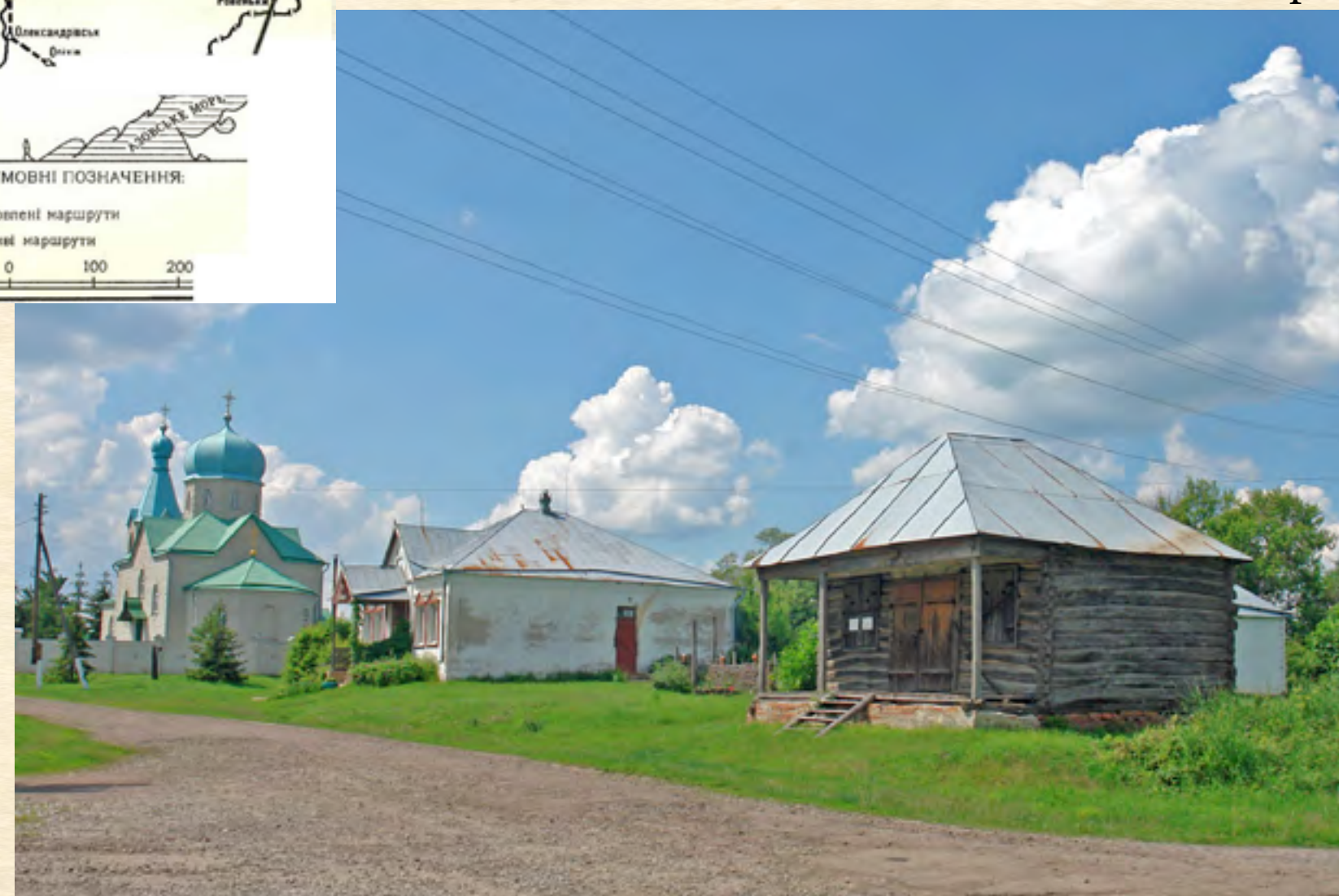

Куряжский монастырь

Схематическая карта путешествий
и мест пребывания Г. С. Сковороды
Составил Л.Е. Махновец
1972 рік

Писаревка. Фото В. Горбоносова
2021 рік

Глазами современников, Григорий Сковорода типичный «блогер путешественник». Не обремененный семьей и имуществом, обладающий великолепным слогом, имеющим свою аудиторию и успешно монетизирующий свое увлечения. Путешественник всегда ищет безопасное и комфортное место для ночлега, расположенное на расстоянии дневного пути. Сегодня модны и удобны хостелы. Непритязательные условия, средства гигиены, возможность организовать питание, интересные собеседники. Для Сковороды такими «хостелами» стали монастыри. Братва охотно принимала его, и как человека грамотного и эрудированного, похоже не обременяла работой в поле, давая возможность заниматься творчеством, письмописанием. Сохранилось множество упоминаний о пребывании в монастырях Слобожанщины, переписка с друзьями, работы, даты которых совпадают со временем его длительного пребывания в гостях у монахов.

Куряжский Преображенский мужской монастырь

Тропа познания привела нас в Куряжский монастырь, где Григорий Саввович пребывал в 1767 году. Монастырь расположен в 11 километрах от Харьковского коллегиума. Современные сервисы предлагают дойти за 3 с небольшим часа, преодолев Холодную гору по направлению на Богодухов и Сумы, напившись на финише лечебной водицы из источника преподобного Онуфрия, как это наверняка делал Григорий Саввович.

Настоятеля в монастыре, в тот момент не было. Григорий был в гостях у архимандрита Феофана Федоровского, о пребывании у коего написал другу Ковалинському письмо. Советская власть превратила монастырь во всемирно известную колонию Макаренко для малолетних преступни-

ков. Сейчас монастырь, от которого практически ничего не осталось, опять принадлежит УПЦ, правда московского патриархата.

Сеннянский Покровский монастырь

Еще одно место, куда заходил странствующий философ. Село Сенное Богодуховского уезда благоденствует и сейчас. А вот монастырь, который был в 7 километрах, в нынешней Великой Писаревке, закрыт в 1788 году и до наших дней не сохранился. В Писаревку можно дойти либо из Богодухова, либо из Золочева, как поступал на склоне лет Григорий Сковорода. Хотя, его маршрут мог проходить и через Ольшаны — Рогозянку. Бывал он там в гостях у двоюродного брата, игумена Иустина Звиряки. Многие произведений, по современному блогам, датированы именно 1780 годом. Годом пребывания Сковороды в гостях у брата и монахов Сеннянского Покровского монастыря. Конечно, прием у брата в Сеннянско Покровском монастыре, где поговаривают у философа и блогера была своя келья, нельзя сравнить с любым хостелом.

Святогорский монастырь

Удобное место для странствующего блогера, лежит на его маршруте 1781 года из Бабаев в сторону Кавказа. Но бывал там философ и раньше, у своего близкого приятеля, игумена Лаврентия Кордета. Красивое место на берегу Сиверского Донца наверняка привлекало мыслителя возможностью уединиться на природе. Путь из Харькова, без малого 200 километров, через Чугуев, Бригадировку, Изюм не близок и не легкий, но для настоящего тревел блогера это наслаждение. Это единственный из перечисленных монастырей, который сохранила нам советская власть, там и сейчас толпы паломников, блогеров и путешественников и хостелов для верующих и не верующих.

Дмитро Харченко

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Маєтки друзів Сковороди у Куп'янському повіті

Старовинна комора у місті Куп'янську,
фото В. Горбоносова

Місто Куп'янськ та річка Оскол на поштової листівці
початку ХХ століття

Слобідка
Дисківка та
місто Куп'янськ
на мапі початку
ХХ століття

Перебуваючи у Гусинці Григорій Сковорода подорожував і в маєтки сусідніх поміщиків, деяких він знав особисто по Харкову. Один із творів, притча «Убогий жайворонок», який було написано у 1787 році, Сковорода присвятив тоді ще кадету, а згодом прапорщику Федору Івановичу Диському. З батьком, сотником Іваном Григоровичем Диським він вперше познайомився у 1762 році у Куп'янську. Ось як пише про це Сковорода у присвяті: «Иоанн, Отец твой, в седьмом Десятке Века сего (в 62-м году) в Городе Купянке первый раз взглянул на мене, возлюбил мене. Он никогда не видел мене. Услышав же Имя, выскочи и, достигши на Улице, молча в Лице, смотрел на мене и приникал, будто познавая мене, толь милым Взором, яко до Днесь, в зеркале моей памяти, живо мне он зрится. Воистину прозрел Дух его, прежде Рождества твоего, что я тебе, Друзе, буду полезным. Видишь, коль Далече простирается Симпатия! Се ныне Пророчество Его исполняется!» Рукопис «Убогого жайворонка» не зберігся, але на щастя для нас, цей твір видав окремою книжкою у 1837 році «Московский попечительный комитет «Человеколюбивого общества». Саме у Москві останні роки жив Федір Диський, де трагічно загинув у 1833 році, мабуть саме його нащадки і мали рукопис Григорія Савича.

Родина Диських проживала у своїй міській садибі у Куп'янську на Городовій вулиці, пізніше вона була вулицею Дворянською, а в радянські часи Леніна, зараз це проспект Конституції. Диськи були прихожанами у Покровському соборі, їхня садиба була поруч. Маєток Диських знаходився у слобідці Дисківка, сьогодні це село Ковалівка Куп'янського району. Звичайно що Сковорода бував у цьому маєтку Диських, через який проходила велика поштова дорога із Білгорода на Ізюм. В Дисківці стояв дерев'яний панський будинок, при ньому регулярний сад з грушами, яблуками, дулями та бергамотами. Був і свій ставок і млин на річці Куп'янці і досить великий будівельний ліс з потужними липами та дубами. В лісі водились до речі дикі кролі, тетерева, а на лугових степах та балках дрохви. Землі в маєтку було 1981 десятина, а в слобідці проживали 385 підданих селян.

Колишній професор філософії Імператорського Харківсько-

го університету Густав Густавович Гесс-де-Кальве, проживаючи на Луганському заводі у 1817 році опублікував свою статтю про Григорія Сковороду, де пишучи про перебування його в Гусинці вказує на те, що він бував ще в одному маєтку — у И.И. Мечникова. В даному випадку мова йде про онука Георгія Мечніка, який вийшов із Волохії разом із князем Кантемиром у 1711 році і отримав колишній маєток Федора Шидловського Новомлинськ на річці Оскол.

Цим онуком був Ілля Іванович Мечников, він народився у 1744 році, почав службу підпрапорним в Ізюмському слобідському полку, а потім перейшов в Астраханський драгунський (пізніше карабінерний) полк. Село Новомлинськ дістався йому у спадок після батька — майора Івана Георгійовича Мечникова. Тут він жив с дружиною Матроною Єрмилівною, та дітьми: Петром, Олександром, Евграфом, Надією, Дарією та Іваном. Про перебування в маєтку Новомлинськ Сковороди, Гесс-де-Кальве знав напевне зі слів своїй дружини — Дар'ї Мечникової.

Маєток стояв в дуже красивому місті на правому березі річки Оскол, поблизу крейдяних гір. Ілля Іванович захопився господарськими справами, будував новий дерев'яний будинок, церкву в ім'я пророка Іллі, яка була освячена у 1780 році, потужний млин на сім коліс і трьома крупорушками, винокурню, постійний двір. У Мечникова було 8800 десятин землі, по більшій частині степові сінокоси, жило більше 1200 підданих селян. А ще одна дивовижна тих часів — кінний завод, де вирощувались породисті коні, більше 60 голів англійських, кримських, донських, в'ятських, гірських скакунів. А ще величезні отари овець та рогатого скота. Ті хто бував тут у гостях відмічали і своєрідну кухню з великою кількістю домашніх сирів.

Враховуючи це все і не аби яку популярність Іллі Мечникова у Куп'янському повіті, Сковорода дійсно міг бувати у цих привабливих господарів, та любоватись місцевими краєвидами. Скоріш за все в Новомлинськ він йшов прямою дорогою з Моначинівки на Дворічну, а звідти вже до Новомлинську було недалеко. Хоча можливо він міг бувати і разом із своїми друзями Розаліон-Сошальськими, або Федором Диським.

Андрій Парамонов, Вячеслав Горбоносов

Губернаторы времен Григория Сковороды

Слобожанщина и Григорий Саввич Сковорода связаны долгими плодотворными годами.

Харьковская губерния смогла создать комфортные условия для странствующего философа, а тот в свою очередь плодотворно работал, путешествуя по Слобожанщине.

За период с 1759 до смерти в 1794 году на Слобожанщине сменилось несколько губернаторов, и известная и публичная личность Сковороды наверняка пересекалась с ними как в официальной жизни, так и частной.

1765 — Евдоким Алексеевич Щербинин. В труде Столяровой есть несколько страниц, красочно описывающих разговор губернатора Евдокима Алексеевича Щербинина и Григория Саввича Сковороды о взглядах на жизнь и устройство общества.

Щербинин стал тем человеком, который способствовал, хоть и не долгому, трудоустройству Г.С. Сковороды в прибавочные классы созданного им коллегиума.

1775–1782 генерал — майор Дмитрий Автономович Норов. По работам Коваленского, у них была встреча, и даже известен диалог Григория и Дмитрия. Он же и не позволил возвращению странствующего философа на педагогическое поприще в коллегиум.

1782–1787 Генерал-поручик Василий Алексеевич Чертков.

В 1778 году основал Мариуполь и собственноручно составил его план. В рапорте от 5 сентября 1779 г. В.А. Чертков сообщил князю Г.А. Потёмкину-Таврическому: «Итак, город Мариуполь построением домов благополучно начат»

1788–1789 (1790?) Иван Дмитриевич Пашков. О его отношении к личности и трудам Сковороды нам не удалось найти информации. Только фраза «оставив по себе во всей губернии самые добрые воспоминания, а 4-го июня 1809 г. скончался в своем имении Пашкове, близ Харькова» в Русском биографическом словаре А.А. Половцова.

1789–1797 генерал — майор Федор Иванович Кишеньский. Как пишут современники, это был создатель для губернии, близкий по духу Григорию Сковороде человек

Дмитро Харченко

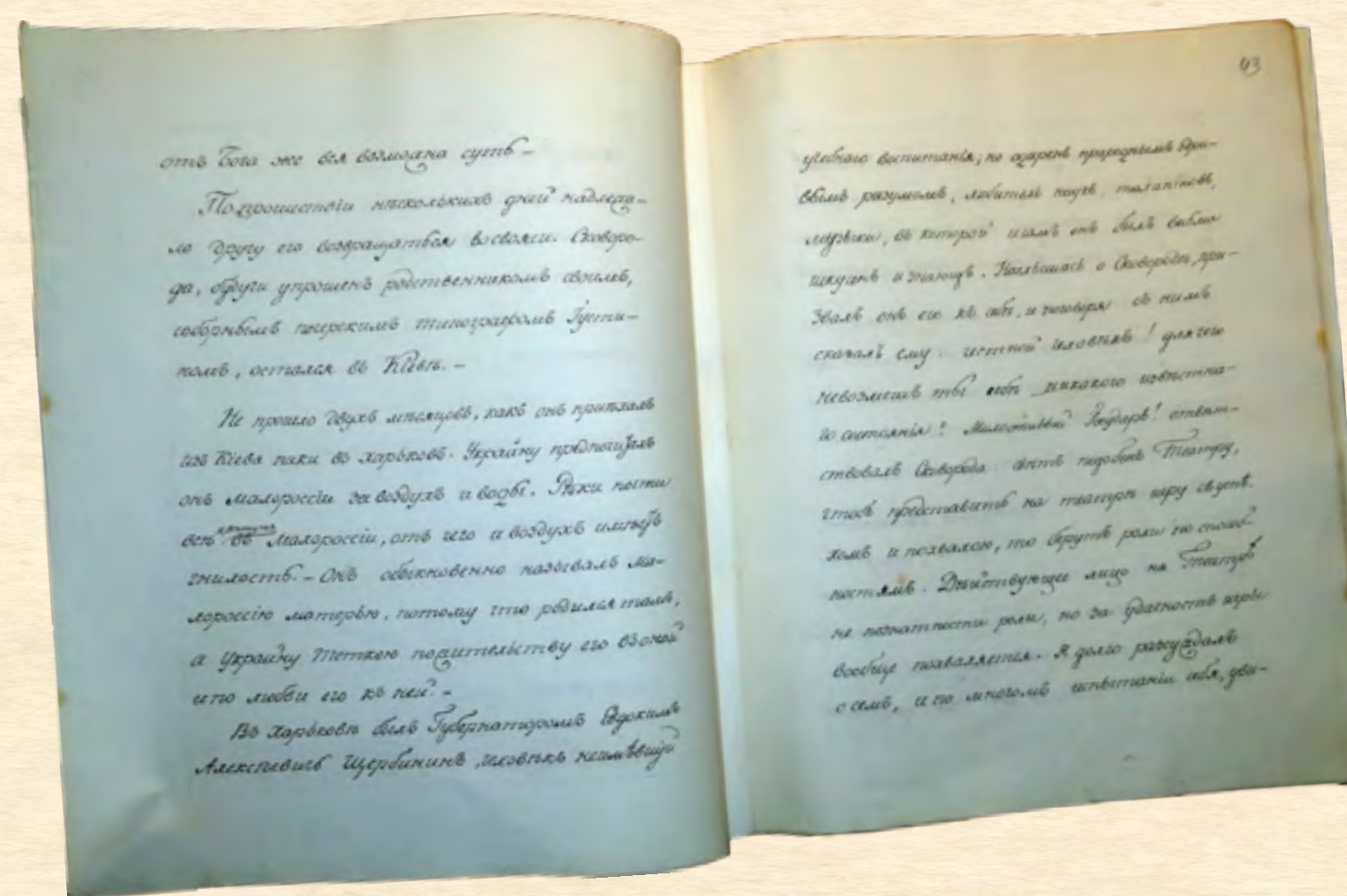
Василий Алексеевич Чертков

Генерал-поручик Евдоким Алексеевич Щербинин. Портрет 1770-х годов. Неизвестный художник. Холст, масло. Государственный Эрмитаж

Дмитрий Автономович (Автомонович, Артамонович) Норов

Фрагмент. Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалевским

Бюст в честь первого губернатора Слободско-Украинской губернии Щербинина Евдокима Алексеевича Авторы памятника: Александр Ридный, скульптор Анна Иванова, литейщик Олег Шевчук, архитектор Юрий Шкодовский

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Глухів і Григорій Сковорода

Гетьманська столиця Глухів відіграла помітну роль в житті українського любомудра Григорія Сковороди. Саме тут він проходить відбірковий конкурс до придворної капели цариці Єлизавети, після якого йому відкривався широкий шлях для здобуття знань в Петербурзі і Європі.

Григорій Сковорода прибуває до Глухова 07.09.1742 року. Цьому знаходимо підтвердження в документах Центрального Державного Історичного Архіву України. Саме цим числом датується розписка про те, що видано з казни прибулому з Києва в Глухів з кандидатами до царського хору київському жителю Василю Трофимову гроші на зворотний шлях до Києва по 0,5 коп. за версту в сумі 1 карб. 40,5 коп. Ці гроші Трофимов отримав і на його прохання «Лубенського полку містечка Чорнух житель Григорій Сковорода замість нього розписався». Оскільки візник виявився неграмотним, то ми маємо можливість бачити власноручний підпис молодого Сковороди. Це перший підпис майбутнього світоча української духовності, який дійшов до нас.

В іншому документі ми дізнаємось, які кошти видавались на харчування співакам та з яким супроводом вони прибули до Глухова. Співакам було видано по 3 коп. на харчування, квасоварам по 5 коп., гайдукам — по 4 коп., «колодникам» — по 2 коп. Як бачимо, влада цінувала співаків нижче від квасоварів і гайдуків, що охороняли валку і трохи вище від «колодників» — ув'язнених, злочинців, які їхали на одних і тих же підводах зі співаками.

Якщо в глухівських документах співаки фігурують під своїми прізвищами, то при прибутті до Москви і Петербурга їх прізвища «відрубуються» московськими дяками. Наприклад, Сковорода, в петербурзьких реєстрах числиться, як «Григорій Савельєв». Тому довгий час і не могли знайти його дослідники у списках співаків придворної капели.

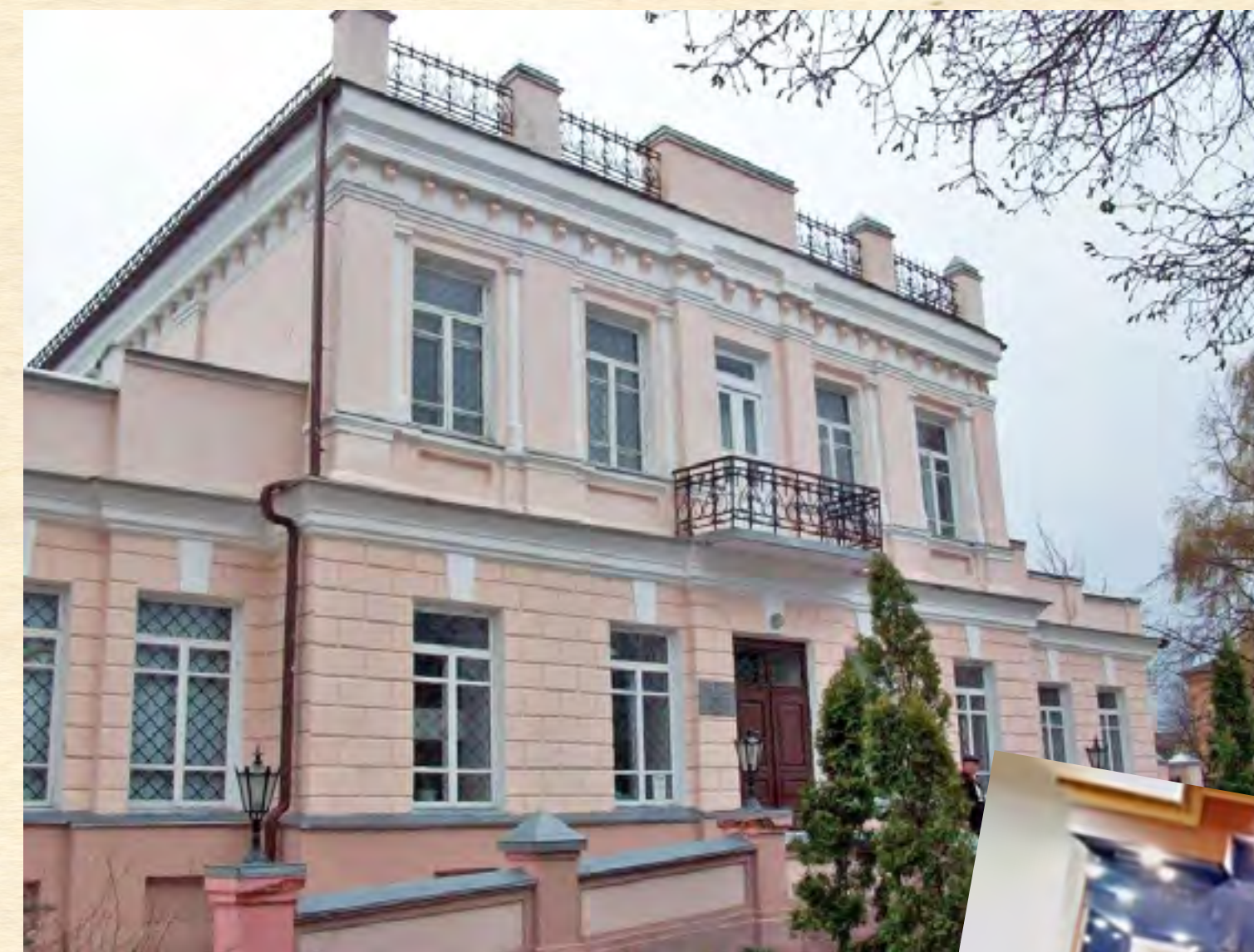
На час перебування Сковороди у Глухові, той починає набувати слави музичної столиці не тільки Гетьманщини, а й усїєї Російської імперії. Музична (співачка) школа була тут заснована ще Данилом Апостолом у 1730-му році. У ній навчалися видатні українські композитори Максим Березовський, Дмитро Бортнянський, Артемій Ведель, які фактично були засновниками жанру духовних хорових концертів, що набули широкого поширення по всій імперії і в першу чергу — в придворній капелі в Петербурзі.

Глухівський краєзнавчий музей — один з найстаріших в Україні, створений у 1902 році на основі приватної колекції М.В. Шугурова. Він розташований у приміщенні колишнього Дворянського зібрання (пам'ятка архітектури XIX ст.) і приваблює відвідувачів класичним інтер'єром. Отже співпраця Національного літературно-меморіального музею Г.С.Сковороди з освітніми і культурними закладами Глухова буде сприяти справі популяризації Великого Українця і гідній підготовці до його 300-річчя.

Для започаткування виставок на сквородинівську тематику у Глухівському музеї фахівці музейної справи із Сковородинівки привезли більше 30 примірників різної літератури, присвяченої мислителю: книги, альбоми, буклети, путівники, байки Сковороди. У Глухівському музеї достатні експозиційні площі і є прекрасний виставковий зал. Є гарна можливість для експонування пересувної документально-художньої виставки «Великі земляки: Григорій Сковорода», в підготовці до якої приймає участь і Національний літературно-меморіальний музей Г.С.Сковороди.

Глухів не входив до Слобідської України, але він належить до сучасної Сумської області, цілий ряд міст якої представлений спадщиною Григорія Сковороди в проекті «Великі земляки». Тому моємо надію на подовження маршруту виставки до Глухова.

Наталія Мицай, Надія Баско

Будівля Глухівського краєзнавчого музею

Експозиція Глухівського краєзнавчого музею

Фахівці музейної справи

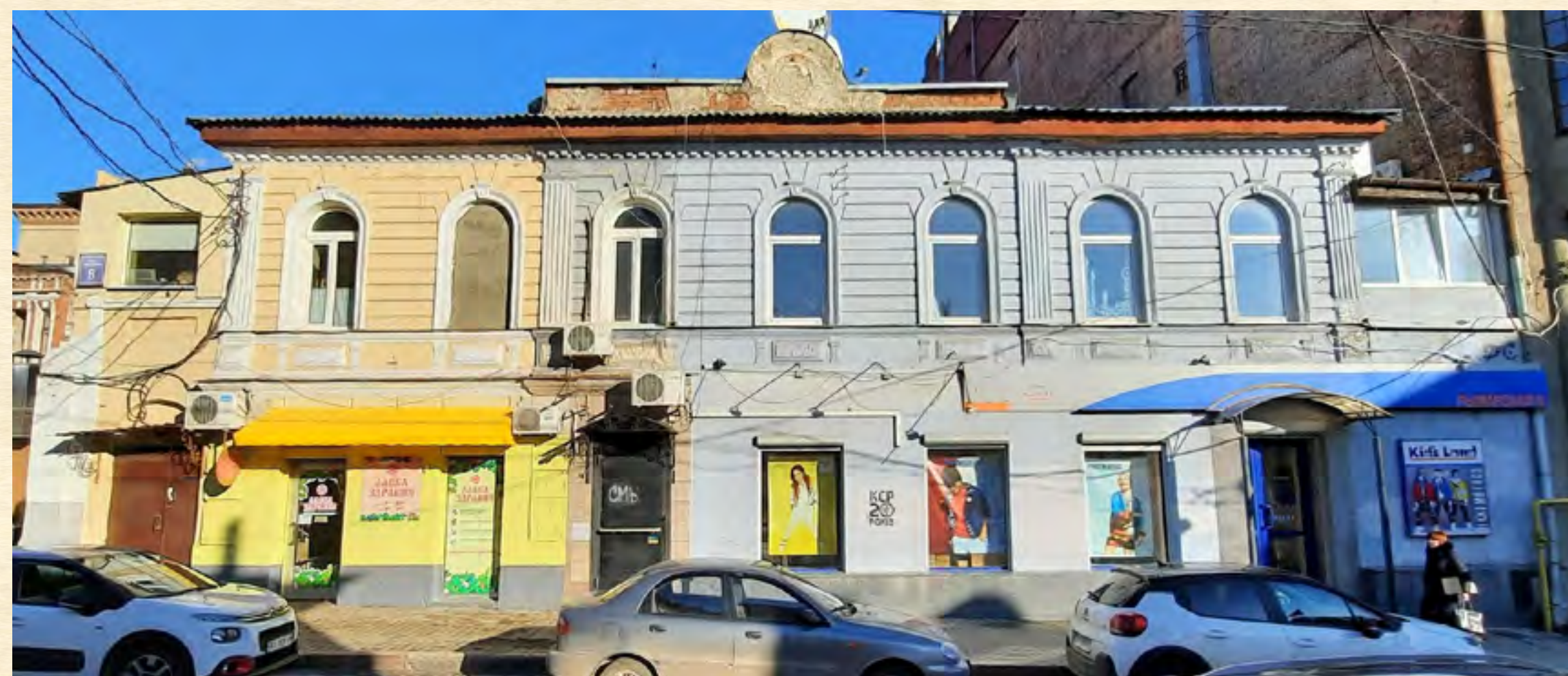
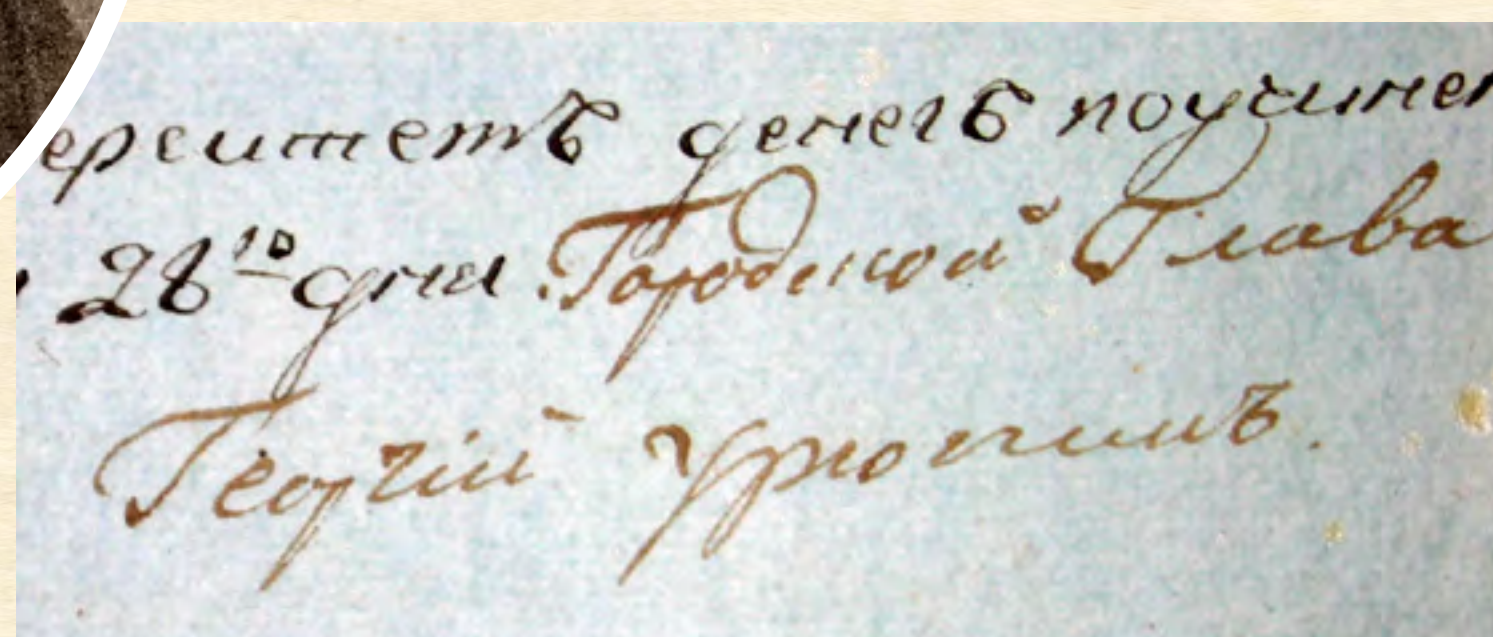

Георгій Георгійович
Урюпін

Приятель Сковороди Георгій Урюпін

Автограф Георгія
Георгійовича Урюпіна

Будинок Георгія Урюпіна по вулиці Римарській,
фото В. Горбоносова, 2021 рік

Історія — завжди ставить більше запитань, ніж дає відповідей. Міфологія не ставить запитань — вона дає відповіді. Це важливо розуміти аби наша розмова про пана Урюпіна відбулася.

Домовимося одразу називати пана Урюпіна — Георгієм Георгієвичем, а не Єгором Єгоровичем. Так, у багатьох джерелах, в тому числі офіційних — Урюпіна звать Єгором Єгоровичем. Навіть Дмитро Багалій, який присвятив у своїх «Очерках из русской истории» панові Урюпіну цілу главу на 28 сторінок — зве його Єгором. Але Григорій Сковорода у своїх двох листах, які збереглися, звертався до нього як до Георгія Георгійовича.

Отже, хто такий Георгій (Єгор) Урюпін? Джерела кажуть: народився у 1758 році, до Харкова потрапив з міста Путивля у 1780 році, купець третьої гільдії з капіталом більше 2000 карбованців на 1796 рік. З 1798 по 1805 рік був Харківським міським головою. Багато зробив, може й не менше Василя Каразіна, для відкриття Харківського університету за що 1803 року отримав від імператора чин колезького асесора, крім того конфліктував із усіма губернаторами. Як пише Дмитро Багалій: боровся із хабарництвом, дбав про благоустрій та інтереси городян. Зрештою була ще плутанина в біографії пана Урюпіна щодо його буйства. Той же Дмитро Багалій пише, що губернатор Артаков відправив Урюпіна у божевільню. Але декілька років тому історик Андрій Парамонов навів документи, що Урюпін ніколи не був у божевільні, а перебував на домашньому лікуванні. Там цілий детектив, якщо цікаво почитайте. Головне, що Урюпін — людина точно неоднозначна, хоча й доволі міфологізована. Але не відволікаймося — нас цікавлять стосунки Григорія Сковороди і Георгія Урюпіна. У всіх джерелах є згадки про те, що великий філософ товаришував із Урюпіним. Ось цитата з одного із згаданих листів: «Возлюбленный друже! Георгий Георгіевич! Мир сердцу твоему и дому! Благодарю Богу и тебѣ, друже, за твое мнѣ страннопримство. Седмицу у тебе почил Старец Сковорода, аки в матернем домѣ. Да воздаст же тебѣ той, иже на свой щет приемент все даемое нищим! Я ва-

шим вином не только в дорогѣ, но и в дому ползовался!» Лист Сковорода писав у Великому Бурлуці 10 червня 1790 року. Зараз давайте забудемо про смачне вино, а додамо трішечки арифметики. Коли відбувалося листування, тобто у 1790 році, Григорію Сковороді було вже 68 років, а Георгію Урюпіну — лише 32. Філософ на той час був більш ніж удвічі старший за купця третьої гільдії. Можливо спілкування за келихом вина із Григорієм Савичем щодо його філософських доктрин — людини як мірила всіх речей, сродності, етики, пошукаха істини, ставлення до особистої свободи — якимось мимоволі впливали і на купця третьої гільдії Урюпіна.

Але це лише припущення. До речі, Григорій Сковорода помер за чотири роки до моменту, коли Урюпіна обрали міським головою Харкова. Тобто філософ дружив не з Харківським міським головою Урюпіним, а з доволі молодим купцем із капіталом десь близько 1000 рублів.

Наостанок ще трішки міфології. На вулиці Римарській, 4 є симпатичний, хоча і доволі занедбаний будинок, з меморіальною табличкою, яка свідчить про те, що в ньому жив міський голова Єгор Урюпін. З'явилася табличка 2004 року з легкої руки Олександра Лейбфрейда. Сьогодні достеменно відомо, що домоволодіння по вулиці Римарська №4, у другій половині XIX ст. належало дійсному статському раднику Кульчицькому. Отже, це скоріше за все була ненавмисна, але містифікація, аби зберегти старовинну будівлю. Дослідники вважають, що дворове місце у Георгія Урюпіна на вулиці Римарській було, і є згадки про перебудову сином міського голови за планом 1845 року, але на думку фахівців, швидше за все, це була будівля під №8, яка значно змінена прибудовами і реконструкціями.

Всі ці історичні і міфологічні парадокси — для допитливих. Маю думку, що таких серед читачів багато. Може і не всі архіви ще досліджені? Тож читайте першоджерела!

Євген Маслов

Великий Бурлук. Маєток Якова Михайловича Донця-Захаржевського

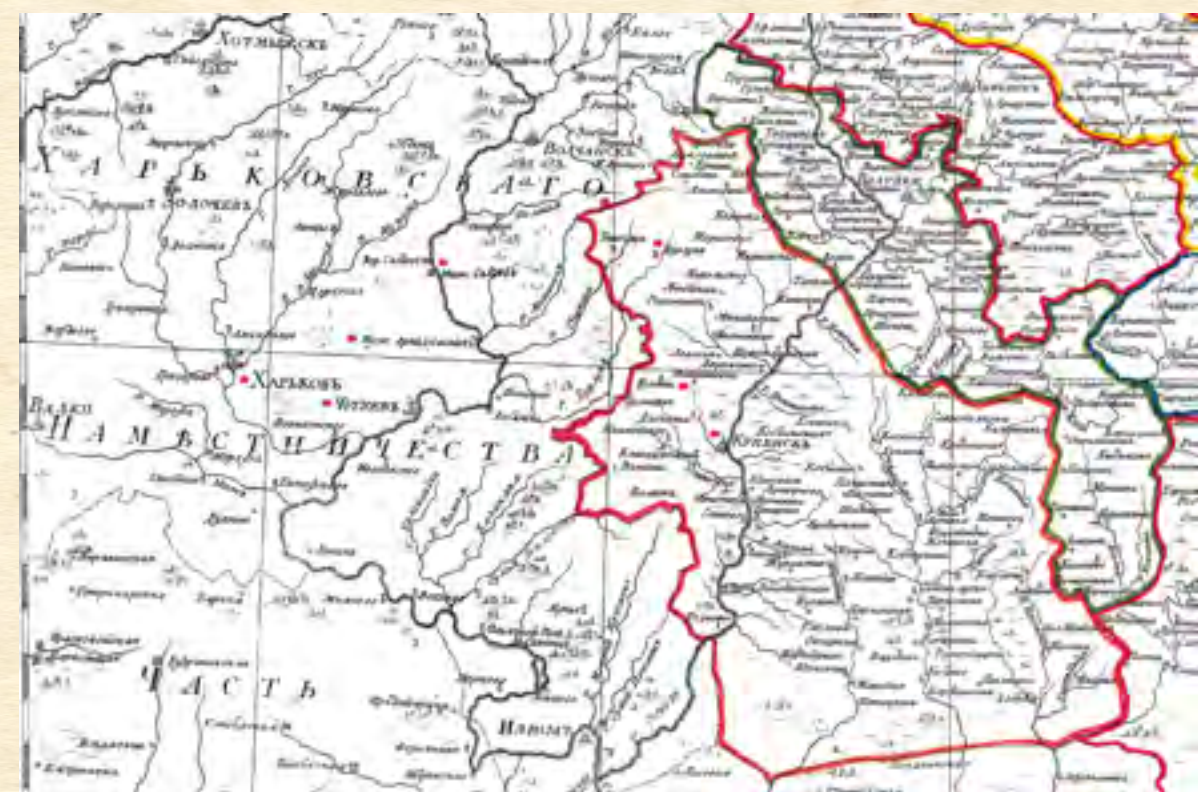

Дерев'яний палац
Донець-Захаржевських,
збудований на початку
XIX століття. Фото
О. Долженко. 2021 рік

Меморіальна камінь на
згадку про перебування
Г. Сковорода у Великому
Бурлуці на території
колишнього парку маєтку
Донець-Захаржевських.
Фото О. Долженко. 2021 рік

Фрагмент 2-ї частини Генерального
Плана Куп'янського повіту, де зазначене
село В. Бурлук. 1789 рік.

Фрагмент карти Воронежського і Харківського
намісництв. 1792 рік.
Червоним позначено місця, де міг бувати
Г. Сковорода на шляху до В. Бурлука.

Селище Великий Бурлук за частотою відвідувань і тривалості перебування в ньому Сковорода — друге місце на Слобожанщині після Гусинки. Як відомо з численних листів Григорія Савича, він неодноразово перебував у Великому Бурлуці наприкінці 70-х — на початку 90-х років XVIII століття. І що ближче справа підходила до немолодого віку, тим охочіше Сковорода залишався тут зимувати, перечікуючи немилостиві для подорожанина місяці.

Наприкінці XVII століття ці землі були закріплені за козачим, а пізніше — дворянським родом Донець-Захаржевських, що був відомий на Слобожанщині іменитими предками не менш, ніж сімейство Тев'яшових.

З одним з нащадків славетного роду — секунд-майором Яковом Михайловичем Донець-Захаржевським Сковорода познайомився, імовірно, ще за часів свого викладання в Харківському колегіумі у 60-х роках XVIII століття, коли там навчалися племінники Захаржевського. Пізніше це знайомство переросло в дружбу, і сталося це завдяки Михайлу Ковалинському. Яків Захаржевський і його сини були в дружніх відносинах з Ковалинським, і саме через них той, перебуваючи на службі у Петербурзі, найчастіше підтримує зв'язок зі своїм вчителем. З okazji передає листи і всілякі подарунки для Григорія Савича: від його улюблених ласощів — «сира-пармазану» до окулярів і музичних інструментів.

У відповідь зі Слобожанщини Ковалинському пересилають нові рукописи Сковорода — те єдине «матеріальне», чим він міг потішити свого відданого учня і друга. Яків Донець-Захаржевський був четвертим з шести синів у родині полковника Сумського слобідського козацького полку Михайла Михайловича Донця-Захаржевського. При поділі батьківського спадку в 1784 році, сини уклали угоду, згідно з якою Яків Михайлович разом з двома своїми братами отримав слободу Великий Бурлук. Але їх спільне господарювання в Бурлуці виглядало вельми далеким від патріархальної ідилії. Набожний і совісний Яків Михайлович виступав найчастіше в ролі жертви своїх родичів, що не соромляться в засобах і по-

водяться зовсім не по-братерськи. Порятунку від сімейних чвар і суперечок та душевний спокій Захаржевський знаходив у спілкуванні зі Сковородою, філософські погляди якого він цілком приймав і поділяв. Від Сковорода Яків Михайлович перейняв й любов до «пустынничества», і часто усамітнювався на своїй лісовій дачі в Костянтинівському гаї. Григорію Савичу також до душі було перебування в Бурлуці. «Осипаний милостями и ласкою», тут він жив і писав декілька відомих своїх творів, час від часу вирушаючи у чергову подорож з Бурлука в Гусинку, до якої близько 30 верст, в Моначинівку, Новомлинськ або в Бабаї. А у 1790 році присвятив Захаржевському свого вільного перекладу книги старогрецького філософа Плутарха «Про спокій душі».

Маєток Захаржевських в Бурлуці був розташований на території нинішнього ремонтно-транспортного підприємства «Сільгосптехніка», щоправда, жодної будівлі, де б бував Григорій Савич, до наших днів не збереглося. Від садиби залишився лише зведений пізніше, вже на початку XIX століття, дерев'яний палац на кам'яному фундаменті. І меморіальний камінь, встановлений вже за радянських часів, як згадка про перебування тут мандрівного філософа.

З Харкова до Бурлука вели різні шляхи. Можна рухатися через Несамовите й перевіз через Дінець в Старому Салтові. А якщо прямувати спочатку до Чугуєва і тамтешніх переправ, то звідти йти далі через Печеніги й Мартову. Достеменно не відомо, чи бував Сковорода в Аркадіївській пустині — стародавньому монастирі в слободі Троїцькій, що підпорядкований був фактично Харківському колегіуму. Можливо, що так, але до 1787 року, коли монастир був остаточно зачинений. На мапах часів Сковорода були позначені лише великі дороги, «столбовые» або такі, як «большая дорога, лежащая из города Харькова в город Купенск», тощо, а були ще повітові й майже непомітні степові. Вільний, як вітер, Сковорода міг обрати будь-який шлях, і, мабуть, на Слобожанщині не залишилося таких, якими б не ходив невтомний мандрівник.

Володимир Оглоблін, Олена Долженко

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Лебедин, Залеські і Сковорода

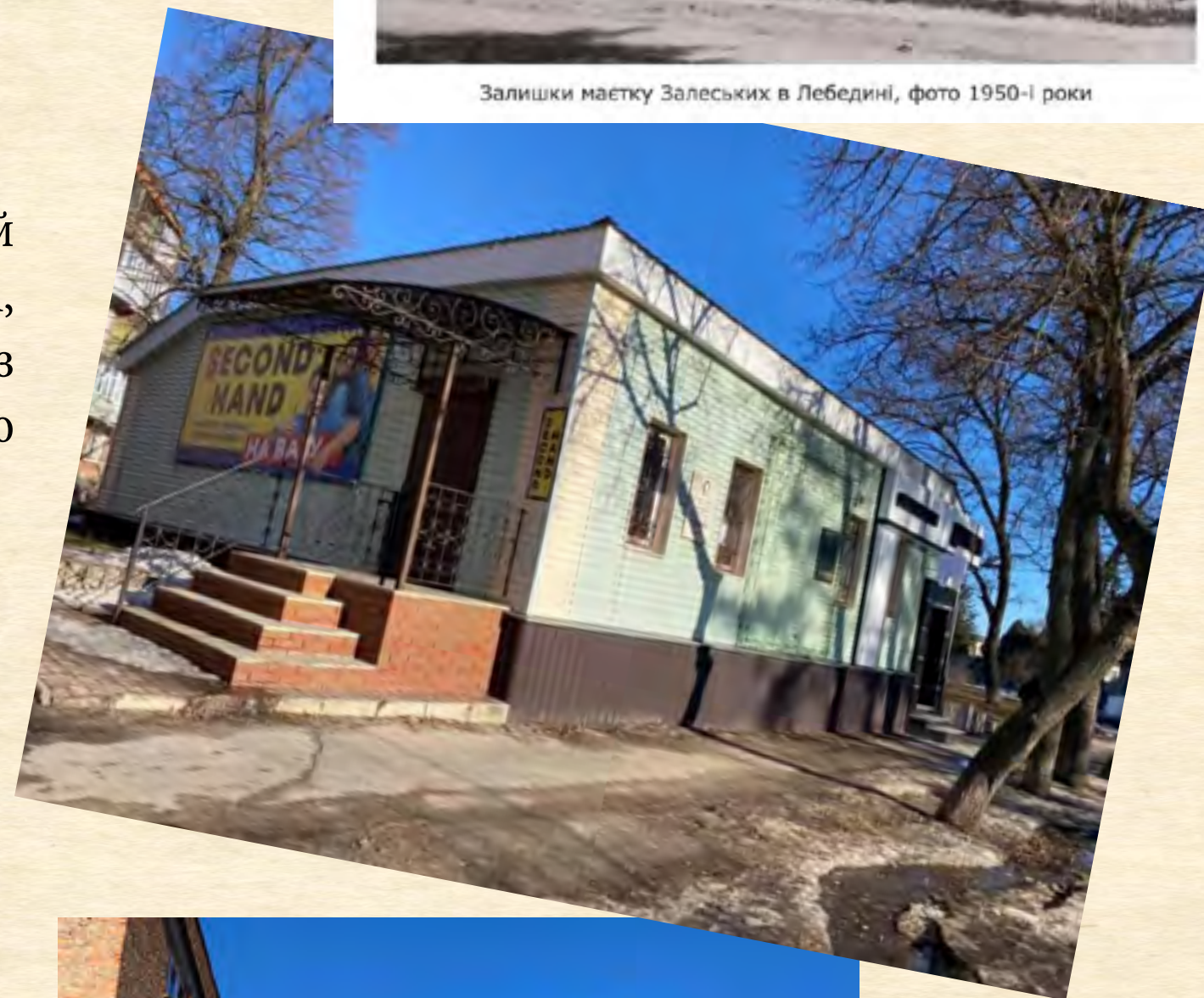
Залишки маєтку Залеських у Лебедині, фото 1950-х років

Меморіальна дошка на честь Г.С. Сковороди

Сучасний стан будівлі, пов'язаної з Г.С. Сковородою

Залишки маєтку Залеських в Лебедині, фото 1950-і роки

О.М. Цеге фон Мантойфель, Поміщицький дворик

Теперішній вигляд дворику, що зображений на картині О.М. Цеге фон Мантойфеля «Поміщицький дворик». Фото Л. Рубаненко, 2021 рік

Залеські — українські поміщики, власники земельних маєтностей у Лебединському повіті Харківської губернії у XVIII — поч. XX ст.

Федір Залеський закінчив Києво-Могилянську академію. Був писарем та академіком-письмоводителем у Самуїла — митрополита Київського. Федір Залеський мав дружні стосунки з Григорієм Сковородою (виявляв до Григорія Савича сердечну приязнь). Сковорода часто відвідував Залеського у Лебедині, де гостював часто Син Федора Залеського — Михайло записав зі слів свого батька спогади про Сковороду і передав їх у 1836 році відомому філологу-славяністу Ізмаїлу Срезневському.

Федір Залеський ретельно збирав і зберіг рукописи й листи свого знаменитого друга, заповівши їх разом з іншою спадщиною своєму сину. А його внук Михайло Михайлович Залеський на тій же садибі приймав у себе в 1859 році великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка і переказував йому сімейні спогади про перебування Григорія Сковороди на Лебединщині. Ось уривок із виданням листа Михайла Федоровича Залеського до професора-слависта Срезневського. «Прочитал почтеннейшее письмо Ваше 13 числа сего мая, мною полученное, и сейчас бросился прочитать в «Утренней звезде» отрывки о Сковороде, потом целый день рылся в письмах отца моего, зная одно к нему письмо его по подписи на латинском языке «Григорий Савич Сковорода» (в моем рассуждении что-то о священном писании: не сыщу ли одного или других его же пера писем, но, к сожалению, не сыскал написанного, прочтенное же в отрывках Ваших о нем весьма сходно с известными мне слухами, кои я получил от своих родителей еще в малолетстве, а после 1798 году, когда я уже священником был села Рябушки, то слышал много подробного от тамошних помещиков Красовских, в которых он более году проживал, полюбивши их, место положения дома их близ церкви и рощи, а более потому, что знаком был с отцом еще в Киеве, почему весьма часто из Рябушек посещал отца и иногда по месяцу, что отец мой познакомил его с Красовским...».

У 2017 році у місті Лебедині на будинку Залеських, де гостив мандрівний філософ, видатний український просвітител-гуманіст, поет, педагог, феномен української культури Григорій Савич Сковорода, відкрита меморіальна дошка на його честь.

Цей будинок зображений на картині «Поміщицький дворик» (сер. XIX ст., ймов. 1859) маловідомого німецького художника Цеге фон Мантойфель Отто (Оттон) Максимович (1822–1889), яка знаходиться у колекції Лебединського художнього музею. Причому, сам дворик — це не абстрактна вигадка, а частина реально існуючої у Лебедині садиби братів Олексія і Максима Залеських — представників багатого поміщицького роду, що володіли великими земельними маєтностями на Лебединщині у XVIII — поч. XX ст.

Примітно, що до наших днів в Лебедині зберігся один із трьох зображених на картині будинків. Перебуваючі у Лебедині на відкритті виставки «Великі земляки: рід Капністів» співзасновниця творчого клубу «Гостинна на Дворянській» Людмила Рубаненко спробувала відтворити за допомогою фотографії теперішній вигляд дворику, що зображений на картині.

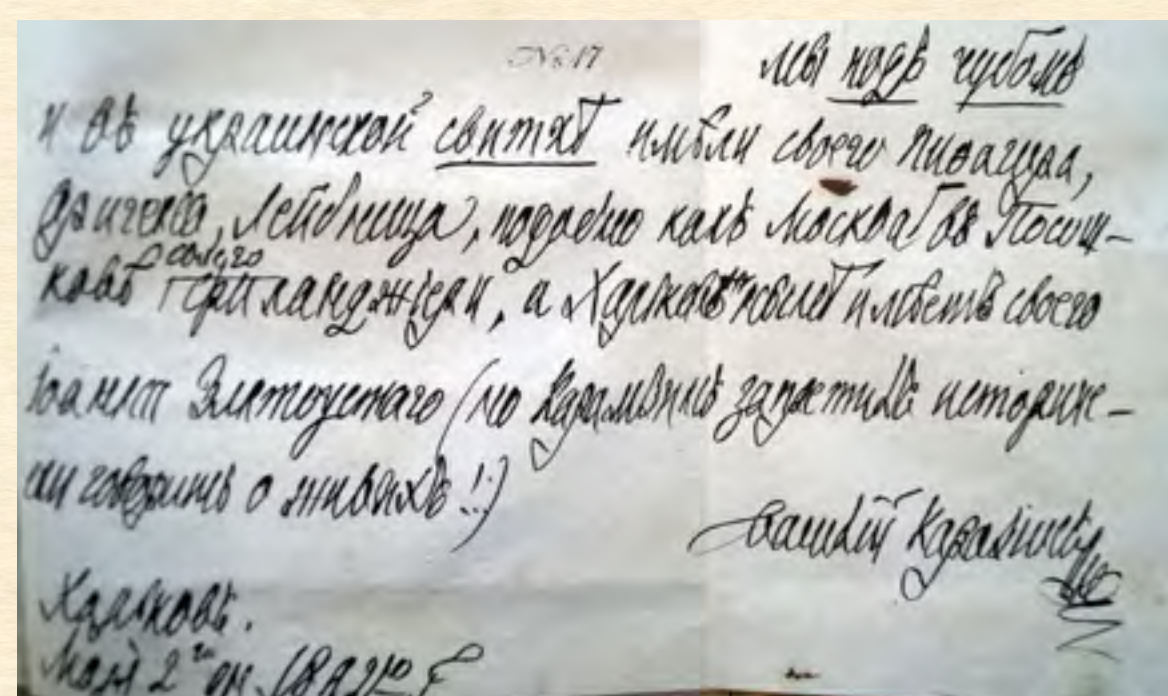
Андрій Гельмінтінов

Родина Каразіних та Григорій Сковорода

Автограф Василя Каразіна, лист І. Бецькому, 1842 рік

Василь Каразін із дружиною

Маєток Каразіних – Кручик

Василь Назарович Каразін, який причетний до заснування у Харкові Університету у 1842 році подає до альманаху «Молодик» свою статтю «Взгляд на украинскую старину», яка виходить вже після його смерті, тільки у 1844 році. Серед інших текстів ми бачимо і спогад про Сковороду та протоієрея Михайла Шванського, якого радянські дослідники записали у вороги до Григорія Савича: «...Между учителями коллегіума заметим Сковороду и протоієрея Шванского. Я имел еще честь в своей молодости видеть сих почтенных мужей, которые в свое время могли бы занять место между Германскими учеными наиболее уважаемыми...».

Яким чином Василь Каразін і коли міг би бачити Сковороду? Всім відомо, що дружиною його батька Назара Олександровича Каразіна була Варвара Яківна Ковалевська, яка походила із старшинського роду. Після смерті Назара Каразіна у 1783 році, вона отримує частину маєтків свого батька зокрема Кадницю, Іванівку Вільшанську, та ще декілька хуторів. В неї четверо дітей: Василь, Григорій, Віра та Іван, але їй тільки 27 років, хоча маєтки відійшли до старшого сина Василя, а отримавши родові землі вона стала завидною нареченою. І у 1785 році вона виходить за свого далекого родича колезького радника Андрія Івановича Ковалевського, який походить з іншої гілки цього старшинського роду. У подружжя народжуються ще діти: Надія, Любов, Олександр і Петро. З архівних джерел ми дізнаємось що у 1790 році родина живе у Кручику маєтку Каразіних, але Василя Каразіна вже немає поруч із матір'ю та вітчимом, значить він бачив Сковороду ще раніше і скоріше за все це сталося завдяки Андрію Івановичу Ковалевському. Між тим Іванівка, яка належала Варварі

Яківні вперше відвідана Сковородою восени 1790 року, саме звідти він пише 26 вересня 1790 року листа Михайлі Ковалинському, в якому подає реєстр творів і описує у кого з його друзів вони зберігаються. На той час в маєтку Варвари Ковалевської ще не має ані садибного будинку, ані церкви, ані парку чи саду, там стояв тільки дерев'яний будинок для приїзду поміщика, де жив двірник. Тільки у 1791 році вона розпочинає щось будувати в Іванівці, для чого бере позику 12000 карбованців. Між тим між Василем Каразіним, матір'ю та вітчимом щось стається, і щоб старший син не претендував на маєтки в Кадниці та Іванівці, Варвара Яківна продає їх своєму чоловіку. Так у 1791 році Іванівка отримує нового власника — Андрія Івановича Ковалевського, він і будує в маєтку садибу і нову Преображенську церкву. З листа Василя Каразіна видавцю «Молодика» Івану Бецькому від 2 травня 1842 року ми дізнаємось, що він скопіював лист Сковороди перед відправкою Ковалинському до Орла. Тобто мабуть йде мова про 1794 рік, перед смертю Григорія Савича. Наприкінці свого життя Василь Назарович був захоплений Сковородою, ми дізнаємось, що Каразін спілкується із новим власником Іванівки — комерції радником Кузьмою Микитовичем Кузіним і той йому обіцяв, що могила Сковороди буде прикрашена «достойним пам'ятником». Сам же Каразін висловив бажання в такому разі написати біографію Григорія Савича. «...ибо с сего года только начали догадываться, что под чубом и в украинской свитке имели своего Пифагора, Оригена, Лейбница...» — пише Василь Каразін Бецькому у тому ж 1842 році.

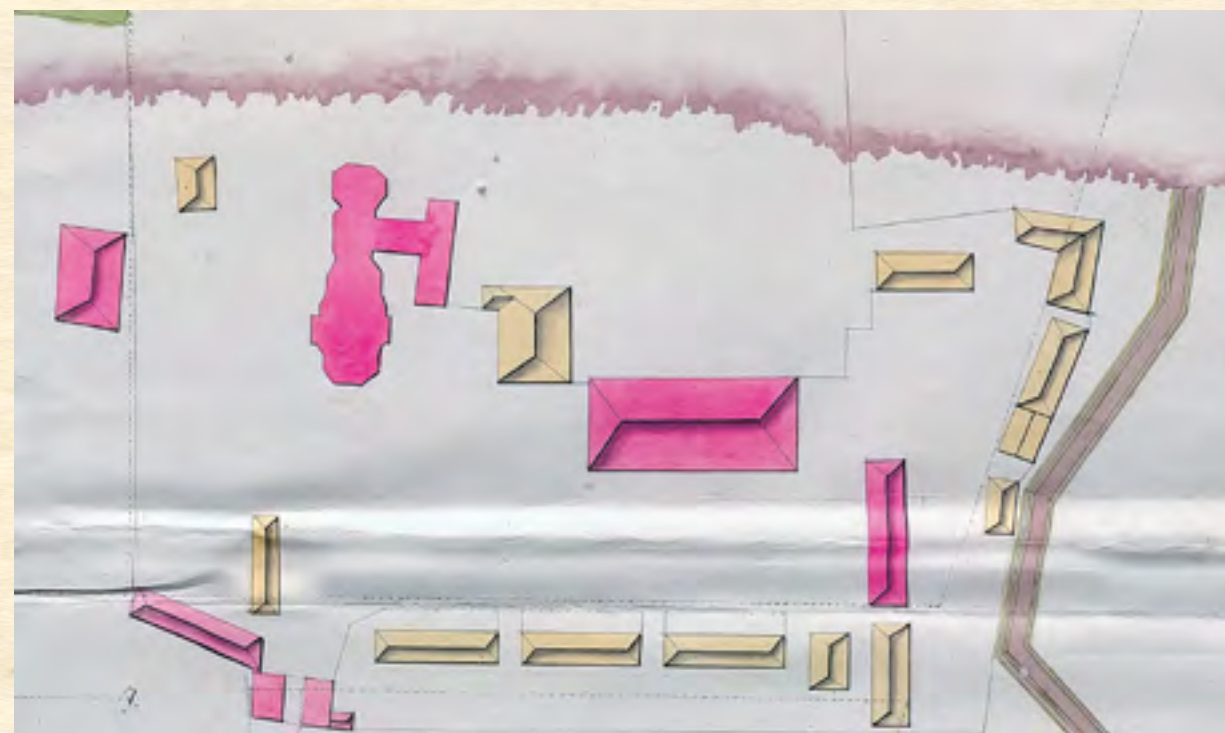
Андрій Парамонов

Сковородинівські адреси Харкова

Старий Успенський собор, реконструкція О. Парійського

Покровський монастир з Колегіумом, 1768 рік

Стара Миколаївська церква, фото 1880-ті роки

Харків особливе місто в житті Григорія Сковорода, вперше він побачив його у 1759 році, коли почав викладати у Харківському Колегіумі, і після того не розставався з ним, та Слобідською Україною до кінця днів. У Харкові у Сковорода було багато друзів і приятелів із різних станів. По-перше серед інших педагогів Колегіуму, з якими він жив поруч у окремому корпусі келій Харківського Покровського Колегіумського монастиря, це префект Лаврентій Кордет, протоіерей Петро Ковалинський, Іван Двигубський. По-друге серед священників, це і Стефан Базилевич і Петро Правицький і Борис Енкевич. По-третє серед учнів, які походили із священницьких родин: Яків Правицький, Василь Білозерський, Максим, Григорій та Михайло Ковалинські, Олексій Базилевич, Микола Завадовський, Василь Земборський. А ще купецтво, та деякі представники чиновництва.

У цитаделі Харківській фортеці, або як ми її зараз називаємо «Старе Місто», Сковорода звичайно ж бував і в старому і новому Успенському соборі, але більшість служб які мав би відвідати Григорій Савич проходили у Покровському соборі монастиря. В цій же частині міста він бував в гостях у священника Стефана Базилевича, губернатора Євдокима Щербиніна, та майора Петра Щербиніна, священника Іоанна Гилевського, та протопопа Федора Жабокрицького. Нажаль будинок Колегіуму не зберігся, як не зберіглась башта Покровського монастиря в якій розміщувалась колегіумська бібліотека. Напроти Покровського монастиря було велике дворове місце купця Артема Карпова, яким пізніше володів Пащенко-Тряпкін.

В сучасному провулку Короленка розміщувались Додаткові класи, де також викладав Григорій Сковорода. Дерев'яні будинки Додаткових класів не зберіглись, та і взагалі ми не маємо хоч якихось зображень цього учбового закладу. Поруч була стара Миколаївська церква яка будувалась у 1764–1770 роках і нагадувала Покровський собор в монастирі. Звичайно ж що її теж міг відвідувати Григорій Савич, на жаль її знесли ще у 1894 році, але вона зберіглась на фотографіях.

Одним із представників купецтва, з яким спілкувався Сковорода був Путивльський купець Георгій Георгійович

Урюпін, у якого Григорій Савич купував папір та інші канцелярські товари. На той час у Урюпіна ще не було кам'яного будинку по майбутній Римарській вулиці, а були три дерев'яних будинки поруч із Старим Містом, два з них він здавав у оренду, а проживав на Шаповалівській вулиці, та що зветься зараз Московський проспект. Його двір був приблизно у сучасних номерів 3 та 5.

На Подолі Григорій Сковорода бував у будинку купця Степана Курдюмова та священника Бориса Енкевича. А за річкою Лопань у протоіерея Петра Антоновича Ковалинського та аптекаря Петра Федоровича Піскуновського.

Біограф, учень та друг Сковорода Михайло Ковалинський описує як Григорій Савич влітку прогулювався із учнями за місто доходячи до міського цвинтаря. Який саме цвинтар мається на увазі? До 1771 року у Харкові взагалі не було міського цвинтаря, кожна парафія мала свій. Скажімо по дорозі на Куряж і далі Вільшану і Богодухів такий цвинтар був за сучасною вулицею Малиновського, воно належало парафії Дмитрівського храму. А якщо мова йде про перший міський цвинтар Харкова — Мироносицький по Сумській дорозі, то зараз на ньому стоїть Дзеркальний струмінь.

Яким був Сковорода у Харкові пише Михайло Ковалинський: «Отличный образ его мыслей, учения, жизни скоро обратил к нему внимание всего общества тамошнего. Он одевался пристойно, но просто; пищу имел состоящую из зелий, плодов и молочных приправ, употреблял оную ввечеру по захождении солнца; мяса и рыбы не вкушал не по суеверию, но по внутреннему своему расположению; для сна отделял от времени своего не более часов четырех в сутки; вставал до зари и, когда позволяла погода, всегда ходил пешком за город прогуливаться на чистый воздух и в сады; всегда весел, бодр, легок, подвижен, воздержан, целомудр, всем доволен, благодуществующ, унижен пред всеми, словоохотен, где не принужден говорить, из всего выводящий нравоучение, почтителен ко всякому состоянию людей, посещал больных, утешал печальных, разделял последнее с неимущими, выбирал и любил друзей по сердцу их, набожество без суеверия, ученость без кичения, обхождение без лести».

Андрій Парамонов

В. Сизиков.
Портрет Григорія Сковороди.
1972.

Музейний став,
фото В. Горбоносова,
2021 рік

Андрій Ковалевський

«Путь спасительный» автор Сергій Сбітнев, 2007 р. на алеї «Філософія серця». Фото В. Горбоносова, 2021 рік

Рід Ковалевських (Ковалівських) і їхня харківська гілка налічує більше 300 років історії. За свідченнями представника династії Петра Євграфовича Ковалевського, рід починається мало не з 8, або 12-13 століття, в усякому разі він пише сімейну міфологію, але триста століть рахує з 1651 року. За іншими, дослідженнями, скажімо історика Володимира Маслійчука, який посилається на документи 1662 року, де є згадка про десятника Харківського полку, або 1681 року щодо осадчого з Водолаги – різниця лише у декілька років. Принципово це лише для дослідників. Для нас важливо, що династія старшин, а потім дворян була відомою, знаною і впливовою.

У контексті нашої розвідки шляхів Григорія Сковорода важливим є представник мабуть-таки шостого покоління – Андрій Іванович Ковалевський, якому наприкінці вісімнадцятого століття належав хутір Іванівка, який 1793 року став повноцінним селом. За різними джерелами Андрій Ковалевський був колезьким радником, Валківським предводителем дворянства. У Іванівці Григорій Савич гостював неодноразово, а не лише в рік своєї смерті. Тут треба зазначити одну важливу родинну деталь. Варвара Яківна Ковалевська, була одружена із Назаром Олександровичем Каразіним. Але вона рано стала вдовою і у 1784 році одружилася із своїм дальнім родичем Андрієм Ковалевським. Варвара Яківна за свідченням біографів намагалася дати гарну освіту дітям і збирала у маєтку спочатку в Кручику, а потім у Іванівці освічених і знамих людей. Тому мандрівник-філософ Григорій Сковорода мав вплив на подружжя Ковалевських і на синів Варвари Яківни

– Василя Каразіна та Петра Ковалевського. Чому не припустити, що цей вплив був настільки потужним, що Ковалевські-Каразіни вже після відходу у вічність Григорія Савича у різний спосіб візьмуть участь у створенні Харківського університету?

Про Андрія Івановича відомо небагато. Згадується істориками лінія Григорія Васильовича Ковалевського, який був сотником однієї з харківських сотень в 30-х – 40-х рр. XVIII ст. Його син Іван починав службу в регулярних ротах 30-х рр. XVIII старшим вахмістром, потім осавулом Харківського полку, полковим суддею, претендентом на харківське полковництво 1757 року. Він купив чимало земель у Харківському полку, ймовірно йому належали землі поблизу Вільшан, в тому числі ті, де згодом постала Іванівка. Відомо також, що нащадки Ковалевських після жовтневого перевороту 1917 року емігрували у Францію. На Слобожанщині Ковалевські залишили по собі маєток у Сковородинівці (Іванівці, Пан-Іванівці), де знайшов останній прихисток Григорій Сковорода.

Наостанок перекажу історію, яка не є академічною. Григорій Савич, якому було вже майже 72 роки, після того, як побував на Орловщині у Михайла Ковалинського, помандрував до Чорнух, але спинився в Іванівці у Андрія Івановича Ковалевського, де в нього була кімнатка. Ввечері пішов у сад і став копати яму. Ковалевському на запитання відповів, що копає собі могилу, бо прийшов час. І наступного ранку вже відійшов у Вічність. І чомусь мені здається, що ніхто не здивувався, просто виконали волю мандрівного філософа.

Євген Маслов

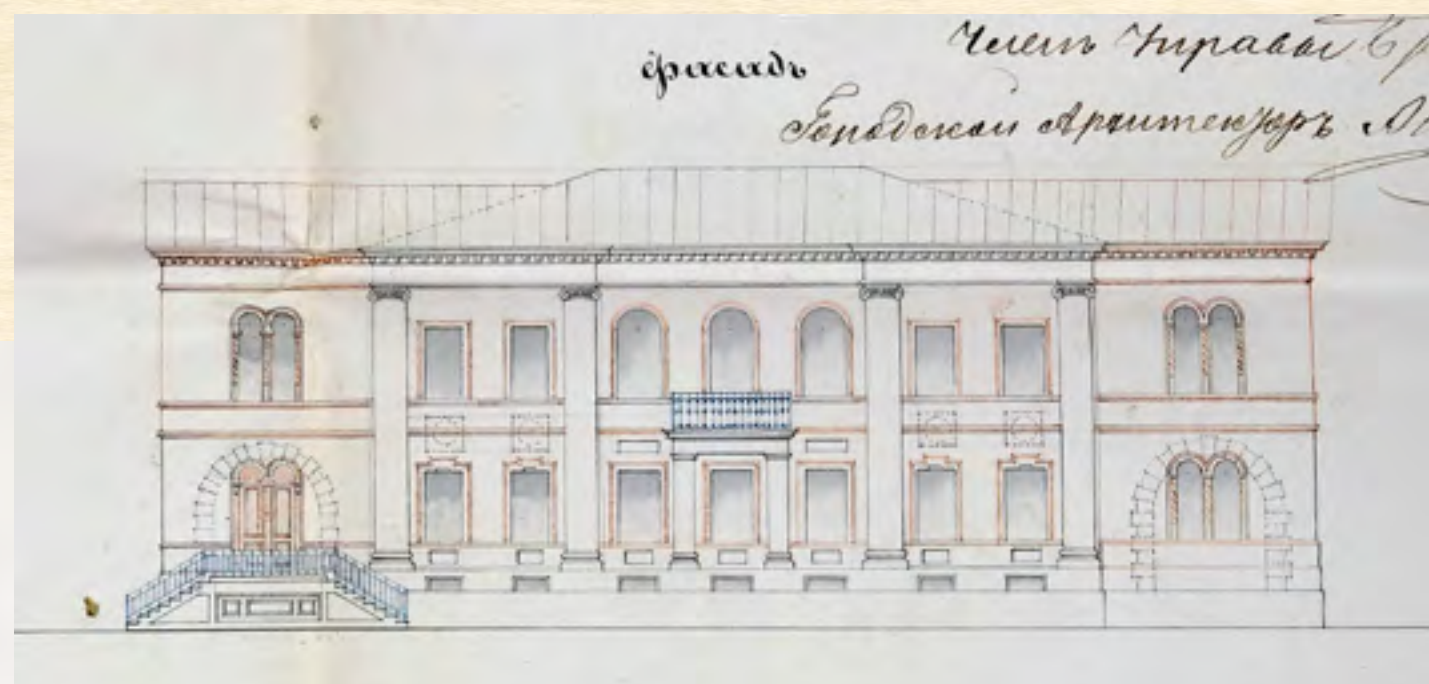

Друзі Сковороди Петро Піскуновський та Олексій Базилевич

Аптека, де працював П. Піскуновський і бував Г. Сковорода. Збереглася у надбудованому вигляді.

Проект надбудови 2-го поверху на кол. будинку аптеки, а пізніше садиби Масловичів. 1871 р. ДАХО.

Вид на Лопанський міст. Ліворуч — кол. аптека. До 1870 р. Фото В. Досекіна

Де б не жив, хоч недовго, Григорій Сковорода, там завжди навколо нього утворювався дружній гурток. У Харкові таким місцем, де часто можна було побачити філософа, був будиночок аптекаря Петра Піскуновського за Лопанським мостом на вулиці, яка тоді йменувалася мешканцями то Полтавською дорогою, то Валківським трактом.

Петро Федорович Піскуновський до переїзду в Харків вже був досвідченим фахівцем: він працював гезелем Петербурзької нижньої аптеки. У Харкові, незважаючи на наказ імператриці 1768 року про відкриття казенної аптеки, вона була відкрита аж через 10 років, але ледь не закрилася через два роки: перший аптекар Іван Лідерс вийшов у відставку. От тоді 1780 року Медична колегія призначила Петра Піскуновського керівником казенної аптеки Слобідсько-українського «Приказа общественного призрения». Здібний, енергійний організатор і відмінний знавець своєї справи, Піскуновський, перетворивши аптеку на справжню хіміко-фармацевтичну лабораторію, значно поліпшив забезпечення лікарськими засобами державні інституції краю. Саме за його участю архітектор Петро Ярославський побудував недалеко від храму Різдва Христового кам'яний будинок аптеки (він зберігся у перебудованому вигляді) у провулку, який називався Аптекарьським, Кузінським, а з 1962 р. називається Клубним. Під керівництвом Піскуновського в аптеці відбувалася підготовка фармацевтичних кадрів, які пройшли навчання у казенному училищі та Колегіумі. Для виготовлення ліків аптекар утримував спеціальний аптекарський город, куп'янські аптекарські сади, широко розгорнув роботу зі збирання лікарських рослин. Пам'ять про цю людину залишилася у харківській топонімії: Піскуновська вулиця, Піскуновський провулок, Піскуновська левада, Піскуновка — тут, у сьогоdnішньому районі Центрального ринку, аптекар мав шовковичну плантацію (понад 1000 дерев).

У будинку Піскуновського, який до наших часів не

зберігся, інколи бував письменник і педагог Жан Верне (Вернет), який залишив спогади саме про те, як бачив Г. Сковороду «подле Лопанского моста, в доме почтенного моего приятеля П. Ф. Пискуновского». Вочевидь, Сковорода заходив до Піскуновського і в аптеку, бо цікавився медициною, зокрема травами, про що свідчить лист Григорія Савича з Великого Бурлука від 10 червня 1790 р. до П. Піскуновського: «Найдорожчий друже Петре! Коли б я не знав щирості й простоти твого духа, то я б ніколи не звернувся до тебе й не турбував би тебе! Тепер разом із Сократом висловлю оту стару приказку: «Я знаю Симона і Симон мене». Пришли мені, будь ласка, хоч один пучок золототисячника або Бенедиктової трави. Настояймо його на вині або на сикері. Коли приллеш, зробиш нам дуже велику послугу. Прощай! Вдячний за твою дружбу і другорядний серед твоїх друзів. Старець Григор[ій] Вар-Сава Сковорода».

До речі, у листах до Михайла Ковалинського філософ час від часу дає медичні поради, а є навіть написаний українською рукопис медичного poradnika, який його останній власник 1877 року означив як написаний Г. Сковородою.

Ще одна людина, з якою приятелював Сковорода, — священник Успенського собору у Харкові Стефан Васильович Базилевич, який був на сім років молодше Григорія Савича. Філософ бував у власному будинку Базилевичів біля собору, знав добре всю їх родину, жінку священника Марфу Семенівну і їх дітей: Олексія, Миколу та Євдокію. Олексія (1754 р. н.) Михайло Ковалинський вважав своїм найкращим учнем і рекомендував його вихователем сина Олексія Розумовського. Григорій Савич товаришував із Олексієм Базилевичем, між ними була переписка, а у 1781 році він відвідував його та Григорія Ковалинського у Таганрозі. До нас дійшов лише лист Сковороди до Олексія Базилевича 1788 року, подальша подальша доля сина харківського священника невідома.

Михайло Крasiков

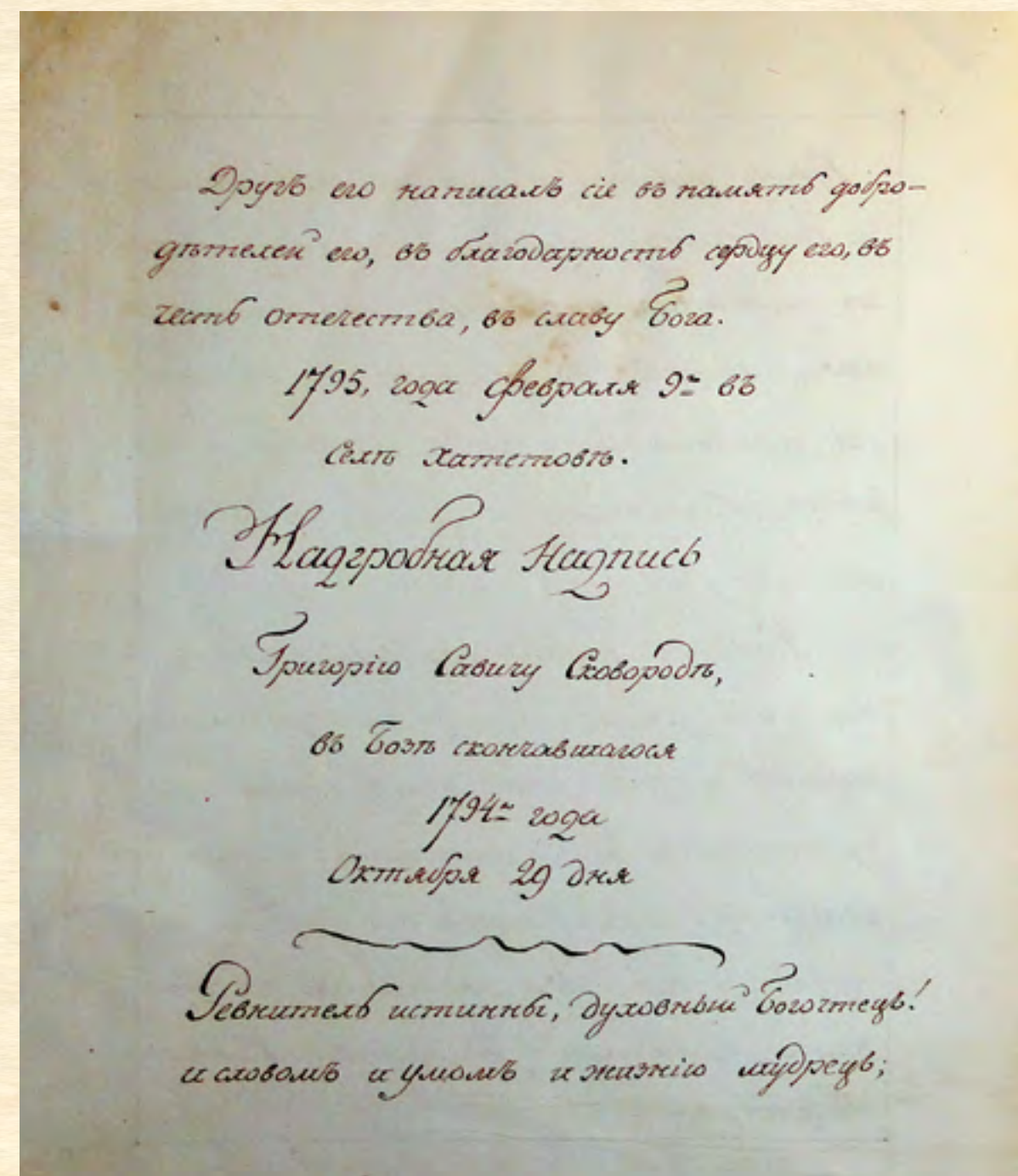
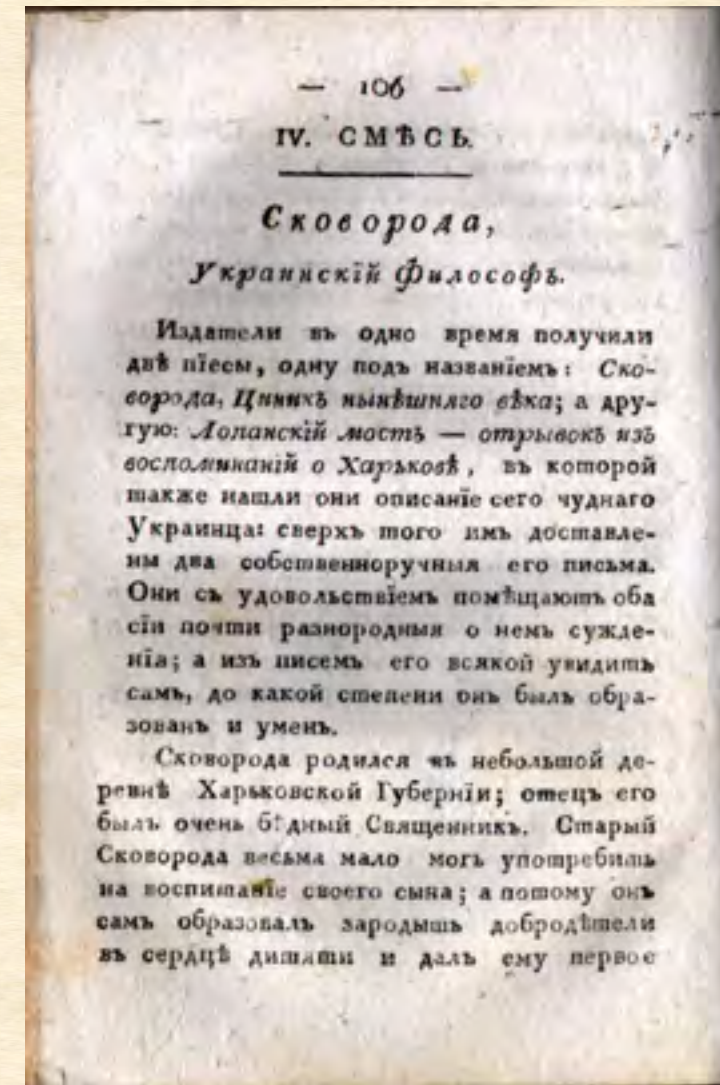
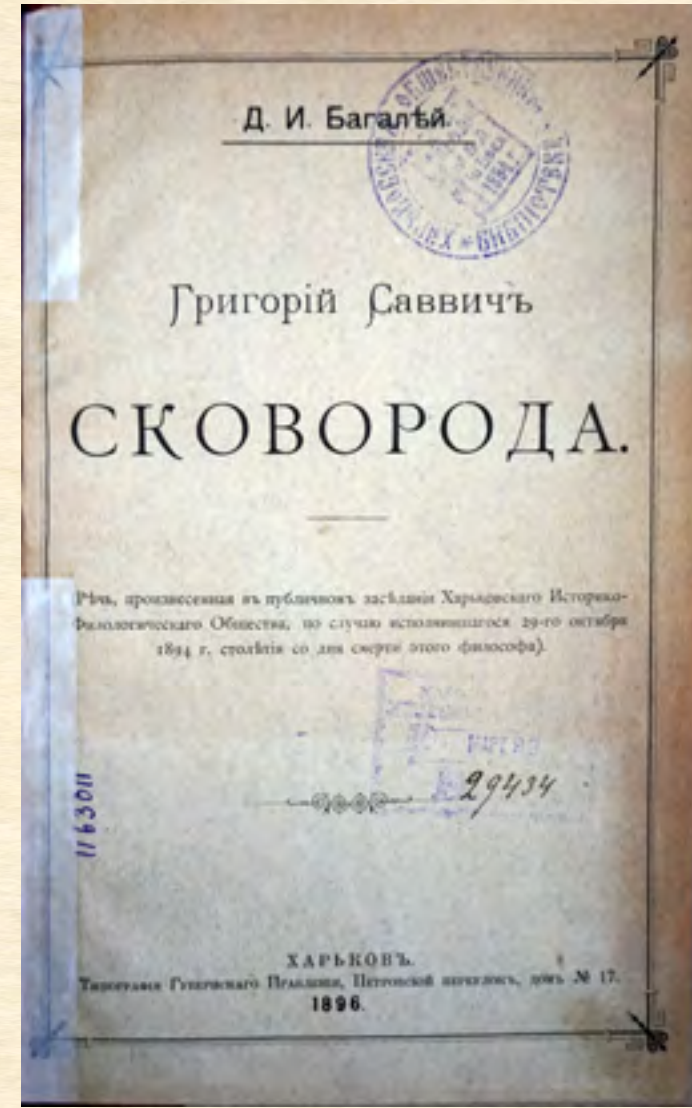

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Дослідники життя та творчості Григорія Сковороди

Видання, присвячені Г.С. Сковороді з фондів ХДНБ ім. В.Г. Короленка

Не тільки Сковорода любив Харків та Слобідську Україну, його теж тут любили як свого земляка, а харківські дослідники присвятили йому десятки книжок з біографії та творчості. Започаткував цю справу уродженець Олексіївської фортеці тайний радник Михайло Іванович Ковалинський, який був учнем та другом Сковороді. Тільки до нього дійшла звістка, що Григорій Савич помер, він одразу приступив до рукопису з біографії Сковороди, який закінчив 9 лютого 1795 року. До останнього він пишався своїм твором, облік його у гідну палітуру і вона зберігалась на найпочеснішому місці в будинку Ковалевського. Пройде декілька років і в журналі «Украинский вестник», який виходив у Харкові за 1817 рік вийде дві публікації про Григорія Савича. Перша «Сковорода, Циник нынешнего века» автором якої став професор філософії Густав Густавович де Кальве, а друга «Лопанский мост — отрывок из воспоминаний о Харькове» журналіста і письменника Івана Вернета. Доповнювали публікації два листа адресовані до колишнього міського голови Георгія Георгійовича Урюпіна. Це були лише штрихи до образу Григорія Сковороди, але вони були дуже важливі, бо згадували про велику постать, яка пов'язала 35 років життя із Слобідською Україною.

У 1833 році майбутній професор-славіст, а на той час бібліотекар Харківського університету Ізмаїл Іванович Срезневський опублікував «Отрывки из записок о старце Григории Сковороде», а потім цілий ряд статей та оповідання з життя Сковороди «Майор, майор!». Автор зробив велику кількість припущень, а ще більше вигадок і фантазій, без всякого підтвердження, які і досі популярні серед краєзнавців.

Історик Дмитро Іванович Багалій зробив найбільше серед інших у дореволюційні часи, починаючи з ювілейного видання творів Сковороди

до 100-річчя з дня смерті і потім же своїх досліджень з життя та творчості Григорія Савича. Багалій продовжував писати про Сковороду і в радянські часи, а до нього приєднався український історик-сходознавець який опублікував декілька якісних досліджень у 1920-ті роки.

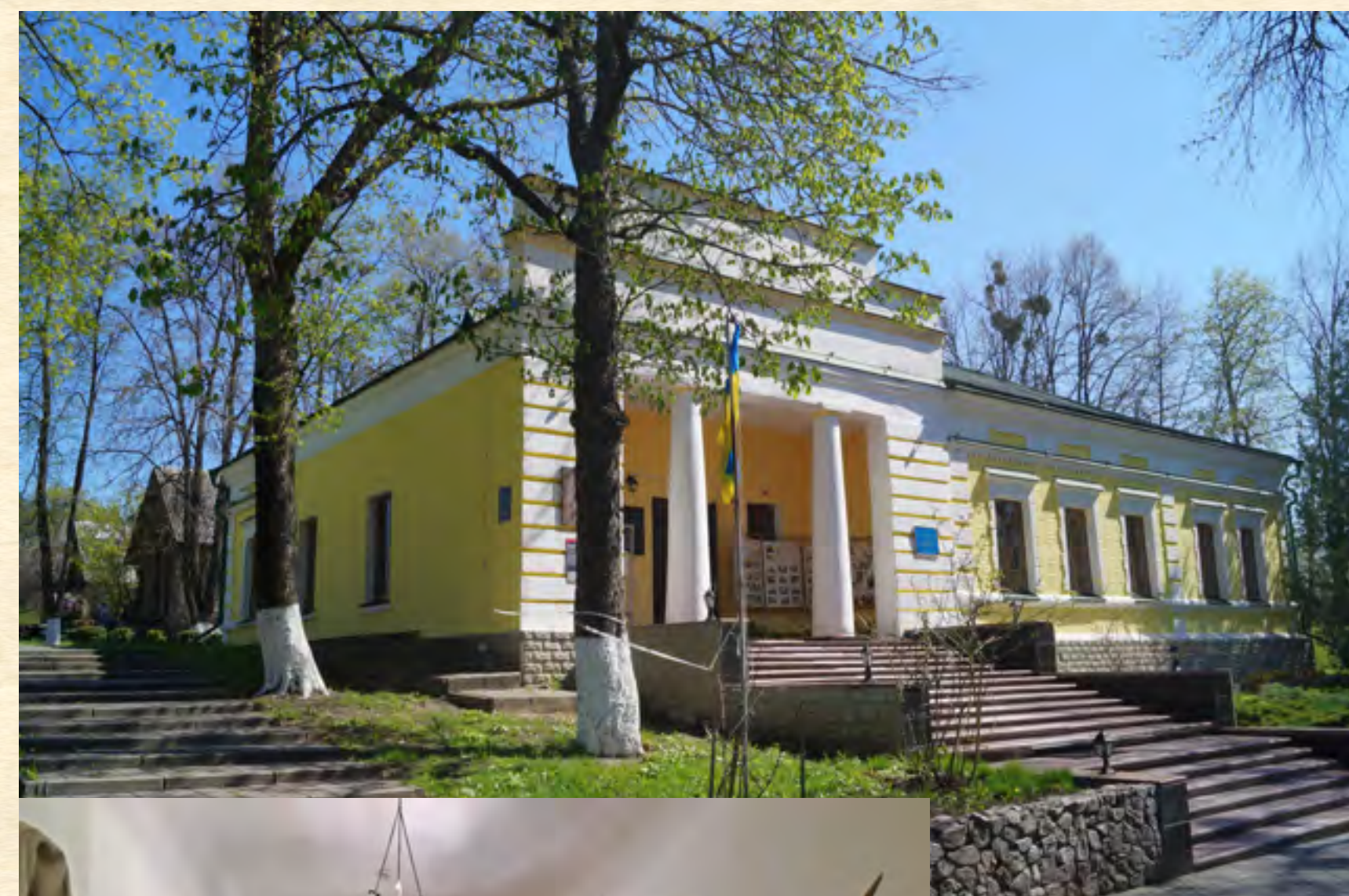
У повоєнні часи про Сковороду писали досить багато і часто, до ювілеїв виходили збірки творів, краєзнавчі дослідження. Мабуть самими знаковими з низ слід вважати праці українського літературознавця, педагога, кандидата філологічних наук Анастасії Максимівни Ніженець. І хоча їй теж були притаманні припущення і фантазійні твердження, вона мабуть більше всіх зробила для популяризації Григорія Сковороди не тільки на Харківщині, Україні, але і у всьому Радянському Союзі.

У 1972 році виходить книга «Григорій Сковорода: біографія», автор якої український історик, літературознавець, перекладач, доктор філологічних наук Леонід Єфремович Маখনовець. Його книга мабуть сама достовірна зі всіх які виходили у радянські часи, вона і сьогодні може вважатись взірцем біографічного дослідження, хоча слід визнати, що вона б стала ще краще, якби не обмеження роботи з архівними документами в ті часи. У роки незалежності найбільш працьовитим дослідником творчості Григорія Сковороди слід вважати українського літературознавця і письменника, доктора філологічних наук Леоніда Володимировича Ушкалова. Більше двадцяти книжок цього автора присвячені або Григорію Савичу, або українській літературі його часів. Загалом же про нашого великого земляка Сковороду написано вже тисячі статей та книг, приємно, що ми продовжуємо традицію слобожан віддавати пошану Григорію Савичу і працюємо над новими проектами про його життя та творчість.

Андрій Парамонов

Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди

Будиння Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди Фото В. Горбоносова, 2021 рік

Меморіальна кімната Григорія Сковороди Фото В. Горбоносова, 2021 рік

Книга з фондів музею Фото В. Горбоносова, 2021 рік

Експозиція музею Г.С. Сковороди Фото В. Горбоносова, 2021 рік

У такому чарівному куточку Слобожанщини знайшов свій вічний спочинок геній українського народу, наш Діоген — Григорій Варсава Сковорода. З нагоди відзначення у 1972 році 250-річчя з дня народження мислителя створено державний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, якому передано територію садиби Ковалівських. Враховуючи діяльність Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди з вивчення і популяризації наукової та творчої спадщини видатного українського філософа, просвітителя й письменника, а також особливу роль Музею у збереженні сквородинівських меморіальних місць, Указом Президента України 18 червня 2008 року музею було надано статус національного.

Сьогодні обласний комунальний заклад «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди» активно проводить науково-методичну, експозиційну, просвітницьку та культурно-масову роботу.

У музеї щорічно проводяться три наукові конференції: Всеукраїнська наукова конференція (травень), яка присвячується актуальним питанням музейної справи, дослідженню творчості Григорія Сковороди; Харківські міжнародні філософські сквородинівські читання (вересень), Студентські сквородинівські читання (листопад). Окрім того, музей є співorganizатором Всеукраїнської учнівської філософсько-краєзнавчої конференції «Пізнай себе, свій рід, свій нарід», сквородинівських читань ХНПУ імені Г.С. Сковороди, КЗ «ХГПА» Харківської обласної ради та ін.

Проведення цих конференцій, а також публікація збірників матеріалів і статей підтримують дослідників творчості Г.С. Сковороди, що позитивно впливає на рівень дослідницького інтересу до філософії та літературної спадщини українського першорозума.

Розвиток фестивального руху на території ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди» — це важлива запорука постійного інтересу до музею, засіб усталити традицію повторних приїздів до музею.

Усі заходи покликані популяризувати як діяльність Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди, так і розширення горизонтів інтерпретації самого українського першорозума. Національний літературно-меморіальний музей традиційно відвідують групи школярів і студентів, більшість із яких — у складі організованих туристичних груп. Музей залучає молоде покоління, використовуючи сучасні технології і пропонуючи такий підхід, щоб молодь зрозуміла цінність музейного продукту.

Про жодного філософа у світі не висловлено таких розбіжних думок, як про Сковороду. На сучасному етапі існує не менше, ніж 300 великих та малих праць, присвячених Сковороді, який, як це загально визнано, є найцікавіша постать історії української духовності. В цих працях — можна сказати без перебільшення — висловлено різні погляди на Сковороду, на те, чим він був, чим він є та може бути для української культури.

Якими б шляхами не йшов духовний розвиток України, — цей розвиток повинен раз у раз звертатися до тих центральних епох у духовній історії України, що витікають із самотності українського народу. При цьому необхідно постійно звертатися до постаті Сковороди, бо ця постать безумовно надалі буде притягати до себе все більше уваги. Прийшов, здається, час, коли Сковорода може стати вагомим об'єктом дослідження, як типовий представник українського духу. Адже зростає увага до тих саме течій духовної історії, з якими найтісніше був пов'язаний Сковорода.

Наталія Мицай

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Історична будівля (вул. Університетська, 23)

З книжкових колекцій ЦНБ ХНУ імені В.Н. Каразіна

Читальна зала №10 ЦНБ ХНУ імені В.Н. Каразіна

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна — одна з найстаріших і найкрупніших книгозбірень України — науковий, освітній, інформаційний та культурно-просвітницький підрозділ Університету, центр розповсюдження знань, духовного та інтелектуального спілкування.

Бібліотека була відкрита одночасно з університетом у січні 1805 р. Засновник університету В.Н. Каразін ще у 1803 р. придбав для майбутньої бібліотеки у Петербурзі 3219 книг. Бібліотека займала всього 5 кімнат у пристосованому для університету губернаторському домі. У 1831 році за проектом архітектора Є.О. Васильєва було закінчено будівництво трьох нових університетських корпусів, в один з яких у 1835 р. перемістилася бібліотека. Тут розміщувалися кабінет бібліотекаря, канцелярія, читальня та книгосховище. Бібліотека, яку на той час очолював А.Ф. Павловський (1789–1857), складалася з 25 тисяч томів.

З початком діяльності університетської друкарні (1805 р.) розпочалося активне поповнення фондів бібліотеки. Серед видань — перші в Україні журнали та газети: «Харьковский еженедельник» (1812); Харьковские известия» (1817–1823), «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816–1820), «Украинский журнал» (1823–1825); «Харьковские известия» (1817–1823); «Молодик» (1843–1844).

У 1901 р. за проектом архітектора В.В. Величка (1864–1923) було споруджено двоповерхову будівлю спеціально для університетської бібліотеки. Вона складалася з величної читальної зали з дубовими меблями, двох залів меншого розміру та з'яятиярусного книгосховища. Цікаво, що коли у 1902 р. у Харкові проходив 12 археологічний з'їзд, в залах бібліотеки були організовані виставки етнографічного відділу, які користува-

лися великою популярністю серед мешканців тогочасного Харкова.

З 1964 р. Центральна наукова бібліотека розміщується в Головному корпусі Університету. А за адресою вул. Університетська, 23 і сьогодні знаходиться історична частина університетської книгозбірни.

У 2013 р. Фонд книжкових пам'яток ЦНБ було внесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання країни. Фонд складає особливо цінну частину загального фонду ЦНБ і представлений унікальними рідкісними документами — пам'ятками вітчизняної і світової культури, починаючи з XII ст. Обсяг фонду книжкових пам'яток складає близько 85000 одиниць зберігання: рукописи, рукописні книги, архівні документи XII–XX ст. (2000 од. зб.), стародруки XV–XVIII ст. (34000 од. зб.), рідкісні та цінні видання XIX–XX ст., у т.ч. особисті бібліотеки (24000 од. зб.), колекція періодичних видань XVII–XX ст.: журнали (14600 од. зб.), газети (10400 од. зб.). Унікальне зібрання грецьких рукописів ЦНБ налічує 24 кодекси XII–XVIII ст. Найдавнішим манускриптом у колекції є грецький рукопис на пергамені XII ст. — збірник богословських трактатів отців церкви, тлумачень на «Пісню пісень» Соломона, «Книги пророка Даниїла», «Книги пророка Авакума» та ін. ЦНБ забезпечує автоматизоване обслуговування читачів, надає доступ до світових інформаційних ресурсів, електронних баз даних, активно співпрацює з громадськими товариствами України, міжнародними організаціями і фондами. ЦНБ є партнером Всесвітньої цифрової бібліотеки та Європіани. На сьогодні фонд ЦНБ налічує понад 3,4 млн. примірників.

Ірина Кононенко

Лебединський міський художній музей імені Бориса Кузьмича Руднева

Будинок та зала музею.
Фото В. Горбоносова, 2021 рік

Радіслава Капніст на відкритті виставки «Великі земляки: рід Капністів» в музеї, 2021 рік

Квіток на відвідування музею, присвячений проекту «Великі земляки: рід Капністів»

Вісім прекрасних залів, понад 2400 творів мистецтва та 100 років історії — все це Лебединський міський художній музей ім. Б.К. Руднева, створений досвідченим музейним працівником з Харкова — Борисом Кузьмичем Рудневим, ім'я якого музей носить з 2008 року.

Розпочалася біографія художнього музею 20 листопада 1918 року, що вважається датою його заснування. Проте, для відвідувачів музей відкрився у березні 1919 року, як Лебединський художньо-історичний музей ім. Т.Шевченка.

За свою сторічну історію художній музей змінював не тільки назви, а й адресу. З 1939 року і по теперішній час музей розміщується у центрі міста в старовинному особняку початку XX ст., в якому до 1920 жив лікар-хірург та засновник земської лікарні К.О. Зільберник.

За 100 років історії Лебединський художній музей пережив різні періоди: оптимізм заснування, піднесення і розбудова музею, що чередувалися із періодами зневіри та втрати до музею інтересу. Та попри все, найтяжчим випробуванням для музею став період окупації Лебедина (з жовтня 1941 по 19 серпня 1943).

В цей час засновник та перший директор музею Борис Руднев вів щоденник, у якому ретельно занотував все, що відбувалося в ті тяжкі часи. Він зазначав, що довго не було ніяких вказівок щодо евакуації музею, ні з Києва, ні з Сум. У зв'язку з цим у місцевої влади виникла, навіть, думка — спалити музей, якщо його не вдасться евакуювати. Але проти цього категорично виступив перший директор. Найцінніші експонати він заховав на горищі, дещо закопав у садку та дворі музею, а на їх місце помістив другорядні речі.

Сьогодні постійна експозиція музею побудована за історико-хронологічним принципом. У семи експозиційних залах представлені твори живопису, графіки, скульптури, старовинних меблів, кераміки

та нумізматики. В експозиції репрезентовані український старовинний іконопис (ікона «Архангел Михайл», поч. XVIII ст.), художні меблі стилів рококо, класицизм, ампір та модерн (XVIII — поч. XX ст.), порцеляна Волокитинської фарфорової мануфактури (сер. XIX ст.), унікальні зразки українських портретів — парсун XVIII ст., твори українських та російських художників XIX — початку XX ст.: С.І. Васильківського, І.С. Їжакевича, С.І. Світославського, В.М. Максимова, К.А. Савицького, В.Д. Поленова, Г.Г. Мясоєдова, В.О. Серова та ін.

Із семи сотень предметів зібраних Рудневим у розграбованих поміщицьких маєтках Анненкових, Бразолів, Капністів, Красовських, Хрущових у селах Бобровому, Куличці, Лихвині, Михайлівці, Рябушках тодішнього Лебединського повіту Харківської губернії, колекція музею виросла до понад 2400 творів мистецтва.

За 100 років свого існування Лебединський міський художній музей ім. Б.К.Руднева пережив усі етапи важкої української історії — експропріацію, ідеологізацію, пограбування, і нарешті національне відродження, залишаючись, при цьому, тим місцем, де органічно поєднані і минуле, і сьогодення, і майбутнє. З 2020 року музей є партнером Харківського творчого клубу «Гостинна на Дворянській» та Культурно-ділового центру «Рубаненко і партнери» в проекті «Великі земляки». Колектив музею не тільки приймав участь в підготовці документально-художньої виставки «Великі земляки: рід Капністів», а також приймав цю виставку у себе в березні-квітні цього року. Лебединщина в ті далекі часи входила до складу Харківської губернії, тому Капністи є земляками і харків'ян, і лебединців. Взагалі цей проект на Сумщині отримав широку популярність. Ми підтримуємо і цього року його тему «Великі земляки: Григорій Сковорода».

Андрій Гельмінтинов

Скульптурна сквородіана Харкова XX–XXI століття

Пам'ятник Г. Сковороді. Покровський сквер, Харків. Проект Іван Кавалерідзе, архітектор Юрій Шкодовський

Пам'ятник Г. Сковороді в Сковородинівці. Іван Кавалерідзе (1972 р.)

Пам'ятник Г. Сковороді — ХНПУ ім. Г.С. Сковорода. С. Гурбанов

Фігура поета-філософа роботи В.С. Кочмара, у «Саді скульптур» на вул. Максиміліанівській, Харків

Починаючи з 1919 р., коли Н.В. Крандієвською був виконаний перший пам'ятник Г.С. Сковороді, уклалася своєрідна іконографія філософа-мандрівника і певна герменевтична традиція його образного потрактування в скульптурі. Увічнення образу мислителя засобами скульптури дає можливість унаочнити ідею духовного самопізнання та ствердити християнські ідеали служіння істині як фундаментальне підґрунття національної свідомості.

Харків не стоїть осторонь цих процесів. Його скульптурна сквородіана торкається найбільш яскравих і значущих зразків образотворчої пластики, спрямованої на найяскравіше втілення образу українського пророка-апостола. Найбільш яскравий взірець харківської сквородіани — пам'ятник, виконаний за проектом І.П. Кавалерідзе і встановлений 1992 р. на Соборному узвозі м. Харкова (арх. Ю. Шкодовський, ск. В.Й. Сівко). Вважається, що це один із найяскравіших і вдалих пам'ятників українському філософу, що зреалізував найповніше справжній задум І. Кавалерідзе. Він немов би підсумовує довгі пошуки образної складової, яка стає значно ширше семантики «філософа-мандрівника», «українського аеда», що велись І. Кавалерідзе з 1922 р. та 1972\74 рр. (пам'ятники у Лохвиці та Києві), та наближається до символічного узагальнення образу вивільного духу і внутрішнього зору, зверненого до сутності людини і світу. Пластична драматургія тут не знає напруженості пози, зайвої атрибутивності, романтизації. Чіткість об'ємів, їх гармонійне узагальнення, органічне поєднання фігури з навколишнім середовищем характерна для цієї композиції. Традиція І. Кавалерідзе знаходить своє продовження в творах інших харківських художників. Одним з таких творів є робота І.П. Ястребова (4-метровий пам'ятник 1982 р. з бетону і кованої міді в атріумі учбового комплексу ХНПУ ім. Г. Сковорода (замінена у наслідок руйнації у 2011 р. на скульптуру С. Гурбанова, зараз у Золочівському р-ні) та мармурове погруддя 2013 р. у с. Бабаї, ск. І. П. та С.І. Ястребових). Обидва тво-

ри зберігають змістовну значущість образу філософа, звертаються до ідеалів просвітництва та зберігають високу піднесеність образного рішення, що прагне втілити ідеал християнської мудрості та українського кордоцентризму. Погруддя у с. Бабаї більш індивідуалізоване та органічно поєднане з навколишнім середовищем (висота п-ка 2, 85 м.). За думкою В.Д. Путятіна, це також яскравий зразок вербально-візуального синтезу і психологічної автентики.

Серед інших творів: бронзова фігура С. Гурбанова в атріумі ХНПУ, де поет зображений молодим і крокуючим. Скульптура динамічна, експресивна, хоча, на відміну від попередньої, зберігає риси станковізму. Тут образ Г. Сковороди наближений до сучасника і втілює мотив окриленої думки, звернутої у майбутнє; лаконічна стела Л.О. Твердянської (рожевий граніт, 1978 р., врізаний рельєф), що була встановлена на подвір'ї Покровського монастиря. Належачи до «суворого стилю», вона радше мала інформативну, ніж пластичну і змістовну функцію. Яскравим втіленням пластичної драматургії у міській сквородіані є ростова фігура поета-філософа роботи В.С. Кочмара, встановлена 2017 р. у «Саді скульптур» на вул. Максиміліанівській (приватний, некомерційний культурний центр «Відродження»). Сповнена медитативної зосередженості, постать поета передає молитовний діалог з Богом, психологічну заглибленість, хоча дещо романтично і узагальнено потрактовує портретну фізіономіку Г.С. Сковороди. Виразний об'єм, гладке ліплення поверхні, лаконізм засобів виразності, фактурність і помірна деталізація вирізняє стиль цієї роботи. У ній закарбований аскетизм і мислетворчість філософа, життя якого було спрямовано на ствердження християнських чеснот. Отже зображення Г.С. Сковороди у межах харківської скульптурної школи сповнене узагальнень, символіко-алегоричного рішення образу філософа і прагне наблизити глядача до вічних цінностей життя і подолати тимчасові кордони простору і часу.

Олег Коваль

Григорій Савич очима дітей

На пленері

Олійник Софія, 14 років
«Тихий провулок»
Вик. Масьома Т.С.

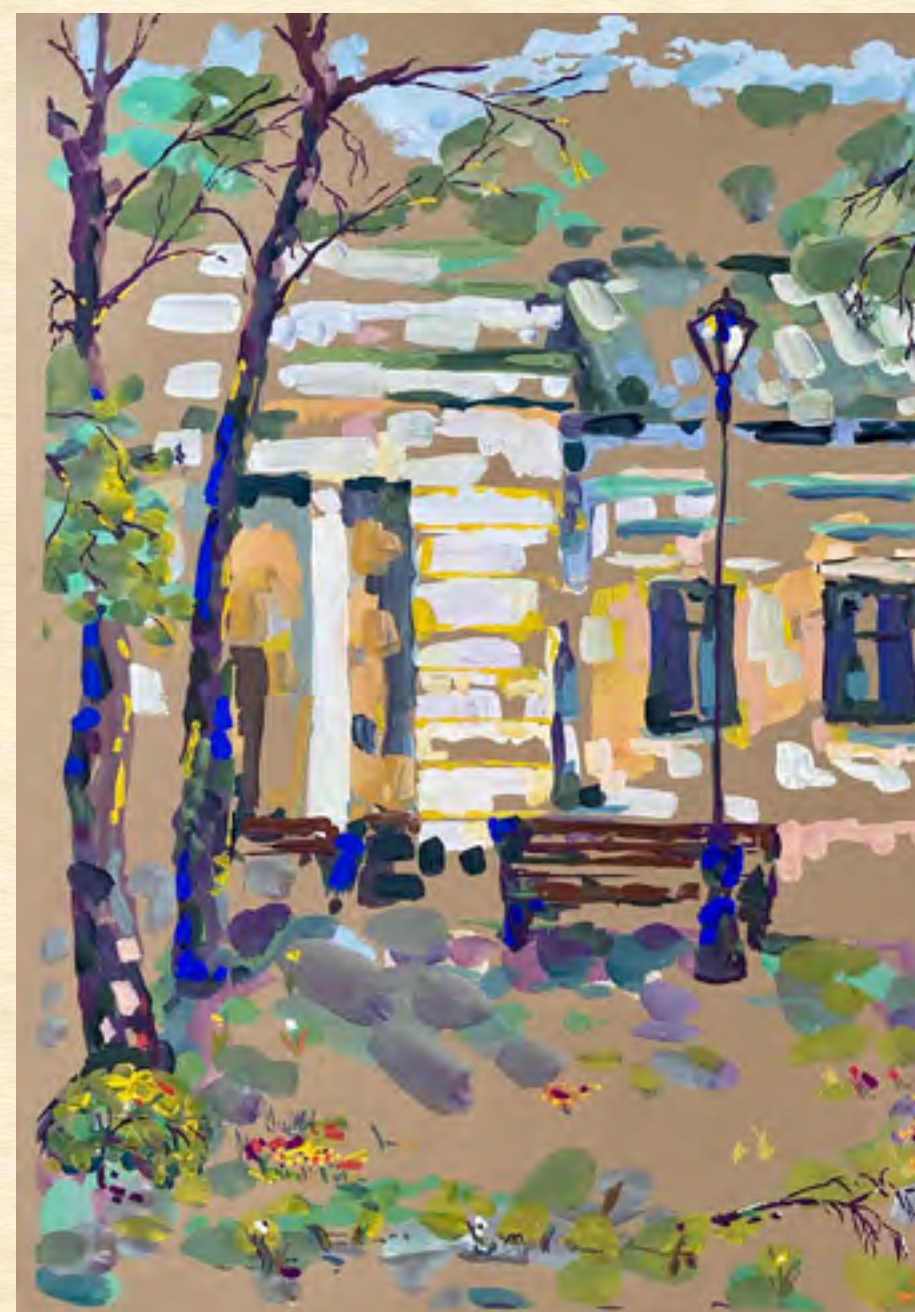
Рзаєва Марьям, 15 років
Музей в Сковородиновке
Вик. Рута А.В.

Айвазян Лаура
«Сковородинівка,
Альтанка «над ставом»
Вик. Семенюта А.В.

Чан Аня
«Будинок Урюпіна»
Вик. Семенюта А.В.

До святкування дня народження філософа, педагога, письменника і поета Григорія Сковороди учні Харківської дитячої художньої школи №1 ім. І.Ю. Репіна взяли участь у проекті «Гостинної а Дворянській» «Великі земляки: Григорій Сковорода».

Під час літньої практики у червні 2021 року учні познайомились з місцями, будівлями, які пов'язані з перебуванням Григорія Сковороди у місті Харкові і відобразили їх у своїх художніх творах. Учні 11–15 років малювали архітектурні пейзажі з будівлею старого університету на вулиці Університетській; спуск Халтуріна, по якому Сковорода проходив на роботу до колегіуму; головний корпус Академії культури; будинок Урюпіна на вулиці Римарській, в якому збирались для спілкування вчені чоловіки того часу; сквер Успенського собору, де раніше був гостинний будинок в якому часто бував Григорій Сковорода; будинок першої губернської аптеки в провулку Різдваному (будинок Піскуновського, у якого часто гостював філософ).

Директор школи Шевцова Олена Андріївна організувала пленер у селищі Сорочинці, яке до 1922 року мало назву Пан-Іванівка). Учні відвідали садибу сім'ї Ковалевських, в якій перебував в останні дні життя Сковорода. Та будинок-музей, який знаходиться на території садиби. Учні познайомились з експозицією музею: особистими речами філософа, книжками, картинами, документами. Після екскурсії і розповіді про життя унікальної особистості Сковороди учні ДХШ ім. Репіна створили роботи з натури, в яких відобразили і алею філософів, і альтанку, і дуб, під яким працював Григорій Сковорода та багато іншого. А пізніше, в творчих майстернях були створені портрети, роботи про життя філософа, його мандри, його шляхи. Учні старшого віку створили декілька робіт на тему «Сковорода-наш сучасник», цікавий погляд на філософію і вчення Сковороди у сучасному світі.

Учні Харківської дитячої художньої школи ім. Репіна під час підготовки до проекту «Шляхами Сковороди» створили багато цікавих, різнопланових робіт. Викладачі школи Масьома Т.С., Звольська О.Ф., Чернуха Ю.Ф., Семенюта А.В., Лях Н.О., Хлистун А.В., Димарецька О.В., Шаполова В.В., Трубнікова-Омельченко Н.С., Моторна Є.О., Басос К.С., Бугайчук Т.В., Рута О.В., Десятова О.А. підготували багато цікавої інформації про життя і творчість Григорія Сковороди, яка допомогла учням зануритись у тему і відобразити свої творчі задуми на папері.

Сподіваємось, що роботи учнів Харківської дитячої художньої школи №1 ім. І.Ю. Репіна не залишать вас байдужими і допоможуть вам доторкнутись до життя і філософії Григорія Сковороди.

Олена Шевцова

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди

Пам'ятник Г. Сковороді в Чорнухах.
Скульптор М.Г. Коган
Фото В. Горбоносова, 2021

Експозиція музею Фото В. Горбоносова, 2021

Садиба-музей Г. Сковороди Фото В. Горбоносова, 2021

Чорнухинський історико-краєзнавчий музей з меморіальною садибою батьків Г.С.Сковороди відкрито в 1972 році до 250-ї річниці з дня народження філософа. 1995 року його перейменовано і перепрофільовано в літературно-меморіальний музей Г.С.Сковороди. З цього року розпочалося нове наповнення і нове життя музею. Він стає для відвідувачів точкою відліку духовних шукань, шляхів пізнання себе істинного. Оаза затишного козацького побуту (меморіальна садиба батьків філософа) повертає до славного минулого нашого краю та до думки про «помірну достатність у всьому» за Григорієм Сковородою, зважаючи на простоту і раціональність умов проживання.

Музей радо приймає шукачів істини, які звернулися до глибин мудрості Григорія Сковороди та хочуть вдихнути на повні груди повітря його батьківських Чорнух, ступити на землю його дитинства. Життя музею — це глибинний зв'язок з козацьким минулим містечка, в якому зродився і «став на крило» геніальний син Гетьманщини — Григорій Сковорода та його тихою надмудрістю, в яку поринаєш, переступивши музейний поріг літературної частини.

Головним завданням нової експозиції є новітній по дизайну диференційований підхід у подачі особистості філософа Сковороди. Паралельно з біографічними даними через всі зали проходить нитка трактувань філософського бачення світу мислителем. Тому кожен зал вміщує експонати, світлини, документи, що стосуються життєвого шляху Григорія Сковороди, і філософські модулі, що демонструють і пояснюють головні філософські положення його творчого спадку. Новостворена експозиція літературної частини музею — результат пошуку власних національних особливостей передавання інформації за допомогою музейної експонатів на чуттєво-емоційній основі з переходом в уявний світ понять і образів філософії Гр. Сковороди. Запасники музею нараховують понад чотири тисячі експонатів, які допомагають відвідувачам музею досягнути життєвий та творчий шлях «Перворозума».

Ансамбль Чорнухинського літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди включає: літературну частину, меморіальну садибу, філософсько-рекреаційну зону «Сад Божественних пісень» та Галерею мистецтв.

Інформація про музей на сторінці у фейсбуці Чорнухинський музей Г.С. Сковороди — родинне гніздо філософа

Микола Солянік

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Стариця, Довжик, Липці – в них жив Сковорода

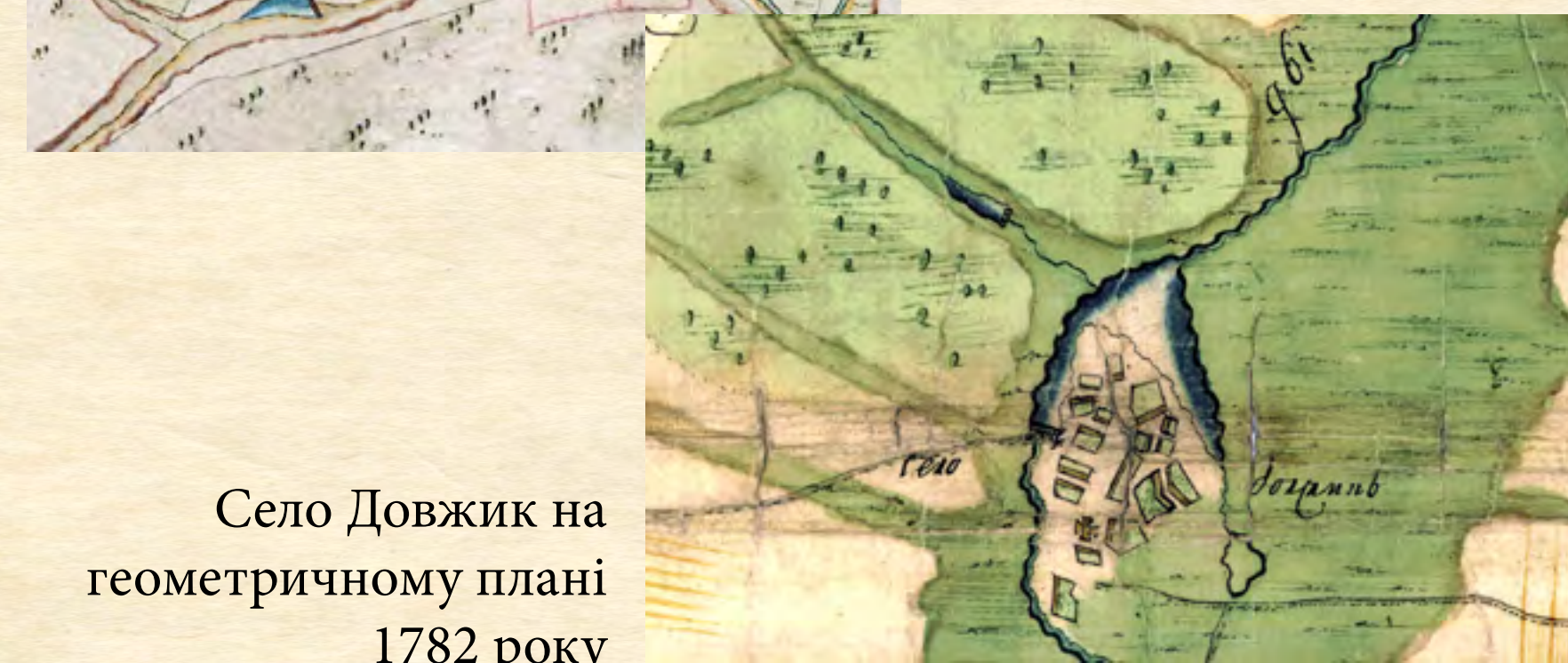

Садиба в селі Липці, фото Г.К. Лукомського, 1914 рік

Миколаївська церква у Липцях, обмірні креслення 1870-ті роки

Село Стариця на геометричному плані 1785 року

Село Довжик на геометричному плані 1782 року

У другій половині липня 1760 року у харківському Колегіумі почались канікули, Григорій Сковорода приїхав у Білгород, де проживав у Миколаївському монастирі, де архимандритом був його приятель Гервасій Якубович. Білгородським архієпископом теж був його приятель, який і запросив його викладати в Колегіумі — Иоасаф Миткевич. Саме в Білгороді Сковорода виступив проти запрошення друзів перейти в чернецтво, хоча можливо друзі хотіли йому допомогти вийти йому невідомого нам скандалу. Відмова Сковороди описується як розрив Сковороди і з Иоасафом і з Гервасієм. Біограф і друг Григорія Савича Михайло Ковалинський пише, що він жив близько двох років у невідомого нового приятеля у селі Стариця.

Сьогодні прийнято вважати, що це та сама Стариця, яка зараз входить адміністративно у склад Вовчанського району Харківської області. І якщо так, то виходить, що Сковорода не поривав із друзями, бо ця Стариця належала саме Білгородському Миколаївському монастирю, де без дозволу настоятеля Гервасія це було б неможливо.

Монастирських земель в околицях Стариці було досить багато — 2630 десятин, в селі стояла Миколаївська церква і проживало більше 800 підданих черкас. Поруч були і інші монастирські села — Ізбицьке, Прилепи та Огурцова Поляна. Місця рясніли лісами, неподалеку протікав Сіверський Донець в який впадали річки Стариця, Муром, Добринська та Сіврюцький суходол. «Сковорода, поселясь тамо, паче всего прилежал к познанию себя и упражнялся в сочинениях, относительно к сему... Сковорода, провозжая тамо дни свои в бодрости духа, веселости, безпечалии, благонадежности, часто говаривал при посещающих его: — «О свобода! О наука!» — так пише про життя в Стариці Сковороди його друг Михайло Ковалинський. Дослідники вважають, що у Стариці Сковородою були написані «Песнь 9-я и 12-я» із «Сада божественных песней». У 1762 році Сковорода покидає Старицю і їде до Харкова. У квітні 1765 року Григорій Сковорода проживає в селі Довжик біля Золочіва (зараз це село входить в Харківський район). Це нам відомо по його листу з цього села до ректора Харківського Колегіуму Иова Базилевича, яке датовано 18 квітнем 1865 року. На той час Сковорода вже був знайомий із Слобідсько-Українським губернатором Євдокимом Олексійовичем Щербініним, можливо через нього він і познайомився з його троюрідним братом майором

Петром Андрійовичем Щербініним, який одружившись з княжною Тетяною Яківною Крапоткіною отримав за нею багаті маєтності поблизу Харкова, в тому числі і Довжик. Пізніше Петро Андрійович сте губернським прокурором до смерті своєї дружини (близько 1776 року) він постійно проживав у Довжику.

У величезний маєток Крапоткіних біля Золочіва близько 13725 десятин входили окрім Довжику села: Рогозянка, Миронівка і Цапівка. В самому Довжику було дві церкви Іоанна Предтечі, та Різдва Богородиці, величезний по міркам Слобідської України дерев'яний палац. День народження Петра Щербініна влітку 1767 року було відсвятковане з великою розкішшю, пізніше у 1771 році був написаний фамільний портрет в який окрім родини увійшов і гувернер Іоганн Віганд, який залишив цікаві щоденники.

Сковорода міг бути запрошений Петром Щербініним як вчитель для старшого сина Андрія, який у п'ятирічному віці вмів читати, писати, показував добрі знання з іноземними мовами. Який час перебував у Довжику Сковорода нам сьогодні невідомо, у наступний рік 1766-й він знову повертається до Харкова.

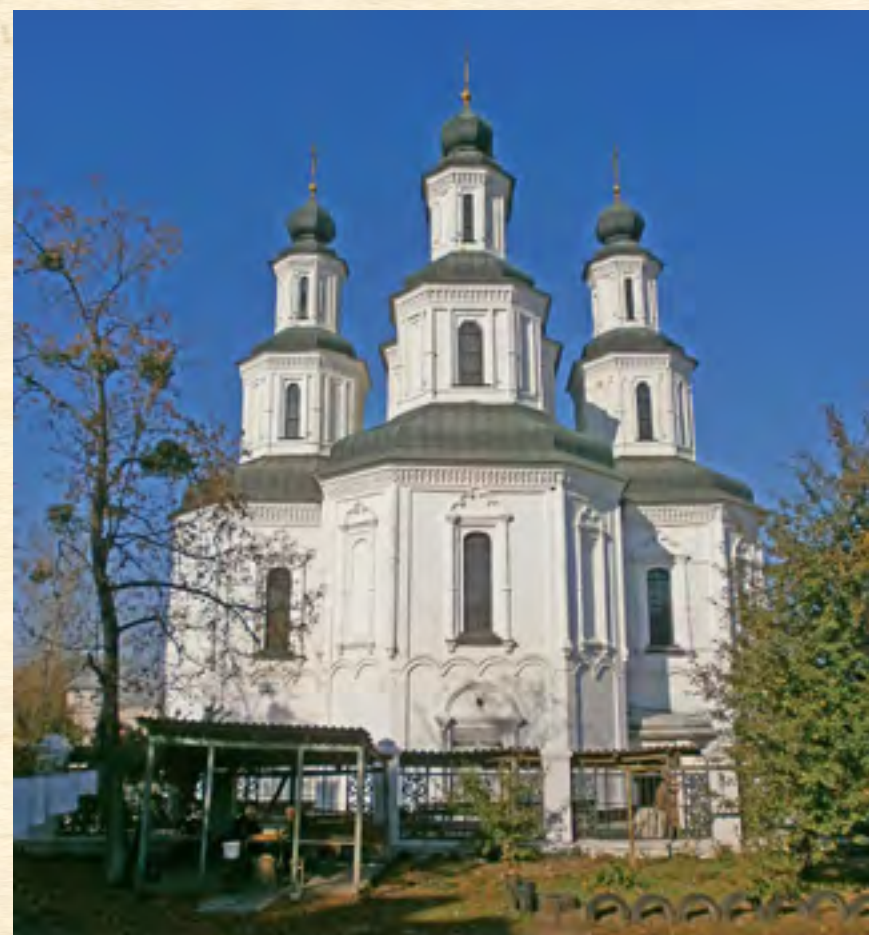
28 листопада 1774 року Григорій Сковорода пише листа до Володимира Степановича Тевяшова із містечка Липці, де він жив у колишній старшинській родині Авксентьєвих. Його товаришем на той час був Олексій Іванович Авксентьєв, поручик у відставці, якому на той час вже виповнилось 37 років. В родині були жінка Варвара Іванівна та діти Іван та Роман, з ними ж проживала і молодша сестра Євдокія Іванівна Авксентьєва, всі вони були прихожанами Миколаївської церкви в Липцях. Вони успадкували маєток Липецького сотника, пізніше осавула Івана Андрійовича Авксентьєва. З якої причини Сковорода проживав в Липцях невідомо, можливе теж був запрошений для виховання дітей. Досягти цього села Сковороді були не складно, бо воно розташовувалось на колишній московській дорозі.

На 1914 рік в Липцях зберігався старий садибний будинок, який належав Маркевичам. Мистецтвознавці Георгій Лукомський та Стефан Таранушенко бували в цьому будинку і залишили фото старих кахляних печей XVIII століття. Можливо саме в цьому будинку і перебував Григорій Сковорода у Липцях.

Андрій Парамонов

Святогірський монастир та місто Ізюм

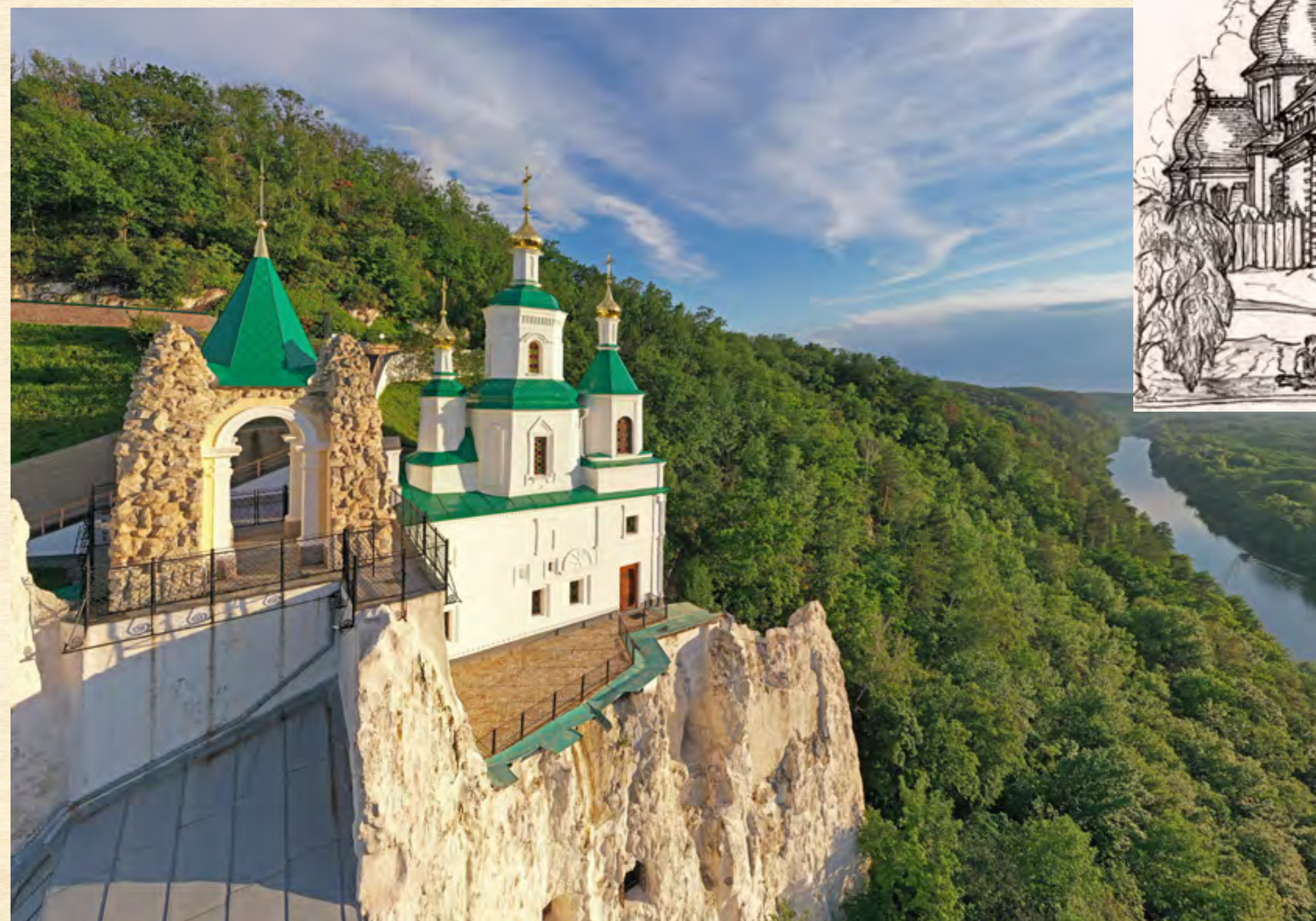

Святогірський монастир, літографія П. Ширкова

Преображенський собор м. Ізюм, фото В. Горбоносова

Надбрамна башта-дзвіниця Святогірського монастиря, реконструкція О. Парійського

Миколаївська церква Святогірської Успенської Лаври, фото архимандрита Лазаря (Терещенко), 2021 рік

Перший біограф Сковорода Михайло Ковалінський серед інших монастирів які відвідав Григорій Савич на Слобідській Україні згадує і Святогірський Успенський монастир, який з 2003 року отримав статус Лаври. Вперше Сковорода міг потрапити до Святогірського монастиря після 1765 року, коли його друг Лаврентій Кордет отримав посаду архимандрита цієї обителі. Це могло статись і пізніше, коли з 1770 року архимандритом монастиря став давній знайомий Сковорода Феофан Федоровський, переведений із Курязької обителі. Під час подорожі до Таганрогу у 1781 році він теж міг відвідати Святогірську обитель, де ще був архимандритом той же Федоровський. По листуванню ми бачимо що Григорій Сковорода проживає у 1784 році у місту Ізюмі. Скоріш за все він живе у заштатного священника соборної Преображенської церкви Іоанна Осиповича Кудрицького, сина якого Федора він вчив в Колегіумі з 1760 року, а потім знав як вчителя дітей Розаліон-Сошальських, а потім викладача в Додаткових класах (харківського казенного училища). Проживаючи в Ізюмі Сковорода неодноразово мав би відвідати Преображенський собор, який побудовано у 1684–1686 роках коштами полковника Костянтина Григоровича Донець-Захаржевського. Пам'ятка архітектури національного значення, один із найдавніших збережених до наших часів храмів Харківської області. Перебуваючи у Святогірському монастирі Григорій Савич Сковорода мав би відвідати ще одну святиню Слобідської України, яка теж збереглась до наших часів — Миколаївську церкву на крейдяній скелі. Монастир вважається заснованим ще у XII–XV століттях послідовниками Антонія та Феодосія Печерських. Німецький мандрівник

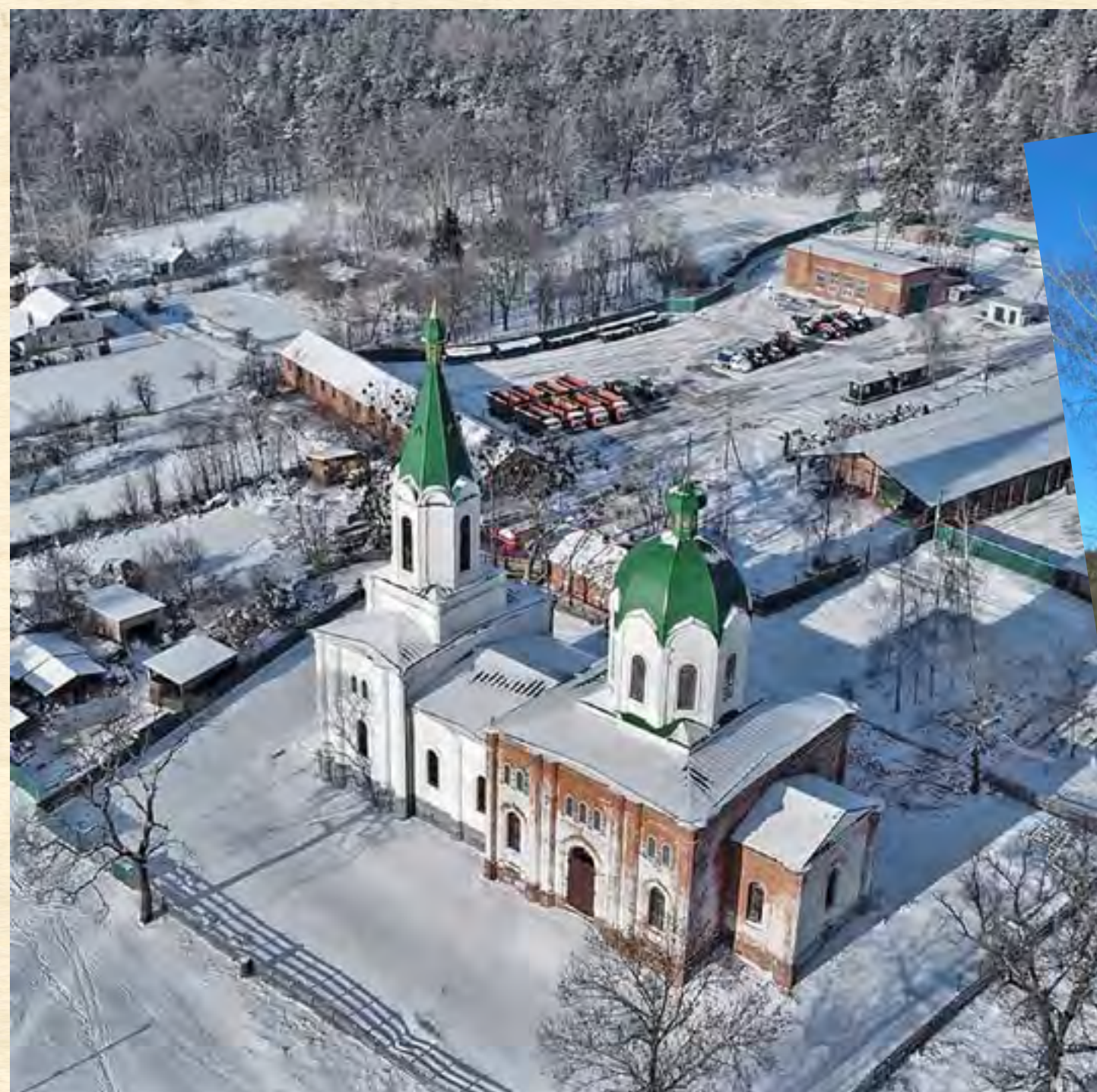
Сигізмунд Герберштейн згадує у 1517 році о «каменных изваяниях на Донце. Першу згадку про Святогірський монастир ми бачимо у 1624 році. В скалі монахи пробрили різні приміщення в 4–5 ярусів — трапезну, печерні храми, келії, були і місця для військових, які несли вартову службу по обороні монастиря, тут могли знайти кров та їжу втікачі з татарського полону. Перше зображення Святогірського монастиря ми бачимо по «Книге Большому чертежу» 1679 року, саме в цьому році його захопили і розорили татари. У 1698–1708 році було побудовано новий Успенський собор, а ще раніше у 1682 році була закінчена побудова Миколаївська церква на крейдяній скалі. Ця подія оточена легендами і міфічними переказами, що храм було побудовано за одну ніч, бо церква будувалась у крейдяній скалі над річкою, а наприкінці будівництва були відрубані крейдяні стіни які не мали вже ніякого значення і вранці перед очима подорожніх з'явився новий храм. «Чудодійна» поява храму не могла не вразити простих людей. Можливо цю подію відвідав і Григорій Савич, бо в цей рік він як раз повертався з Таганрогу. Храм дійшов до нас с багатьма втратами та перебудовами, але і зараз він зберіг задум невідомого майстра, який побудував його у традиціях дерев'яної народної архітектури — Слобожанської школи будівництва. Він унікальний за конструктивною схемою, гармонійно включає частину древньої печерної церкви Успіння Божої матері, її вівтарну частину і східну главу, які збереглися у крейдяному моноліті і висічені монахами ще на початку XVII століття.

Андрій Парамонов

Рябушки, Красовські і Сковорода

Іоанно-Предтеченська церква в селі Рябушки фото з загальнодоступного фонду в Інтернеті

Сучасні місця зустрічі мандрівників в селі Рябушки.
Фото Л. Рубаненко

Красовські — козацько-старшинський рід. Власники земельних маєтків на Слобожанщині у XVIII — поч. ХХ ст.

Красовський Іван Тимофійович (1744–?) — сотник, поручик. До 1767 — сотник 1-ї Лебединської сотні Сумського слобідського полку, 1767–1768 — вахмістр, 1768–1770 — прапорщик, потім поручик Сумського гусарського полку. 1786 — поміщик Лебединського повіту. В 1770 році заклав храм Іоана Предтечі в с. Рябушки. Володів у Лебединському окрузі Харківського намісництва селами Кулички, Рябушки, хуторами Тимофіївський, Караван, Серяківщина, урочищем Голівщина.

Григорій Сковорода неодноразово навідував Івана Красовського у Рябушках.

Віковичний дубовий гай в селі Рябушки, ще пам'ятає ті часи коли Сковорода топтав своїми ногами стежки по ньому та грав на своїй чарівній флейті. Недалеко від Лебедин в селі Рябушках жили Іван Тимофійович Красовський дрібнопомісний землевласник з колишніх слобідських козаків. Іван і Андрій Красовські здобули освіту у Харківському колеґіумі, причому старший із них вивчав поезію у самого Григорія Сковорода і зберігав дружні стосунки з учителем і надалі.

У двотомнику творів Сковорода згадуються прізвища інших його учнів з Лебединщини — Василя Іванецького із Лебедин та Івана Андрієвського із села Азак, яких він навчаючи не відійшов від своїх переконань, відхилив усі спокуси тих, хто намагався поставити собі на службу його талант і знання. Вивчення роду Красовських здійснено Сумським істориком В.Власенком, в його роботах знаходимо відомості про його козацько-старшинський рід.

І.Т. Красовський перебував на службі у Сумському слобідському козацькому полку (сумський полковий старшина; сотник 1-ї Лебединської сотні (до 1767 р.); сотенний хорунжий (під-прапорний)), а потім — вахмістром у Сумському гусарському полку (1767), із 01(12).I.1768 р. — прапорщик.

У нього в Лебединському комісарстві було 272 підданих селян (1767). 05(16).VII.1770 р. Вийшовши у відставку 31.III(11.IV).1771 р. був нагороджений чином поручика. Проживаючи у Рябушках, у 1770 р. заклав храм на честь свого покровителя Іоанна Предтечі. Храм на тому місці і сьогодні є прикрасою села, яку не може оминати жодний проїжджаючий. Пам'ятник культової архітектури ХІХ століття, який ми можемо бачити — результат перебудови церкви в 1886 році. А ще Рябушки вражають розписами своїх павільонів — зупинок на тему козацтва, зберігаючи пам'ять про козацьке походження мешканця, який заклав храм.

Гуманні ідеї Сковорода, мабуть, імпонували Красовським, відвідуючи їх Григорій Савич роздумуванням працював над рукописами своїх творів. Та були і розбіжності між однодумцями, про це читаємо в Михайла Залеського «Мати моя мені, а також і Красовські розповідали, що він був незрозумілим «чудаком», дуже важко було задовольнити, якщо щось не по його, все раптом кидає, і стіл, і постіль, і будинок і біжить ходити по лісах, по полях та горах, і все із своєю флейтою, через час після повернення нічого не говорить про минуле не любив щоб про цей випадок йому нагадували...». Усе своє життя присвятив Григорій Сковорода пошуку і знаходженню світла духа, пошуку істини. Як бачимо, і Рябушки можуть гордитися тим, що й по їхній землі ходив великий Сковорода. Саме в Рябушках Григорій Савич, як стверджують краєзнавці, плідно працював над рукописами своїх творів.

Андрій Гельмінтінов

ВЕЛИКІ ЗЕМЛЯКИ: Григорій Сковорода

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка

Будівля і книгосховище ХГНБ ім. В.Г. Короленка. Арх. О.М.Бекетов. 1898-1901 роки

Книги з фондів ХГНБ ім. В.Г. Короленка часів Григорія Сковороди. Фото В. Горбоносова

Гуманна місія Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка триває з 1830 р. — часу заснування як Харківська губернська публічна бібліотека. Її відкриття стало можливим завдяки підтримці харківського дворянства, а фонди складено з благодійних пожертв. Протягом існування на діяльності книгозбірні відбивалися особливості кожного історичного періоду, який переживала наша країна: зміни політичних режимів, голод, репресії та кадрові чистки, Друга світова війна та післявоєнна розруха, становлення держави як незалежної. Еволюціонували функції та завдання, розвивалася структура, зростали фонди. З плином часу, попри всі випробування, бібліотека завжди намагалася високо тримати планку любові до своїх читачів, серед яких видатні вчені, лауреати Нобелівської премії, письменники, митці, громадські діячі. Історія Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка (ХДНБ) є об'єктом загальнотеоретичних і прикладних бібліотекознавчих досліджень та неодноразово стає предметом зацікавленості письменників, журналістів, краєзнавців. Серед літописців бібліотеки — український письменник, історик, етнограф Г.П. Данилевський та український історик, філософ Д.І. Багалій. Протягом свого існування бібліотека змінила кілька адрес. Будівлю, в якій і дотепер вона розміщується, було зведено за проектом видатного українського архітектора О.М. Бекетова у 1901 р. У цій величній споруді в стилі неоренесансу, враховані тогочасні світові досягнення в будівництві бібліотек. Створюючи проект будівлі книгосховища, Бекетов розбив його суцільними перекрит-

тями на три яруси (поверхи), кожен з яких розділений ще на три яруси «дихаючими» гратчастими перекриттями. Це було зроблено для підтримки мікроклімату, що сприяє збільшенню терміну служби паперу і чорнила. Якщо не включати додаткове освітлення — світла в сховище мало, це одна з особливостей будови, світло на книги впливає не кращим чином. Потужності книгозбірні збільшувалися шляхом зведення книгосховищ: восьмиповерхового (1929 р.), дванадцятиповерхового, а також читацького та службового корпусів (1980 р.). Сьогодні в бібліотеці 7 мільйонів книг, документів, журналів, газет, з яких 60 тисяч — рідкісні видання! Серед них є такі, що раніше належали до бібліотеки Харківського колегіуму в ті часи, коли там викладав Гр-горій Сковорода. Це означає, що видатний філософ міг тримати їх в руках з великою ймовірністю. В бібліотеці організовано понад 60 каталогів і картотек, які допомагають у пошуку необхідної інформації. Існує окремий зал каталогів, 13 читальних залів, два з яких оснащені комп'ютерами з виходом в Інтернет і wi-fi. Творчий клуб «Гостинна на Дворянській» щорічно звертається до фондів бібліотеки для пошуку необхідних матеріалів при підготовці виставок, конференцій, різних друкованих видань і наповнення інформаційних сайтів. За ці роки склалися дружні стосунки з відділами рідкісної книги та україніки, керівники І.Я. Лосієвський і Н.І. Полянська.

*Людмила Рубаненко
з використанням інформації
на сайті бібліотеки*

Образотворча Сковородіана

В.Д. Чернуха «Совка і дрізд» Іл. до до збірки Г. Сковороди «Байки Харківські. Афоризми». 1972. З колекції Харківського художнього музею

Л.В. Фітільов Портрет Г.С. Сковороди. 1972. З колекції Харківського художнього музею

Г.О. Томенко. Мандрівний філософ. Акруш з альбому-виставки «Художники Харкова до 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди». 1972. З колекції В. Грубаря і К. Мовсесян

Є.З. Трегуб Останні дні Сковороди. Акруш з альбому-виставки «Художники Харкова до 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди». 1972. З колекції В. Грубаря і К. Мовсесян

Особистість найяскравішої постаті в українській культурі XVIII ст. Г.С. Сковорода: філософа, просвітника, поета, сатирика, його прекрасне життя, повне драматичних подій, боротьби та натхненої творчої праці, його літературні твори завжди приковували увагу художників, служили й продовжують служити для них невичерпним джерелом натхнення. Велика образотворча Сковородіана охоплює портрети мислителя, епізоди його життя та ілюстрації до його творів. У кожного художника Сковорода свій, і разом з тим всі ці оригінальні трактування допомагають глядачеві повніше зрозуміти цю особистість, усвідомити його життєві погляди.

Образотворча Сковородіана не переривається вже два століття. Художники продовжують шукати «свого» Сковороду — кумира або товариша — співрозмовника, недосяжного генія й натхненного пророка або земну, життєрадісну і близьку за духом людину. Таким різним він постав на виставці в роботах митців ХХ століття із зібрання Харківського художнього музею та приватної колекції. Сплеском інтересу до цієї теми був відзначений 1972 рік — рік 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди. Присвячені великому українському Сократу поодинокі твори, серії живописних та графічних робіт молодих і вже відомих художників привернули увагу дослідників-мистецтвознавців. Жива, невловима зовнішність філософа манила і привертала художників випробувати свої сили. І на всіх своїх портретах Сковорода виходив абсолют-

но різний. Один з них — портрет роботи Л.В. Фітільова з колекції Харківського художнього музею. Перед нами, якщо повторити сказане іншими, постає образ розумної, доброї вдачі людини, яка перебуває в стані задуми. Їй притаманна внутрішня цілісність, яка заснована на усвідомленні й ствердженні загальнолюдських духовних цінностей.

Графік В.Д. Чернуха, надихнувшись генієм Сковороди, створив яскраві образи героїв його байок. Він з винятковим умінням наділяє героїв-тварин людськими позами, мімікою. Його твори відзначені тонкою майстерністю і виразністю, його звірі по-особливому пластичні й красномовні.

На виставці представлені листи з альбому естампів «Художники Харкова до 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди» (колекція В. Грубаря і К. Мовсесян), що сьогодні є вже унікальними. Автори, провідні на той момент майстри, а сьогодні легенди Харківської художньої школи, створили своєрідну оповідь про різні періоди життя мислителя. Для одних художників найважливішою стала подієва сторона його життєвого шляху, інших цікавила духовна складова, одні намагалися зробити зримими образи, характери, передати типажі, інші вводять у твір емоційну складову. Багатство таланту Сковороди зумовило і різноманіття його образотворчих інтерпретацій. Життя мандрівного філософа давно вже стало легендою, а його образ високою та благородною темою в мистецтві.

Лариса Абраменко